

305080

BUDAY LÁSZLÓ
HÁTRAMARADT
IRÁSAI

Arvid J. Kaut

László Buday

A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI
VERÖFFENTLICHUNGEN DER UNGARISCHEN STATISTISCHEN GESELLSCHAFT

Nr. 10. sz.

BUDAY LÁSZLÓ
HÁTRAMARADT IRÁSAI

HINTERBLIEBENE SCHRIFTEN
VON LADISLAUS BUDAY

ÁRA - PREIS 3 PENGŐ

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1935

KSH Könyvtár

305080

A Magyar Statisztikai Társaság kiadványa. — A kiadásért felelős: Elekes Dezső dr. — A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

A Magyar Statisztikai Társaság 1932. évi (X.) közgyűlésén a Társaság volt elnökének, *Thirring Gusztáv dr.*-nak kegyeletes javaslatára, elhatározta, hogy felejthetetlen első elnökének, *Buday László dr.*-nak egy irodalmi munka kiadásával állít emléket. A tudományos társulatok megnehezült életkörülményei miatt a Buday László elhunytának tizedik fordulójára most sajtó alá rendezett mű a tervezettnél szerényebb terjedelemben — a kartársak, barátok és tanítványok alkalmi dolgozatai nélkül — lát napvilágot. Csupán Buday László Társaságunk könyvtárában őrzött tudományos hagyatékából közöl válogatott szemelvényeket. Részben töredékes, tiztizenöt esztendővel ezelőtt megírt, eddig kiadatlan cikkek és értekezések ezek; de egy egészen kivételes képességű, mélyen látó és emelkedetten gondolkodó magyar tudós írásai! Buday László gondolatai ma is frissek, most is élnek s napjainkban is jelentős mértékben tagíthatják ismereteink körét és serkentőleg, termékenyítőleg befolyásolhatják tudományos irodalmunkat is. Egyúttal pedig — halála decenniumán — megörökítik a jeles hivatalvezető, a kiváló professzor és a statisztikai tudomány nemzetközileg elismert nagy mesterének emlékeztét azzal a művészi síremléssel együtt, amelyet a Magyar Statisztikai Társaság a mai napon avatott fel. A kartársak és barátok elmaradt cikkei helyett álljanak itt legalább azon szavak, amelyeket, mint a Társaság ezidőszerinti elnöke, nagy elődömről a sírköavatáson elmondottam.

Avatóbeszéd Buday László síremlékénél.

«A tovasuhanó idő örvénylő forgatagában egymás fölé torlódnak az események. A tegnap szenzációit elmoszák a ma élményei s amit e pillanatban óriásnak vélünk, a holnap mérlegén — lehet — törpévé zsugorodik. Ami néhány órával ezelőtt még izgatóan érdekes volt s a fölcsigázott képzelet végtelen síkjára színes álmok ábrándját vagy léleketelállító rémképek szörnyalakjait vetítette, mohó kíváncsiságot, türelmetlen tudásvágyat lobbantott lángra: az egyre megújuló egyéni, családi, nemzeti, emberi tragédiák, világraszóló történetek áradatában elmerül, eltűnik s feledésbe borul. És ha ma, amikor a röplőgép, a rádió és más technikai csodák idején egy nap alatt többet él át, többet tapasztal és többet felejt az emberiség, mint a postakocsi korszakának embere egy év folyamán, tiz esztendő forgószele se tudta a feledés porával betemetni *Buday László* emlékét, ha szívünkben mindmáig se hervadtak el a hála és a kegyelet virágai, ha a bánat ma is éppen úgy égeti lelkünket, mint tiz évvel ezelőtt bekövetkezett halálakor, — mindennél meggyőzőbb tanuságtétel ez amellett, hogy magasan a hétköznapi emberek fölé emelkedett és marandó alkotásokkal örököltette meg nevét az a férfiú, akinek síremléke előtt ma mély megilletődéssel hajtjuk meg fejünket s mondom el e néhány szót a Magyar Statisztikai Társaság nevében, amelynek létrehozója és első elnöke volt, az Országos Statisztikai Tanács nevében, amely sohasem feledheti el a hivatalos statisztikának tett szolgálatait s a Magyar Tudományos Akadémia nevében, amelynek kiemelkedő és többszörösen is pályadíjjal koszorúzott tagja volt. Friss virágok borítják e sirt, el nem halványuló friss emlékezés öleli át, kiváló közéleti férfiak állják körül s lélekben idegyűlnek és láthatatlanul együtt emlékeznek, gyászolnak velünk a magyarok ezrei és tizezrei, akik munkásságát ismerték s ennél fogva fel tudják becsülni az elmúlás okozta veszteség mértékét. Pedig nem volt se államférfi, se hadvezér, se ünnepelt művész. Nem töltött be olyan kivételes hatalommal felruházott, keveseknek osztályrészüln jutó állást, amely állandó, felfokozott érdeklődés és megfigyelés középpontjába sodorja viselőjét, nem állott naponta a rivalda fénycsóvjában az «ezerszemű Cézár» fürkésző tekintete előtt, nem játszott a szószerk emelvényén az emberi tömegek indulataival, nem sokszorozta meg szavának erejét a hallgatóság visszhangja, se tetteinek értékét a reklám harsonája. A hivatalnok, tanár és tudós szürke életét élte ő, de ennek az életnek a szürkeségét

átvilágította a zseninek, az ideáлизmusnak és a munkás hazaszeretnek a lobogó tüze. Ez a tűz idő előtt elégette a gyönges testet, amely úgyszólván évtizedeken át vívta a mulandó ember örök tragikumú harcát a fáradhatatlan lélekkel. Ezt a szárnyaló, örökké alkotni akaró lelket nem csoda, hogy a porhüvely béklyóiból sietett magához emelni a Végtelenség, amelynek eszméjével a teremtés lázában annyiszor ölelkezett. Hogy rövid földi pályáján mit alkotott az a nemes törekvésű, magasbanező és a dolgok mélyébe látó lélektől vezetett munkakedv, amelynek földi megtestesítője Buday László nevét viselte, arról már többiben megemlékeztek jeles hivatali és tanszéki utódai.¹ Méltatták szemléletének csodálatosan széleskörű és tág horizontját, éles tekintetét, amellyel a társadalmi élet legbonyolultabb jelenségeinek szövedékébe világosan bepillantott, tiszta logikáját, amellyel e jelenségeket elemezni, összefüggéseiket felismerni, érvelését meggyőzővé tenni képes volt, a legszárazabb tárgyat is élvezetes olvasmánnyá avató nagyszerű írásművészetét, igazságainak erejét hatványozó költői szárnyalású előadási módját, izes magyarságát. Bővebben és szakszerűen minderről most hát nem kell — és talán nem is volna idő és alkalomszerű — szólanom, márcsak azért sem, mert akik itt vagyunk, mindnyájan tudjuk: mily messze világító fáklyája lobbant ki a magyar tudománynak Buday László elhünytáival. Mindnyájan tudjuk, hogy a statisztika szinte végtelenül tágas birodalmának alig van parcellája, amelybe az ő mélyen szántó gondolatékeje új barázdát ne hasított volna, új meg új termékeny és termékenyítő gondolatcsirák alá. A statisztika elmélete, módszere, a népességi, gazdasági, közművelődési statisztika, az erkölcsi élet statisztikája: mind-mind szinterei voltak maradandó becsű és nem egyszer úttörő munkájának. És ennek a munkásságnak az adott különös nyomatékot és értéket, hogy mindig a való élet időszerű követeléseinek szolgálatában állott, — Carlyle hasonlatával élve: nem egyszeri használatra szánt, kivágott törzsök volt, hanem élő fa, eleven erdő, amely mindig új épületfát terem. Mert a tudós akkor emelkedik hivatásának teljességére, akkor válik az emberiség sorsának irányítójává és megjavítójává, ha meglátja korának sorsdöntő kérdéseit és akadályoktól vissza nem rettenve azok megoldását vallja élte fő

¹ L. főleg *Laky Dezső dr.* «Buday László élete és munkássága» c., a Magyar Statisztikai Társaság kiadványainak 1. sz. köteteként megjelent tanulmányát és *Kovács Alajos dr.* «Buday László emlékezete» c., a Társaság 1925. évi ünnepi ülésén tartott emlékbeszédét.

feladatának. S lehetett-e Trianon után a magyarságnak égetőbb problémája, mint a harc Trianon átka ellen, harc az igazságtalanság jóvátételéért, Magyarország föltámasztásáért. Buday László «A megcsonkított Magyarország» című könyve éppen ennek a harcnak volt egyik leghathatósabb fegyvere és formában és tartalomban az ő írói munkásságának betetőzése. Föllebbezés ez a munka a történelem ítélőszékéhez, bátorszavú harsonája a magyar igazság hirdetésének, evangéliuma a magyar élniakarásnak és csodálatos írásművészettel előadott megdönthetetlen érvelése — idegen nyelvekre lefordítva — megrázta a világ lelkiismeretét s írójának itthon az örök érdem, künn pedig a nemzetközi hírnév babérkoszorúját szerezte meg. Hát, hogy is ne nyujtáná felé a magyar génusz a hálás elismerés koszorúját, amikor annyi része volt önbizalmunk föl-élesztésében, a külföld fölvilágosításában, jóindulatú érdeklődésének felénk fordításában és a Magyarország föltámasztásához fűződő világérdék fölismerésének elterjesztésében. S az emlékezés könnyétől fátyolos szemünk tizennégy év távolán át is tisztán látja nemcsak e munka nagy és tartós hatását, de a hatás fokozódását is a «Magyarország küzdelmes éve» címmel megjelent második kiadásában, amely — mint szerzője mondja — le akarja vetni a szavak gyászpompáját és a munkás hétköznapiak föladataira figyelmeztet, hogy mire a föltámadás harmadnapja elkövetkezik, a követ el tudjuk hengeríteni a sírról.

Felejthetetlen Barátunk : a magyarság nagy tömegei megfogadták tanításaidat s tollal, ecsettel, vésővel, kalapáccsal készítik elő a föltámadást, amelynek Te odafönt az Isten trónusánál is bizonyára buzgó szószólója vagy. Hogy híven ápoljuk tovább eszményeidet s azokban tovább élő emlékedet : bizonyítja e szobormű is, amelyet ma fölavatunk s amely ékes formáival a Te életed fő tartalmát : a szellem fegyvereivel a föltámadásért vívott harcot is példázza. A művész gondolata viharálló nemes anyagban öltött testet, amely az enyészettel sokáig dacolni fog. De mi nem hátrálunk meg a pesszimista költő : Vajda János komor fenyegetése előtt, amely arra int :

«A költőnek, ti többi emberek,
Emelni szobrot ne siessetek,
Mert úgy lehet : áll még a büszke emlék,
Midőn dalát már régen elfeledték».

Az igazi költő dala «túl időn és enyészeten» tovább zeng a szivekben és a valóban nagy emberek példája és tanítása

túléli az emléküket megőrkítő anyag elporlását. A toll : annyi pompázó köntösű igazság leírója, kihullt a megdermedt kézből, a szó, amely Buday László ajkán a katedréről fenkölt eszményeket hirdetett, örökre elnémulhatott, a papiros, amelyen nemesveretű írásművészetével felöltöztetett nagy gondolatait a nyilvánosság elé bocsátotta, évek múltán megsárgul, elmállik, de az eszmecsírák, amelyeknek ő olyan gondos és szorgoskezü magvetője volt, tovább élnek a magyarság és a megtisztult fölfogású egész emberiség szívében. Tovább élnek, kihajtanak és végül is sudárba szökkenve kivirágoztatják az igazság fáját és megtermik a föltámadás gyümölcsét. E föltámadás reményében, amelynek Buday László egyik leglelkesebb és legnagyobb hatású munkálója volt, avatom föl síremlékét s teszem le sírjára a Magyar Statisztikai Társaság, az Országos Statisztikai Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia nevében a hála és a kegyelet koszorúját.»

Budapest. 1935 március 7.

Kenéz Béla dr.,

a Magyar Statisztikai Társaság elnöke.

Bevezető.*

*Buday László dr.*¹ hátramaradt írásai csodálatosan gazdag, kimagaslóan értékes irodalmi munkásságának *csupán utolsó töredékei*. A világháború utáni esztendőök lázas alkotómunkája során Buday nem gondolt arra, hogy tüneményes tudományos működésének záróakkordjait veti papírosra e töredékekben. Nem mindegyikük egyformán befejezett, egyaránt kicsiszolt gyöngyszeme élete művének. *De a tudományos hagyaték még legcsonkább, legvázlatosabb mozaikdarabkáinak az ismerete is szükséges ahhoz, hogy «A megcsonkított Magyarország» országos hírű, tudós szerzőjének irodalmi fényképe teljes legyen.* Az a kép, mely a tudományos elmélyedéssel és kegyeletes tollal, baráti hűséggel és tanítványi hálával írt következő *megemlékezések*²ből² formálódik ki:

Megemlékezések Buday Lászlóról:²

- A. Gy. (*Allenburger Gyula*): Buday László. — A Cél. XV. évf. 1925. 65—67. 1.
Buday Béla: Emlékezés Buday Lászlóra. — Nemzeti Ujság. 1925 március 15. 5—6. 1.
Delatour, A.: Discours de M., président de l'Institut International de Statistique. — Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome XXII. 1ère Livraison, 45. 1.
D. S. (*Dobrovits Sándor*): Buday László †. — Magyar Statisztikai Szemle III. évf. 1925. 125—126. 1.
Heller Farkas: Buday László. — Közgazdasági Szemle. XLIX. évf. 1925. 68. kötet. 1—2. 1.
— — Buday László. — Budapesti Szemle. 577. sz. 1925. 289—290. 1.
— — Buday László 1873—1925. — Technika. VI. évf. 1925. 1—3. 1.

* Irta ill. összeállította *Thirring Lajos dr.*, a Magyar Statisztikai Társaság titkára, aki 1925-ben a hagyatékot rendezte s e kötet anyagát *Elek Eszter dr.*-ral, a Magyar Statisztikai Társaság főtitkárával és *Barsy Gyulával*, az előkészítő munkálatok irányítójával sajtó alá rendezte.

¹ Született Pécselt, 1873 október 27-én, meghalt Budapesten, 1925 március 7-én.

² A felsorolás nem teljes. Így pl. nem öleli fel a temetésen elmondott búcsúztatókat (*Heller Farkas dr.*, *Kovács Alajos dr.*, *Sigmond Elek dr.* és *Thirring Gusztáv dr.* emlékbeszédeit) s nem ölelheti fel természetesen *Kovács Alajos dr.* 1935 április végi Magyar Tudományos Akadémia-beli emlékbeszédét sem.

- — Dr. Buday László emlékezete. — A M. Kir. József-műegyetem 1926/27. tanévének megnyitásokor 1926. évi október hó 3-án tartott beszédek. I. Függelék. (A néhai Kovács Sebestény Aladár, Bánki Dónát, Dr. Zielinski Szilárd és Dr. Buday László volt műegyetemi ny. r. tanárok emlékére 1926 május 16-án tartott emléktünnepély.) Budapest, 1927. 79—94. l.
- Kenéz Béla*: Avatóbeszède (Buday László síremlékének halála 10. évfordulója alkalmából való felavatásán.) — Magyar Statisztikai Szemle. XIII. évf. 1935. 234—236. l.
- — Előszó. Avatóbeszéd Buday László síremlékénél. — (Buday László hátramaradt írásai. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 10. sz.) Budapest, 1935. I—V. l.
- Kovács Alajos*: Buday László emlékezete. (Emlékbeszéd a Magyar Statisztikai Társaság III. ünnepi ülésén.) — Magyar Statisztikai Szemle. III. évf. 1925. 222—228. l.
- — Mémoire de Ladislas de Buday. (Emlékbeszéd a Magyar Statisztikai Társaság III. ünnepi ülésén.) — Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. IIIe Année, 1925. 83—93. l.
- — Dr. Buday László. — Földrajzi Közlemények. LIII. kötet. 1925. 84—86. l.
- Laky Dezső*: Buday László élete és munkássága. — A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 1. sz. Budapest, 1925. 64 l.
- — Buday László élete és munkássága. — Közgazdasági Szemle. XLIX. évf. 1925. 68. kötet. 388—448. l.
- — La vie et l'oeuvre de Ladislas de Buday. — Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. IIIe Année, 1925. 2—70. l.
- — Ladislaus von Buday (1873—1925). — Ungarische Jahrbücher. V. 1925. 284—285. l.
- — Emlékbeszéd Buday Lászlóról. (A Magyar Statisztikai Társaság Pécselt megtartott VI. ünnepi ülése alkalmából Buday László szülőházán elhelyezett emléktábla leleplezési ünnepélyén.) — Magyar Statisztikai Szemle. VI. évf. 1928. 551—552. l.
- — Eloge de Ladislas Buday. (Emlékbeszéd a szülőházán elhelyezett emléktábla leleplezési ünnepélyén.) — Journal de la Société Hongroise de Statistique. VIe Année. 1928. 197—200. l.
- L. D. (Laky Dezső)*: Buday László (1873—1925). — Magyarság. 1925 március 10. 1—2. l.
- Mangold, F.*: Dr. Ladislaus von Buday. — Zeitschrift für Schweizerische Statistik und Volkswirtschaft. 61. Jg. 1925. 158. l.
- (Mutschenbacher Emil)*: Buday László dr. — Köztelek. XXXV. évf. 1925. 304—305. l.
- Pataky Tibor*: Buday László (1873—1925). — Társadalomtudomány. V. évf. 1925. 77—80. l.
- S. E. (Sigmund Elek)*: Buday László. — GAEA. VI. évf. 1925. 13. sz. 1—2. l.
- Szádeczky-Kardoss Tibor*: Ladislaus von Buday (1873—1925). — Allgemeines Statistisches Archiv. 15. Band. 1925. 465—466. l.
- Thirring Gusztáv*: Buday (de) Dr. Ladislas (1873—1925). — Bulletin de l'Institut International de Statistique. Tome XXII. 1^{er}e Livraison. 307—311. l.
- — Elnöki megnyitó. (A Magyar Statisztikai Társaság III. ünnepi ülésén.) — Magyar Statisztikai Szemle. III. évf. 1925. 218—219. l.
- — Discours d'ouverture présidentiel. (A Magyar Statisztikai Társaság III. ünnepi ülésén.) — Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. IIIe Année. 1925. 76—78. l.
- Thirring Lajos dr.*: Néhány adat Buday László munkásságáról és irodalmi hagyatékáról. — Magyar Statisztikai Szemle. V. évf. 1927. 484—494. l.
- — L'oeuvre posthume de Ladislas Buday. Contribution à la bio-

VIII

graphie du premier président de la Société Hongrois de Statistique. Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. Ve Année. 1927. 360—373. 1.

— — Bevezető. — (Buday László hátramaradt írásai. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 10. sz.) Budapest, 1935. VI—XVIII. 1.

Tormay Béla: Buday László (1873—1925). — Közgazdasági Figyelő. IV. évf. 41. 1.

Buday, Ladislas de. (Francianyelvű gyászjelentés.) — Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. IIIe Année. 1925. 1. 1.

E megemlékezések közül a legátfogóbb — *Laky Dezső dr.* nagy tanulmánya — a *Magyar Statisztikai Társaság kiadványainak 1. sz. köteteként jelent meg* s főleg a nyilvánosságra került művek mélyen szántó méltatásával állít monumentális emléket a Társaság alapító elnökének, míg Buday irodalmi munkásságának legteljesebb jegyzéke a hátramaradt írások és tudományos anyaggyűjtemény ismertetésével együtt a *Magyar Statisztikai Szemle egyik cikkében*¹ látott napvilágot. Az utóbbi cikke ezúttal azért is utalunk, mert most csupán a jelen kötetben helyet foglaló poszthumusz tanulmányokhoz fűzhetünk behatóbb széljegyzeteket, az egész hagyatékról azonban csak egészen nagy vonásokban emlékezhetünk meg.

*

Buday László kezéből túlkorán és váratlanul hullott ki a toll: hatalmas és rendkívül nagyértékű tudományos anyag maradt utána hátra, melynek feldolgozása és közreadása úttörő, elgondolásában is egyedülálló könyvsorozattal, valamint a nagybecsű tanulmányok sorával gazdagíthatta volna statisztikai irodalmunkat.

A *Magyar Statisztikai Társaság házi könyvtárában őrzött irodalmi hagyatéka két főrésze oszlik*. A nagyobbik, kimagasló értékű rész tervezett kézikönyvszerű műveinek terjedelmes anyaggyűjteménye, míg a kisebbik, de ugyancsak igen becses rész a megkezdett, félig kész és befejezett (bár közreadásra részben még nem teljesen előkészített) tanulmányokat s cikkeket öleli fel. Hagyatékának e kisebbik részlete a Magyar Statisztikai Társaság közgyűlési határozata folytán most közkinccsé válik. Igaz, hogy nem teljes egészében; a Társaság könyvtárában azonban azok a dolgozat-töredékek is hozzáférhetők, amelyek közzétételére ezúttal sem volt mód. Nehezebben áttekinthető, de közlésre nem alkalmas csonkaságában is egye-

¹ V. ö. Magyar Statisztikai Szemle 1927. évf. 484—494. 1. — Buday irodalmi műveinek (bár nem teljes és tökéletes) jegyzékét l. a 485—488., hagyatékának behatóbb ismertetését pedig a 488—493. lapokon.

dülállóbb értéket képvisel az említett *anyaggyűjtemény*. Ezért *elsősorban a hagyaték*nak erről a részletéről emlékezünk meg.

Buday lánglelkében — alig, hogy műegyetemi tanszékét elfoglalva, a hivatalos statisztikus adminisztratív munkaterheitől megszabadult és a magyar revíziós irodalom első igazi remekét, «A megcsonkított Magyarország»-ot megalkotta — hatalmas terv született meg: *a statisztika egész rendszerének*, egyben e tudományzakma minden ágára kiterjeszkedő teljes *forrásmű- és lankönyv-sorozatnak a tervezete*. Igen tanulságos az ennek az elgondolásnak is alapját alkotó *rendszer vázlat*. Buday élete utolsó éveiben állandóan bővített és többször átdolgozott *statisztikai rendszere* legutolsó, bár távolról sem végleges formájában a statisztika nagy munkaterületét a következő *nyolc szakaszra (része)* osztja:

- I. A statisztika elmélete.
- II. A népesség statisztikája.
- III. A termelés statisztikája.
- IV. A forgalom (a) kereskedelem, b) közlekedés, c) tökeszervezés) statisztikája.
- V. a) A jövedelemeloszlás statisztikája. b) A fogyasztás statisztikája.
- VI. A szellemi és erkölcsi élet statisztikája.
- VII. A társadalmi osztályok statisztikája.
- VIII. Az állami és autonóm élet statisztikája.

Mindegyik szakasz (és az a), b), ill. c) jelű részek) anyagát egy-egy külön forrásműben szándékozta Buday feldolgozni. E célra pihenést nem ismerő munkával a nyers *anyag egybe gyűjtését* is megkezdte. Mindenekelőtt az egyes szakaszokat (részeket) *fejezetekre*¹ bontotta s ezzel a tagolással statisztikai anyaggyűjteményének, egyben *a statisztikának hazai irodalmunkban vázlatossága ellenére is legeredetibb, egyedülálló rendszerét* teremtette meg. Nincs tér itt a Magyar Statisztikai Szemlében² már ismertetett rendszer vázlat: az összes fejezetcímek bemutatására; az anyaggyűjtő munka jellemzésére azonban megemlíthetjük, hogy mindegyik *fejezet anyagának* össze-

¹ A statisztika elméletét pl. 34, a népességi statisztikát 23, a termelés statisztikáját 32, a forgalom statisztikáját 37 (helyesebben a véglegesebb, újabb kidolgozásban egyedül a kereskedelem statisztikáját 39 s a tökeszervezés statisztikáját 31), a jövedelemeloszlás statisztikáját 17, a fogyasztás statisztikáját 12, a szellemi és erkölcsi élet statisztikáját 30, a társadalmi osztályok statisztikáját 25, az állami és autonóm élet statisztikáját pedig 31 fejezetre osztotta. Műegyetemi előadásainak rendszere (órabeosztása) is részben ezen a beosztáson alapult.

² V. ö. 1927. évf. 489—493. l.

hordására külön *borítéklapokat* nyitott. E borítéklapokban a bel- és külföldi hivatalos s nem hivatalos statisztikai irodalom figyelemmel kísérésével körülbelül a következő anyag halmozódott fel: Buday saját kézírásos vagy megjelent dolgozatai; kiadványok és folyóiratok; kivágott közlemény- és cikkrészletek; könyveknek és folyóiratcikkeknek saját maga által, ill. a professzori irányítása alatt álló műegyetemi statisztikai és gazdaságpolitikai szemináriumban elkészített kivonatai; szemináriumi dolgozatok; hivatalos statisztikai memorandumok, munkálatok, táblák és összeállítások; könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiája stb. Ez a túlnyomórészben nyers anyag természetszerűleg fejezetenkint meglehetősen aránytalanul maradt hátra: egyes fejezetek anyaga igen bő, más fejezeteké viszont alig egy-két vázlatos összeállítást, futólag feljegyzett gondolatot és tervet ölel fel. Azoknak a részeknek az anyaggyűjteménye a leggazdagabb, amelyeknek tankönyvszerű megírását Buday a legkorábbra tervezte. E részekből ugyanis *a fejezetek gondolatmenetét* is felvázolta¹; sőt ezen túlmenőleg a vázlatok nyomán egyes fejezetek tartalmát *vezérszavakban is összefoglalta, néhány fejezetet pedig e vezérszavak alapján teljesen* (habár talán az utolsó simítások nélkül) *ki is dolgozott*. Ezeknek az igen jellegzetes munkafázisoknak s az anyaggyűjtési rendszernek a tanulmányozása rendkívül figyelemreméltó képet ad Buday szervezőképességéről, átfogó tudásáról, nagy munkabírájáról és ritka sokoldalúságáról.

A magyar statisztika mérhetetlen kárára Buday ezt a hézagpótló tudományos vállalkozást az első rész kidolgozásával és «A statisztika elmélete és története» címen való közreadásával éppen csak hogy megkezdhette. Nagy tervéről ennek a tünelmentes, szinte túlhajszoltan gyors munkával megírt elméleti tankönyvnek² előszava a következőképen ad hírt: «Munkám folytatásául a statisztika egyes részeinek kidolgozásával foglalkozom, de nem a tárgy beosztásának természetszerű sorrendjében, ahol a népességi statisztikát illetné az elsőség, mert irodalmunkban ezt a részt hivatott tollak eléggé kiművelték, hanem oly fejezetekkel, melyeknek anyagát és tanulságait eddig kevésbé gyűjtötték össze».³ Sajnos, a tervbevetett hatalmas tudományépületnek a központi része után már egyetlen szárnya

¹ A vázlatos fejezet-tervezeteket szemináriumi feladatként egyszerűsmind hallgatói közt is kiosztotta.

² Itt említendő, hogy Buday elméleti tankönyvét már röviddel megjelenése után újabb és teljesebb kiadásra előkészítésbe vette.

³ Buday László: A statisztika elmélete és története. Budapest, 1922. IV. l.

sem készülhetett el s csak az alaprajz és néhány fennmaradt töredék jelzi a máig megvalósítatlan terv monumentalitását. — Itt említhető meg, hogy hasonló elgondolással gyűjtötte Buday nem statisztikai munkáinak — így pl. az agrárpolitikának és más kérdéseknek — az anyagát is.

Szemelvénytyszerűen a jelen kötetben nyilvánosságra kerülő *hátrahagyott írásai* alkotják a hagyaték második főrészét. Az itt sorakozó tudományos tanulmányok, ismertető jellegű, népszerűsítő cikkek és egyéb kéziratok *nem mindegyike származik életének utolsó éveiből*. Némelyik közvetlenül a forradalmak utáni napokban, sőt még korábban született meg s túlnyomórésztben csupán a hazai folyóiratok akkoriban felettébb mostoha pénzügyi viszonyai miatt nem jelenhetett meg; a hagyatékban van ezenkívül néhány olyan tanulmány is, melyet Buday tulajdonképpen nem szánt a nyilvánosságra, legalább is nem reánkmaradt vázlatosabb formájában. Poszthumusz dolgozatainak most sajtó alá rendezett gyűjteménye éppen ezért *nem ölelheti fel* a hagyaték *valamennyi* befejezett, ill. többé-kevésbé befejezettnek látszó darabját; sőt a közlésre kerülő tanulmányoknál és cikkeknél sem tévesztendő szem elől, hogy szerző utolsó simításai, imprimatúrája nélkül látnak napvilágot; és hogy tíz-tizenöt, sőt közel húsz esztendő előtti időszakból, tehát tudományunk fejlődésének mintegy korábbi szakaszából, más nemzet- és világpolitikai eszmeáramlatok, eltérő társadalomgazdasági életkörülmények idejéből származnak. Bár természetesen a Buday rendelkezésére állott statisztikai anyag minősége és mennyisége sem veheti fel a versenyt a maival, a hátramaradt írások válogatott gyűjteményének nemcsak tudománytörténeti értéke van s közreadásukat nem csupán a hála és kegyelet indokolja. Jellegzetesen széleslátókörű, sokoldalú és tudományosan elmélyedő tanulmányai, formai választékossággal és könnyedséggel leírt gondolatai napjainkban is frissen hatnak, ma is megérdemlik a tudomány művelőinek, a gyakorlati élet reprezentánsainak figyelmét, sőt értékes gondolatokat ébreszthetnek még szélesebb körökben is.

*

Jelen kötet csaknem kivétel nélkül csupa nyomdafestéket nem látott tanulmányt és cikket hoz nyilvánosságra (ez legfeljebb egy-két tanulmánynál nem egészen kétségtelen); a cikksorozatban mindössze egyetlenegy már annak idején is közzétett magyar nyelvű kisebb cikk foglal helyet; enélkül ugyanis, Buday írói sokoldalúságának egyébként e kötet anyagából is

jól kibontakozó képe hiányos maradt volna. Minthogy a hátramaradt írások értékeléséhez megírásuk idejének, célkitűzéseiknek és rendeltetésüknek ismerete nélkülözhetetlen, néhány szóval alábbiakban foglaljuk össze mindazt, amit erre vonatkozólag a hagyaték rendezése során meg lehetett állapítani.

Buday László hátrahagyott írásai közül a kötet az első helyen néhány elméleti jellegű kéziratot tanulmányt közöl. Statisztikai rendszerének fokozatosan gyűlő anyaga alapján Buday legelőször a termelés és a forgalom (és pedig speciálisan a kereskedelem és a tőkeszervezés) statisztikájának tankönyvszerű feldolgozását kezdte meg. Tudományos szempontokból is örvendetes, hogy e részekből éppen néhány alapvető elméleti fejezet kézírata maradt fenn. Így a *termelés statisztikájából* az «*Alapfogalmak*» c. fejezet; ezt kötetünk *előzetes tartalmi vázlatával együtt* közli, minthogy a vázlat és a megírt fejezet egybevetése útján Buday munkarendszerébe is mély bepillantás nyílik. Az a körülmény, hogy a vázlat szinte több gondolatot említ fel és tágabb körű, mint maga a megírt fejezet, egyrészt azzal magyarázható, hogy — miután a termelés statisztikájának megírását Buday csak későbbre tervezte — a fejezet anyagának végső formába öntése még hiányzott, másrészt arra is visszavezethető, hogy e bevezető fejezet vázlatában Buday saját maga számára a csupán a további fejezetekben kidolgozandó témákat is feljegyezte. A vázlat egyébként most pontosan eredeti megírásának megfelelően — tehát a szerző által alkalmazott rövidítésekkel — jelenik meg. A legelőször megírni szándékolt *forgalmi statisztika* köréből két befejezettnek tekinthető, kimagasló értékű bevezető fejezet is közölhető: az «*Alapfogalmak*»-é és «*A forgalom statisztikájának forrásai*»-é; az utóbbi fejezetben sorakozó kívánságok egy része természetesen a hivatalos statisztika időközi fejlődése folyamán megvalósult. Mindezek a fejezetek ugyan csupán előhírnökei a készülő nagy munkáknak, de csonkaságukban is jellegzetesen tükrözik egyrészt Budaynak világos, lendületes, tiszta stílusát, másrészt átfogó nagy ismereteit, arányos anyagcsoportosító készségét, valamint tervehett nagy vállalkozásának elgondolását és jelentőségét.

Hasonlóképpen elméleti jellegű a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1923. évi (15.) brüsszeli ülészakán elhangzott hozzászólása «*A halálokok statisztikájának egységesítéséhez*», (hozzászólás Huber M. francia statisztikus referátumához), mely annak idején párszavas német nyelvű kivonatban a Bulletin de l'Institut International de Statistique 21. kötetében¹ közöl-

¹ L. Tome XXI. Livraison 1. 65. l.

tetett. Ez a felszólalás rövidségében is becses adalék Buday külföldi szerepléséhez, egyben pedig népességstatisztikai vonatkozású kutatásaihoz is, tekintettel arra, hogy a demografiai témák közül éppen a halandósági viszonyok megfigyelésével foglalkozott a legnagyobb előszeretettel.

Elméleti tartalmára való tekintettel itt említendő jelen közlemény *«Der Arbeitsbereich der Statistik»* c., utolsó fejezete. Ez az igen elmélyedő tanulmány eredetileg *«A statisztika munkaköre»* c. alatt a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában¹ publikáltatott, *«La sphère d'activité de la statistique»* címen pedig a Magyar Statisztikai Társaság francia folyóiratában² a külföld számára is hozzáférhetővé vált. Az a körülmény azonban, hogy e ma is nagyon figyelemreméltó gondolatokban bővelkedő s a tudomány fejlődése következtében is csak itt-ott túlhaladt dolgozatnak elég gondos (bár szerző által ügylátszik át nem nézett) német nyelvű fordítása több példányban találtatott meg a hagyatékban, arra mutat, hogy Buday élete utolsó hónapjaiban komolyan gondolt arra, hogy munkájának a német szakirodalomban is szélesebb publicitást biztosítson. Tanulmányának mostani közreadását ez bőségesen megokolja.

A gyakorlatibb izü dolgozatok sorozatát a *«Néhány följegyzés Magyarország közgazdasági állapotának kóros elváltozásairól»* c. rövidre fogott, tömör cikk nyitja meg, mely tudunkkal Buday életének legutolsó szakaszából való. Ebben a tanulságos gazdaságtörténeti adalékban az élesenlátó statisztikus rajzol sokszínű képet hazánk akkori gazdasági helyzetéről. (Ez a cikk egyébként francia fordításban is fennmaradt, valószínű tehát, hogy Buday elsősorban idegennyelvű megjelenítésére gondolt.)

A *«Magyarország külkereskedelmi forgalma az Északamerikai Egyesült Államokkal»* c. értekezés, ez az összeállításokkal, beszédes számokkal gazdagon ékesített, rendkívül alapos elaborátum, egészen külön helyet foglal el a hagyatékban: az adatelemző statisztikai munka mesterének fényképét rögzíti meg. A békebeli Magyarország tengerentúlra irányuló áruforgalmának adatait taglaló dolgozatot Buday közvetlenül a trianoni békekötés után, de még a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal igazgatói székében írta. Tulajdonképpen a világháború kitörésekor lezáródott korszak (1896—1913) viszonyait vizsgálja, a szempon-

¹ Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből. II. kötet. 7. sz. Pécs, 1923. 36 l.

² Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique. I. évf. 1923. 77—88. és 116—135. l.

tok hosszú sorozatára — így ennek az időszaknak legsúlyosabb problémájára, a kivándorlásra (és a visszavándorlásra) s a külkereskedelem és kivándorlás összefüggéseire — kiterjeszkedőleg; de a viszonyok jövő alakulását szintén szem előtt tartja és a háború után újra kiépítendő kereskedelmi kapcsolatok lehetőségeire is figyelmeztet.

Buday statisztikai tudásáról, átfogó ismereteiről a rokon tudományszakmák területéről való, nem kifejezetten statisztikai művei is pompás képet adnak. A szociális problémák iránt hivatalos statisztikai tevékenységének kezdete óta éber figyelemmel viseltetett. Erről tanuskodik a hagyatékban lelt s most közlésre kerülő *«Magyarország szociálpolitikája és szociális viszonyai»* c. összefoglaló tanulmány. Ez az értékes egyéni megjegyzésekkel teleszótt munka a mult időkbe visszatekintve, történeti fejlődésében ismerteti a magyar szociálpolitikát. — A világháború utáni esztendőök legnagyobb, egyben legsúlyosabb gazdaságpolitikai eseményével kapcsolatban is volt Budaynak megszivlelésre méltó mondanivalója. Erről tanuskodik a (valószínűleg elsősorban a külföld felvilágosítását célzó, német fordításban is fennmaradt) *«A földbirtokreform Magyarországon»* c. értekezés. Benne történeti bevezetés után itt-ott kritikailag is méltatja a tett kormányzati intézkedéseket. A tanulmány — amennyire megállapítható — élete legvégső munkaperiódusában készült el. — Leghatalmasabb s talán legkedvesebb munkájának emlékei élednek fel *«A községek háztartásának új rendje»* c. terjedelmes és tartalmas — bár valószínűleg nem teljesen befejezett — dolgozatban. Buday e témakörből a műgyetemen is hirdetett előadásokat; ez a tulajdonképen elsősorban belső használatra készült elmefuttatása azonban nem előadásaihoz, hanem a kérdés akkoriban tervezett törvényes szabályozásához kapcsolódik. A rendkívül alapos, s erős, de igen élesszemű kritikával megírt fejtegetések számos ma is megszivlelendő gondolatot, találó megállapítást örökítenek meg: mintegy az idevágó korábbi statisztikai munkák kapcsán tett tapasztalatai szűrődnek le szerencsés formában az igen sokrétű tanulmányban. A dolgozat példát ad arról is, hogy a statisztika művelése mennyire megköveteli az általános életviszonyok, az állami és társadalomgazdasági berendezkedések beható ismeretét.

A tudományos és a népszerűsítő tanulmányok határterületéről való a hagyatékban *«A katolicizmus és kereszténység»* címen megtalált cikk. Ez a munka is elég tekintélyes statisztikai bázison nyugszik s történeti visszapillantással, valamint

az időszerű feladatokra kitérve ad általános képet a katolicizmus helyzetéről. Figyelemreméltó kortörténeti adalék, mely Buday felekezeti viszályokat nem ismerő, mély vallásosságáról is tanuskodik.

A hátrahagyott írások most közlésre kerülő utolsó csoportjában néhány kisebb beszéd, szépirodalmi, ill. népszerű cikk és egy költemény foglal helyet.

A *beszédek*l úgy közli a kötet, ahogy Buday azokat gyors tollal, tehát nem teljesen nyomdakész formában megírta. Stílusának lendületességére, érzés- és gondolatvilágának emelkedettségére így is igen jellegzetes *mind a három* beszéd. Az elsőt Vargha Gyulán, a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal közl. másfél évtizeden át volt igazgatóját köszöntötte 1914 február 27-én kereskedelemügyi államtitkárrá történt kinevezése alkalmából; a második — néhány szívből jövő gondolat — 1914 április 18-án Hajdu László temetésén hangzott el; az 1914 augusztus 5-én elmondott harmadik pedig igazgatói székfoglalója volt. Ezekhez a békés időszak legvégéről, ill. a háború kitörése körüli napokból származó beszédekhez sorozható egy élete utolsó évéből való (külföldi) *körkérdésre adott* rövid és tömör válasza is. Hasonlóképpen jól jellemzik irodalmi munkásságának sokszínűségét a tudományos munka eredményeinek minél tágabb körben való terjesztését, népszerűsítését célzó kisebb cikkei, valamint ifjúkori szépirodalmi munkásságának emlékeit felélesztő naptári cikke és hátramaradt verse is. *«Levelek a falura»* címen annak idején a Napkelet már közölte¹ Buday egyik ilyen remekbe faragott ismeretterjesztő közleményét; *második*, ugyancsak a Napkeletnek odaigért, de tudunkkal mindeddig nem publikált *levelét* a falu elmaradott gondolkodásmódjának és egészségügyének, az orvoskérdésnek, a gümőkórproblémájának, a legdrágább nemzeti kincs; az emberi élet, a néperő védelmének szentelte. Nagy tudása és könnyed stílusa lehetővé tette, hogy magvas gondolatokat sűrűn össze, országos problémákat lebilincselő szövegezésben beszéljen meg a legközvetlenebb levélformában is. Írói készségére nem kevésbé jellemző *«A korallsziget»* c. *naptári cikk*; Buday élete utolsó szakaszában a naptári cikkek egész seregét írta meg. Tudunkkal mindegyik naptári cikke még életében megjelent.² *«A korallsziget»* c. kis cikkecske újbóli közlése azonban nem csupán ilyen irányú munkálkodásának célkitűzéseit

¹ L. Napkelet 1924. évf. 321—324. l.

² Éspedig a *«A korallsziget»* valamelyik 1925. évi naptárban, tehát az 1924. év legvégén.

és módját tárja elénk; az az elgondolás, mely benne végigvonul, egész életfelfogására is rávilágít. Magyarország újbóli talpraállítását ugyanis csak az egyesek önérdeket, egyéni sikereket nem kereső, egyedül a nagy célt szem előtt tartó önfeláldozó és önzetlen munkásságával tudja elképzelni; népi alapon, a magyarság összes erőinek latbavetésével látja csak megoldhatónak e guzsbakötött nemzet életkérdéseit. Ezzel a központi gondolattal a kis cikk mindig korszerű marad. — 1924. évi, tehát utolsó nyári pihenőjének emlékeit, a falu csendjétől végleg elszakadni nem tudó városlakó hangulatát, nosztalgiját örökíti meg végül *Borsosberény* c. meleghangú *költeménye*, mely szépirodalmi jellegű írásainak a sorát zárja le.

A kötet legutolsó, egyben egyetlen idegen (német) nyelvű elméleti tanulmányáról (*Der Arbeitsbereich der Statistik*) már fentebb volt szó.

*

Nem volna teljes ez a felsorolás, ha kiegészítésképpen a Magyar Statisztikai Társaság házi könyvtárában hozzáférhető irodalmi hagyaték *ezúttal sem közölt többi darabjáról* is nem emlékeznénk meg. Ezek közül megkezdett nagyobb *kézikönyvei anyagából* még egy nagyban-egészben kidolgozott, de az adatok hiányossága miatt nem publikálható («*A kereskedelem keresői és ellartottai*» c.) tanulmány érdemel különösen figyelmet, mert csonkaságában is fényt vet arra, hogy Buday e forrásművek statisztikai adatokat elemző fejezeteit hogyan gondolta el. Egészen töredékes, alig néhány sort ölel fel a *lőkeszervezés statisztikájának alapfogalmait* tárgyazó fejezet fennmaradt kézírata. «*Quelques remarques sur les aberrations malades de l'état économique de la Hongrie*» címen a most közlésre kerülő «Néhány följegyzés Magyarország közgazdasági állapotának kóros elváltozásairól» c. kisebb dolgozat *francia fordítását* is bírjuk. A hagyaték kézíratai közt található «*A keleteurópai újabb államalakulatokról*», meglévő teljes *német fordításában* «*Die Ost-Europäischen neueren Staatsgestaltungen*» címet hordozó nagyobb dolgozat,¹ melynek ma már eléggé elavult anyaga körülbelül a «Magyarország küzdelmes évei», valamint «Ungarn nach dem Friedensschluss» és «Reise um Ungarn» c. közismert nagy művek idevágó részeinek anyagából származik; a «*Megcsonkított kis országunk*» c. kis cikk ugyancsak a nagyobb könyvek néhány adatát kívánta népszerűsíteni. «*A magyar állam szo-*

¹ Buday ennek anyagát 1923 szeptemberében a Bécsben tartott nemzetközi főiskolai tanfolyamon adta elő.

ciálpolitikája) c., eredetileg a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal ötvenéves jubileumára tervezett (de elmaradt) közlemény részére írott tanulmány tartalma a most közölt «Magyarország szociálpolitikája és szociális viszonyai» c. teljesebb s tömörebb tanulmányával mintegy azonos. Rendelkezésre áll még «A földbirtokreform Magyarországon» c. dolgozat *német fordítása* is («*Die Agrarreform in Ungarn*») valamint a «*Teendőkink a mezőgazdasági statisztika terén*» c. memorandumszerű kézirat, mely más hasonló hivatalos statisztikai memorandumokkal, javaslatokkal s tervezetekkel, valamint az 1916—1918. évi Magyar Statisztikai Évkönyvről írott *könyvismertetés-töredékekkel*, s «*Az 1915. évi cséplés Magyarországon*» és «*A magyar városok 1910-ben*» c. régiebb kéziratokkal együtt értékes, de a nagyobb nyilvánosság elé kevésbé kívánczó forrásanyagot alkot. Befejezetlensége miatt nem közölhető «*A földreform-novella pénzügyi hatásai*» és «*Az új városi törvény*» c. két kézirat. Itt említhetjük meg a *hagyatékból kihalott* anyagokat is. Közülük a Magyar Tudományos Akadémiának adatott át «*A magyar középosztály hanyatlásának okai és újabb jelemelkedésének lehetőségei*» c. akadémiai pályamunkájával kapcsolatos anyag (vázlatok, feljegyzések s egy kidolgozott fejezet), továbbá *Széchenyinek* Buday által új kiadásra előkészített *Hiteléhez* írott *jegyzet-töredékek*; a szerkesztőség kezeihez jutott vissza az *Osteuropäisches Jahrbuch* III. kiadásának¹ *Magyarországról szóló fejezetéhez* gyűjtött anyag, az Országos Magyar Gazdasági Egyesülethez pedig az *OMGE agrárhírszolgálati irodája* részére gyűjtött anyag. — Még kerekébbé lesz a Buday élete alkonyán foglalkoztató kérdések felsorolása, ha a *megkezdett cikkeknek, a kidolgozásra terbevelt témáknak, a kitűzött feladatoknak* címeit és statisztikai, agrárpolitikai s községi háztartási főkollégiumai mellett «*Fejezetek a statisztika köréből*» címen hirdetett *speciális műegyelemi előadásainak* (előadott és terbevelt) tárgyait is felsorakoztatjuk. Az előbbi csoport a következő fontosabb címeket öleli fel: Keresem a nyilvánosságot. Törvényszerűségek. Történeti statisztika. Tuberkulózis statisztika. Az újabb népvándorlás. A magyar munkásstatisztika kérdése. Magyar munkásügyi hivatal. Munkásbiztosítás. Gazdasági programvázlatok. Magyarország gazdasági helyzete a háború után. Vasúti statisztikánk hiányai. Magyar tengerhajózás. Városi háztartás egy új fejezete. Városfejlesztő programok. A bourgeois védelme. Az utóbbi előadás-

¹ Ezt az elmaradt kiadást terv szerint Buday készítette volna sajtó alá.

XVIII

körben pedig a következő tárgypontok szerepeltek : A statisztika munkaköre. Quetelet és kora. A népszámlálások technikája. Népünk halandósága. Népünk műveltsége. Az egyke. A háborús népvészteségek. Az öngyilkosságok. A házasságon kívül szülöttek. A közegészségügyi statisztika. A hazai és külföldi telepítések. A város és a falu problémái. Budapest fejlődése. Az ellenséges megszállások kárai. Hazánk Mária Terézia korabeli állapotai. A gabona története. Az állatösszeírások. Az állattenyésztés. A magyarországi birtokmegoszlás. A vállalati statisztika. A széntermelés és szénfogyasztás. Tengerhajózásunk multja. A megyei háztartás. A tisztviselő- és munkáskérdések. A keleteurópai államok gazdasági rajza. Széchenyi Hitel című műve. E két, nem is teljesen kimerítő felsorolásból hatalmas munkaprogramm körvonalai bontakoznak ki.

*

Buday László irodalmi portréjához csupán néhány utolsó esetvonást szolgáltatt a hagyaték futólagos ismertetése. Ha azonban kegyeletos kézzel lapozzuk végig a hátrahagyott írások kiválókatott darabjait most közreadó kötetet, valamint a hagyaték kézírásos lapjait, teljes és tökéletes képet alkothatunk arról a hatalmas veszteségről, mely a magyar statisztikát az évtizedekre kitervezett munka előtt álló, alig 52 éves nagy tudós váratlan elvesztésével érte. A Magyar Statisztikai Társaság első elnökének, Buday Lászlónak mély nézésű, az emberi lét, a társadalmi élet titkait kutató szeme a kötetünkhöz mellékelt fényképről tekint az olvasóra ; jellegzetes kezevonását aláírása és egy régebbi tanulmányának kézirat-töredéke örökíti meg ; tüneményes képességeinek, munkás magyar lelkének pedig az irodalmi hagyaték töredékességében is hűséges tükörképe.

Buday László hátramaradt írásai

KSH Könyvtár

KSH Könyvtár

Buday László kézírása.

A magyar központi statisztikai hivatal által működtetett Kőrösi György-féle statisztika körülből más négy évvel elő bejelentésük a közgazdasági Szemle olvasóinak. Négy év eltelével jelent meg most a magyarországi átváltási eredményeiről a hivatal bejelentő jelentése, egy több mint ezer oldalas nagy kötetben. A bejelentő aránya a metodikai ésrevizori munka kapcsán, a melyekkel az átváltási folyamatok jórészt kapcsolatosak, utasítási, megmutatják a szokatlan kétszázalékos átváltási utalóban, valamint is igazolódva az a területi kapcsolatok, hogy az önkormányzati határozati statisztikája - jóllehet alig a legfontosabb dolog, jórészt a területi statisztika - a legnehezebb és legkomplexebb

KSH Könyvtár

A termelés statisztikája.

I. Alapfogalmak.

A termelés statisztikájának feladata azt a munkafolyamatot lehetőleg minden irányú összefüggéseiben megfigyelni, amely elfogyasztásra vagy elhasználásra alkalmas új értékek felkutatásánál vagy előállításánál megy végbe. A termelési statisztika eddigi fejlettségében a termelő munka mozzanatainak megfigyelését jóformán teljesen elhanyagolta; figyelmét inkább a termelt mennyiségekre szokta irányítani, de kiterjesztette vizsgálódását a termelő eszközök leírására is. Nagy hibája, hogy a termelésnek egyik legfontosabb tényezőjére, a munkára alig vet valami figyelmet s megelégszik azzal, hogy a munkásstatisztika összefüggéseiben lásson olyan dolgokat is, amelyek a termelés lebonyolításának nagyon fontos velejárói. A termelésen kívül álló, de azt befolyásoló egyéb tényezőkkel eddig szintén nem sokat foglalkozott, a termelés több ágánál figyelmen kívül hagyta a továbbtermelésnél szükséges s elfogyasztott anyagokat, végül hiánya az is, hogy a termelésnek inkább mennyiségi elemeit igyekezett kideríteni, kevesebb súlyt helyezve az értékfokokozatok megismerésére.

A termelés statisztikájának minden ágazatban egyaránt tényezői: a *nép*, amely a termelés körül foglalkozik, a termelésnek *eszközei* (ide tartozik az őstermelésnél a föld és a felszerelés, az iparban a gyár, berendezésével és a felhasznált anyagokkal), a termelés *jolyamata*, ahova értendő egyfelől a termelés technikai kivitele, másfelől a termeléshez szükséges időmennyiség, valamint a termelők által a munkára fordított idő, végül pedig az előállított termelvények *mennyisége*.

A termelésben közreműködő népet nemcsak magában kell vizsgálnunk, hanem azokkal a családtagokkal együtt, akik a termelésben végzett munka terhére élnek s mindezeket szembeállítva a nemtermelő — de azért produktív — egyéb foglalkozású osztályokkal. A termelő nép tanulmányozása körében tehát a foglalkozási statisztika legérdekesebb jelenségeivel találkozunk, sőt a foglalkozással kapcsolatban meg kell ismerkednünk a termelők demografiai megoszlásának olyan főbb

adataival, amelyek a termelésben való szerepükre befolyással lehetnek, így leginkább a nemben, korban, fajban és felekezetben megnyilvánuló determináló tényezőkkel. A termelés minden fajánál vizsgáljuk a népet a termelés szervezete szempontjából való helyzete szerint (önálló-e vagy alkalmazott), továbbá a termelés egységeit a bennük foglalkoztatott munkaerők száma szerint. Megállapítjuk tehát a termelés üzemformáit a termelő nép szempontjából, ami nem zárja ki, hogy az üzemformák más irányú vizsgálatát (a földterület, a felszerelés, a hajtóerő szerint stb.) szintén meg ne kíséreljük.

A termelés eszközei sorában elsősorban a földre kell tekintettel lennünk, a különböző művelési ágak változataival s a termőképességet befolyásoló éghajlati és meteorológiai tényeményekkel. A mezőgazdasági üzemeknél az élő és holt felszerelés vizsgálata tartozik ide, a bánya- és iparüzemeknél a munkagépekben és szállítóeszközökben való felszerelés is. Ez utóbbi üzemeknél különösen nagyfontosságú — bár a mezőgazdaságnál is növekvő jelentőségű — a hajtóerő kérdése s nemcsak az egyes üzemeknek motorikus erővel való ellátottságát, hanem az egész közgazdaságot érdeklő az a kérdés is, amely a természetes erőknél mind intenzívebb kihasználása, másfelől pedig a primer erőknél gazdaságosság szempontjából való átalakítása, egyesítése vagy átvitele felé irányul. A termelés eszközei sorában kellene megemlékeznünk a termelés céljaira felhasznált anyagokról is, bár ezeknek mennyiségi s különösen minőségi megoszlása főleg a mezőgazdaságban alig került még kutatásra. A közvetlen és kiterjedt megfigyelés részére ezek a termelési eszközök alig hozzáférhetők, de becslés útján máris lehetne tanulságos számításokat végezni ez irányban.

A termelés eszközei közül mégis a legjelentékenyebb tényező a munkaerő. Nemcsak annak a termelés egyes ágai közt való számbeli és minőségbeli (kor, nem, szakképzettség) megosztását kell vizsgálnunk, hanem a különböző üzemnagyságokba való csoportosulásának módját is.

A termelés folyamatának megismerésénél figyelmünket kétirányú vizsgálat köti le: egyfelől az, hogy a termelés egyes mozzanatai mennyi időtartamot és mikor vesznek igénybe, a normális lefolyáshoz képest milyen okok következtében és minő kilengések mutatkoznak, másfelől pedig az, hogy a termelésben résztvevő emberi munkaerő lekötöttsége mekkora. A munkaidő minden változatára vonatkozó statisztika tehát a termelés statisztikájának gondolatkörébe vág. A termelés folyamatának megismerése után annak időnkint fellépő zavarai-

ról is meg kell emlékeznünk, történjenek azok akár a természeti erők részéről, eredjenek esetleg anyaghiányból, vagy folyjanak az emberi munkaerő ki nem elégítő működéséből. Ez az utóbbi megnyilvánul a munkahiányban s a munkás közreműködésének megtagadásában, a sztrájkban. A sztrájkok minden gazdasági és társadalompolitikai hatását azonban mégsem itt kell elkönyvelnünk, inkább főleg azokat a vonatkozásait, amelyek a termelés folyamatának megzavarásával függenek össze. A sztrájkok legtöbbször emelik a termelés költségeit is, mégis alig van kilátásunk arra, hogy a termelési költségek számításának s a sztrájkok hatásának részleteibe statisztikai alapon kellően bevilághassunk.

Viszont ezen a ponton hívja ki figyelmünket az emberi munkaerőnek a termelés alkalmából való veszélyeztetettsége is, nevezetesen a termelés különböző ágaiban kisebb-nagyobb gyakorisággal fellépő hivatási balesetek.

A termelés statisztikájának végső fejezete — amely azonban eddig a legkiműveltebb, míg a fentvázolt részek statisztikája sokkal hézagosabb — a termelés eredményét, az előállított termelvények mennyiségét, illetőleg, hogy az eltérő mennyiségek összehasonlítására egységes nevező kínálkozzék, azok értékét mutatja be.

A fentmondottak némelyike az általunk ismert s a statisztika számára hozzáférhető termelőprocesszusokra egyaránt áll, más részletek azonban tüzetesebben kifejthetők a termelés különböző ágai szerint is. A termelés főcsoportjai sorában az őstermelést, a bányászatot és kohászatot, az ipart s végül, mint e két utóbbinak kereteibe teljesen be nem illeszthető csoportot, a közművek építését kell kiemelnünk.

Az őstermelés statisztikája a mezőgazdasági termeléssel, továbbá a még rendelkezésre álló szabad javakat összegyűjtő tevékenységgel (halászat, vadászat) foglalkozik. A mezőgazdasági termelés sorában a növénytermelés és állattenyésztés formáit és eredményeit külön vizsgáljuk. A növénytermelésnél fontosabbá válik még egy külön osztályozás is: az európai növényfajták termelésének vizsgálatán túl azon növények termelésének ismertetése, amelyek klímánk alatt nem díszlenek ugyan, de az európai és általában a művelt világ fogyasztása szempontjából nagyjelentőségűek.

A bányászat és kohászat termelési statisztikájának a közfogyasztás legnélkülözhetetlenebb termékein kívül (só, vas, szén, kőolaj) az egyéb produktumok kihasználásának megvilágítása is feladata.

Az ipari termelés eredményeit nem lehet teljesen egy nevezőre hozni: a kisipar munkája gyakran csak javító munka új termékek előállítása nélkül. Még akkor is azonban, ha új termékeket állít elő, termelvényeinek mennyiségét a kisipar nagy szétszóródottságánál fogva nehezebben tudjuk megfigyelni. Az ipari termelés statisztikája tehát sokszor kénytelen megelégedni a kisipari üzemeknek csupán személyi viszonyaira vonatkozó adatok feljegyzésével, míg a termelés eredményeit a nagyiparnál kísérhetjük inkább figyelemmel. Az ipari termelés vizsgálata természetesen — akár csupán a személyi részre szorítkozunk, akár a termelt értékek mennyiségeit is figyelemmel kísérjük — külön tagolódik az ipar főcsoportjai és fontosabb ágai szerint. Az ebben a tekintetben — bár hallgatólag — szinte nemzetközileg elfogadott beosztástól azonban nemcsak azért kell némileg eltérnünk, hogy a Magyarországon jelentősebb iparágakat jobban kidomborítsuk s ezeknek a nemzetközi versenyben való helyzetét is szem elé állítsuk — hanem főleg azért, hogy az építő ipar csoportjából (amelyre a termelési statisztikák eddig legkevesebb súlyt helyeztek) kiemeljük a fontosabb közműveknek (utaknak, vasutaknak, csatornáknak stb.) építését. Ezek nem a termelő kereseti tevékenység eredményei, gyakran nélkülözik a gazdaságos termelés ismérveit s legtöbbször érdekelve van bennök több iparág is, úgyhogy a szokásos szűkebb keretek közé be nem szoríthatók.

A termelésnek háborús megrázkódtatása különös figyelmet érdemel, ha az itt gyorsan és mélyrehatóan lepergett változásokat nem is tudjuk mind utólag regisztrálni. E változások azonban rendkívül jelentősek, mert a termelésnek ismételt átalakulását vonták maguk után. Egyfelől a korábban folytatott — s a világpiac vagy a nemzeti piacok szükségletéhez szabott mértékű — termelés akadt meg, három, nem mindenütt egyforma sorrendű és súlyú okból: a feldolgozásra váró nyersanyag hiánya, a munkaerő csökkenése folytán s a hatósági kényszerintézkedések korlátozásai következtében. Másfelől azoknak a gyors elhasználásra szánt dolgoknak az előállítása fokozódott — azt lehet mondani egyre izgatottabb mértékben —, amelyeket a háborús ellátás s a hadviselés érdeke követelt igen nagy mohósággal. Mindez nemcsak anyagban és munkaerőben, hanem a termelői berendezkedésekben is nagy változtatásokat igényelt. A háború befejeztével azokkal a naív hittel kicirkalmazott tervekkel szemben, amelyek korábban a békés munkára való átmenetel lehetőségeit elképzelték, az új európai államalakulatok a piac helyzetét és szükségleteit egé-

szen másként alakították, következésképp a termelés újabb irányváltása is bizonyos tétovasággal történt. Az irányváltás lehetőségeit megint korlátozták a nem könnyen oldódó kényszerrendszabályok, a munkaerőnek megváltozott mennyisége és helyzete, különösen pedig a feldolgozandó anyag nehéz hozzáférhetősége. A termelésnek ez az újabb orientációja már jobban megvilágítható, de meg is kívánja az alaposabb áttekintést, mert a közel jövő gazdasági törekvései e körül csoportosulnak.

A termelés statisztikája: Alapfogalmak.

(Vázlat.)

A termelés statisztikája azt a folyamatot vizsgálja összefüggéseiben, amely elfogyasztásra vagy használatra alkalmas új értékek előállításánál megy végbe. Eddigi fejlettségében nem a termelés mozzanatait, hanem mennyiségeit szokta megfigyelni, de foglalkozik a termelő eszközök leírásával is. A termelés egyik tényezőjét, a munkát azonban többnyire figyelmen kívül hagyja (erre való jöv. elosl. és társ. oszt., de itt is nagyon kell), termelt értéket kevésbé nézi s termelést befolyásoló egyéb tényezőkre sem sokat gondol.

A termelés statisztikájának minden ágban egyaránt tényezői: a nép, mely termel, a termelés eszközei (a föld s a felszerelés a mgban, gyár és anyag az iparban stb.), a termelés módja (erre eddig nem sokat gondoltak, pedig pl. nyomásos gazdaság ismerete kell), a termelés technikája (cséplési időtartam, munkaidő stb.) s végül a termelés eredménye. Termelés alatt nemcsak új értékek előállítását értjük, hanem az értékek felszínre hozására fordított emberi tevékenységet is (halászat, vadászat és bányászat stb.). A beosztás tehát, amely szerint foglalkozhatunk: a termelő nép és eltartottjai, összevetve a nemtermelő (de azért produktív) foglalkozási ágakkal. A mezőgazdasági termelő nép és eltartottjai; megoszlás, üzemkategóriák és szociális helyzet szerint. A rendelkezésben álló földterület és művelési ágak. A mgazd. üzemek felszerelése és műv. módok. Éghajlati ingadozások, Mg. meteorológiája. A szántóföld főbb terményeinek területe, kára és terméseredményei. Cséplés, szüret, burgonyaszedés. A világ gabonatermésének alakulása. Keresk. és ipari növények. Bolgár kertészet és gyümölcsészet. A szőlő művelése. Erdők, legelők, nádasok hasznosítása. A tengerentúli növénytermelés fontosabb ágazatai. A gyarmati termelés jelentősége. Állattenyésztés. Üzemek felszerelése állattal. A világ állatlétszáma. Halászat, haltenyésztés, tengeri halászat. Bányászat: nép, üzemek, kisebb ágazatok. Sőttermelés. Vastermelés. Széntermelés. Kőolajtermelés. Ugyanezekből a még várható készletek. Növényi, állati és ásványi zsírok és olajok. (A mg. termeléshez még kell: cséplés lefolyása, szüret, kaszálás stb.) Ipari népesség, üzemek száma és nagysága termelési áganként. Tisztviselők szerepe az iparban. Energiaforrások, motorkérdés. Munkagépfelszerelés. Félgyártmányok előállítása. Készáruké. Háziipar, népiipar. Kisipar. Nagyipari termelés Mgon. A körülöttünk lévő államok ipari termelése. A legfontosabb cikkek világtermelése. Háborús zavarok a termelésben. Anyagihiány. Új lendület. Bolsevista és román cárok. Ipari termelés technikája és folyamata (meddig készült és készül egy mozdony, repülőgép stb.). Közutak, vasutak, közművek építése.

A forgalom statisztikája.

I. Alapfogalmak.

A forgalmi statisztika a társadalmi élet olyan jelenségeinek a törvényszerűségeit kutatja, amelyek a termelvénynek a fogyasztóig való eljuttatásánál merülnek föl. Ezeknek a jelenségeknek a legnagyobb része csakugyan tömegjelenség, társadalmi erők indítják meg őket, s egyéb társadalmi tünemények következnek belőlük. Kétségtelenül oly törvényszerűségek uralma alatt állanak, mint minden egyéb társadalmi jelenség; némely vonatkozásban azonban ez a törvényszerűség még inkább homályosan sejtett körvonal csupán, mint részleteiben is határozott vonásokkal meghúzható valóság. Ennek a bizonytalanságnak kettős oka is van. Az egyik az, hogy a forgalom jelenségei legtöbbször annyira összetettek, sőt összetételük annyira változó, hogy indító okaikat csak nagyon beható, elmélyedő kutatás tudja megállapítani. A másik pedig az, hogy erre a nagyon is beható kutatásra a forgalmi életben rendszerint legkevesebb a lehetőség, mert a forgalom a filmek gyorsaságával és változatosságával pereg le előttünk s ezért a megfigyelés, amely indítékait elemeire akarta bontani, a legtöbb vonatkozásban mindeddig csak felületes és vázlatos tudott maradni.

Állandó akadály a forgalmi statisztika minden ágában az egységeknek nehezen meghatározható, heterogén volta, amely az összehasonlítást akadályozza. Nem kicsinylendő nehézség az sem, hogy az események egymásutánja nem annyira feltétlenül egymásba fonódó folyamatos dolog, mint az emberi élet megújhódó folytonosságánál, vagy a termelés megszakítatlan összefüggésénél, hanem zavartabb ütemű: gyors lökéseket esetleg hosszabb szünet követhet s a statisztikának ehhez a látszólag ritmustalanabb jelenségsoporthoz igazítania a megfigyeléseit nehezebb munka, még nehezebb kinyomozni az okokat, amelyek e változások látszólagos rendtelenségeit okozzák.

Kitágul előttünk a forgalmi statisztika tartalomköre — de egyáltalán nem csökken, sőt fokozódik a nehézsége —, ha a forgalom gyűjtőneve alá nem csupán a termelvények forgalmát

vonjuk, hanem magukét a termelő eszközökét is, valamint azokat a tőkeerőket, amelyek idegen helyről gyűlve vagy a termelésnek sietnek segítségére, vagy a javak közvetítésének. A forgalmi statisztika körében kell tehát tárgyalnunk azokat az üzemeket is, amelyeknek hivatása áruknak vagy tőkéknek továbbítása.

Mindezeknek a figyelembevételével tehát a forgalmi statisztika nagy gyűjtő fogalommá szélesedik ki, de egy szempontból elég jól körül van határolva : ott kezdődik a szerepe, ahol az áru többé már nem alakul át és ott végződik, ahol a fogyasztó azt megkapja. Maga a termelés (az áru előállítása és átalakítása), úgyszintén a fogyasztás (az áru felhasználása) sokkal egyszerűbb jelenségek ; a forgalom jóval bonyolultabb, mert tőkeközvetítésével segíti a termelést és fogyasztást egyaránt s a bizonytalan kínálat és tapogatózó kereslet között egyenleti e találkozás útját. A forgalom statisztikája gyakorta messze ballag a forgalom változó jelenségei mögött : némely viszonylatban egyáltalán nem tudja utólélni, más vonatkozásokban kénytelen beérni az egyszerű leíró szerepével s a törvényszerűségek szabatos megszövegezésével még sokkal hátrább van.

A forgalmi jelenségeknek bonyolult voltával függ össze, hogy a forgalmi élet statisztikája, bármily széleskörű általában véve, nem elég sűrű szövésű ; az egyes államoknak a forgalmi élet minden ágáról van több-kevesebb statisztikája, de összefüggésük laza ; s inkább a végső számok, összegek iránt érdeklődő, mint a törvényszerűségek iránt.

A forgalmi élet főjelenségei és irányító szervei közé tartozik a kereskedelem, amely főleg áruknak a közvetítésével foglalkozik, de termelő üzemekével is. Azt a kereskedelmet, amely az emberi munkaerőt juttatja el érvényesülésének legalkalmasabb helyére, még sem a forgalmi statisztika körében tárgyaljuk, hanem a társadalmi osztályok statisztikája körében, ahol a munkapiac, mint két társadalmi réteg küzdelmének egyik kiegyenlítő mozzanata szerepel. További irányító szerv a forgalmi életben a közlekedés, az anyagi és szellemi termékeknek, továbbá az embereknek helyváltóztatója, s végül a tőkeszervezés, mely nemcsak a termelésnek tőkeszükségletét látja el, hanem az egyes forgalmi ágazatokét is. A forgalom ezen tényezőinek ismertetésén kívül a forgalmi statisztika körében tárgyaljuk a forgalmon átvonuló árak és értékek tömegét és ezek kísérőjeként jelentkezik az *áralakulás*. Egyáltalán nem kicsinyelve a forgalmi utak jelentőségét az áralakulásnál, mégis úgy látszik, hogy az áralakulás az, amely a termelés mennyi-

ségén kívül leginkább befolyásolja a fogyasztás lehetőségeit, tehát egyik döntő tényező a forgalomra. Az áraknak a nagy tömegekre érvényes kialakulása, az en gros ár, jóformán kizárólag a termelés és forgalom tényezőitől függ, s így elsősorban a forgalmi statisztika körébe tartozik. Az en detail ár lényegében ugyan szintén nem egyéb, mint a nagyobb mennyiségeknek a forgalom útján a fogyasztásra alkalmasabb további elosztásának az eredménye, de másfelől abból a szempontból is tárgyalható, mint az egyes társadalmi osztályok megélhetését determináló tényező, s a munkásbudgetek gazdag irodalmának irányítása folytán inkább a társadalmi osztályok statisztikájának kereteibe illeszthető be.

Vannak egyéb vitás határkérdések is. A fizetési eszközök árhullámozásának kérdése a gazdasági élet összes tényezőinek s az államélet szilárdságának a függvénye elsősorban, de mert a forgalmi életben e kérdés sokkal életbevágóbb, mint a termelésnél, vagy akár a jövedelemeloszlásnál is, a forgalom statisztikájának érintenie kell ezt a problémát s ezzel kapcsolatban a jegybankok, postatakarékpénztárak stb. kérdését is, bővebb tárgyalásukat az állami élet statisztikájáról szóló rész számára tartva fenn.

A tőkeszervezet jelenségei sem csupán a forgalmi statisztika vizsgálódásai körébe valók, hiszen a tőkék összegyűjtése nagyrészt a termelésnek a segítsége és fejlesztése érdekében történik. Sőt a tőkeszervezés erősen befolyásolja a jövedelemeloszlás jelenségeit és kihat a társadalmi osztályok küzdelmeire is. Végeredményben azonban a tőkeszervezés mégis forgalmi jelenség, mert javakat gyűjt és továbbít: ezért teljes összefüggésében a forgalmi statisztika gyűjtötételébe való, s csak további hatásait kell megfigyelni egyéb statisztikai ágaknál.

Fontos és bonyolult — kellően nem is művelt — statisztikai probléma a gyarmatok ügye. A maga egészében ugyan az állami élet statisztikájához tartoznék, azonban itt nem szokták kellő figyelemre méltatni az államok erőforrásai közt a gyarmatokat. Az érdekükben hozott áldozatok kifejezetten állami áldozatoknak látszanak, de az az erőforrás, amely a gyarmatokban felbuzog, már az egész gazdasági életnek hasznára válik. A népesség statisztikája nem lehet közömbös a gyarmatokkal szemben, amelyek a szaporodást előmozdítják, vagy egyébként idegen impérium alá igyekvő munkaerő fölösleget hasznosítanak. A termelés változatai megsokasodnak a gyarmatok révén, a fogyasztás új cikkekben bővelkedhetik, a jövedelemeloszlás, sőt a társadalmi tagozódás is javulhat,

vagy rosszabbodhatik. A gyarmatok szerepének egy állam gazdasági életében mégis legtöbb, eddigi megfigyeléseink szerint is már észlelhető külső nyilvánulása jelentkezik a termelés és a forgalom statisztikájában, ezért a gyarmatügy több fontosabb kérdését itt igyekszünk tárgyalni.

A forgalmi élet háborús zavarai igen jelentékenyek voltak. Minden részletében megvilágítani a rendes forgalmi összeköttetéseknek ezt a szörnyű összekavarodását nem lehetséges, mert a megfigyelés a jelenségek változásának rendkívüli gyorsaságához nem tudott simulni. A háborús kilengések adataiból azonban annyival, amennyi megrögzíthető, vagy megszerzhető volt, annál is inkább foglalkoznunk kell, mert nemcsak a forgalmi élet nyugodt, zavartalan menetének törvényszerűségeit keressük, hanem felbolygatott állapotának rajzát is. A legcsekélyebb följegyzés is, amit vihar idején — amikor a szokásos műszerek fölmondják a szolgálatot — a szélsőséges jelenségekről megkísérelünk, világot vet a jelenségek rendes alakulásának természetrajzára is.

Még egy szempontból kell a forgalmi statisztika tárgykörét megvilágítanunk: milyen tudományokkal érintkezik ez. Sok részlete, ha nem is azonos, de igen közeli rokonságot tart a gazdasági földrajzzal; a kettőnek határai azonban mások, s az érintkezési területeken is eltérő feladatokat tűznek maguk elé, s rokonságuk főleg abban van, hogy ma még hiányos eszközök miatt egyik sem képes a maga céljait teljes differenciáltságban megvalósítani. A gazdasági földrajz a földet, mint az emberi tevékenység színterét ábrázolja, a forgalmi statisztika pedig ennek az emberi tevékenységnek a szabályszerűségét kutatja. Amíg a szabályszerűség megállapítása a kevesebb a forgalmi statisztikában, s ennek híjával a leírás a több, addig a gazdasági földrajztól való különválása is kevésbé érezhető.

Sok tekintetben úgy látszik, mintha a forgalmi statisztika a közgazdaságtan egy részének, a forgalmi politikának számokkal való illusztrációja lenne csupán. Ameddig a forgalmi statisztika csak ezt a föladatot tölti be, addig sem végez hiábavaló munkát, mert egyéb területre be nem sorozható hasznos ismeretközlést végez. A forgalom statisztikájának további fejlődése azonban magasabban jár az egyszerű demonstrátor szerepénél s azoknak a társadalmi hatóokoknak a föltárásával, amelyek a forgalom alakulásánál kinyomozhatók, irányítást ad a forgalmi politikának s új tanulságokkal bővíti a szociológia megállapításainak körét is.

II. A forgalom statisztikájának forrásai.

A forgalom statisztikájának sok különféle, s ma részben nagyon is széthulló ágát nem fűzi össze a fölvételi módszereknek hasonlósága sem. Nem szólva a megfigyeléseknek nagyobb, vagy kisebb arányairól, egészen egyszerű bürokratikus följegyzések mellett a tudatos vizsgálódásnak mélyreható kísérleteit is találjuk : mindenesetre olyan egyenetlenségeket a megfigyelések formáiban, hogy e miatt távolról sem egyenértékű az anyag sem, amelyet a forgalmi statisztika eredményeiül kapunk.

A népszámlálások, mint a különböző fajú és korú emberek tevékenységéről hírt adó fölvételek a forgalmi statisztikának nagyon fontos forrásai : nemcsak azt közlik — a legtöbb államban elég szabatosan, ha nem is a kívánt összehasonlíthatósággal —, hogy mekkora a keresők és az eltartottak száma a forgalmi élet egyes ágaiban — s hogyan tagozódnak ezek az önálló, tisztviselők s az egyéb segédszemélyzet szerint —, hanem többhelyütt a forgalmat közvetítő üzemek nagyságáról is tájékoztatnak, vagy a különböző forgalmi foglalkozásokban szereplőknek főbb demográfiai tagozódását (nem, kor, családi állapot, felekezet és vallás szerint) is nyújtják. A népszámlálások kimerítő volta, gondos előkészítése és bírálata ezeket az adatokat nagyon kielégítővé, s a forgalmi statisztika forrásai közt viszonylag a legjobbá teszi ; kívánni valónk marad ugyan még abból a szempontból, hogy a forgalommal mellékesen foglalkozók kimutatása nagyon ingadozó, de e tekintetben a népszámlálásoknak nem is áll rendelkezésére elég biztos kritérium, amelynél fogva megfigyelő közegeit határozottan utasíthatná, hiszen végső elemzésben majdnem minden termelő egyúttal, mint eladó, bizonyos mértékig részt vesz a forgalmi életben.

Egy másik nagyjelentőségű forrás, amelyből a forgalmi statisztika anyagának jelentékeny részét meríti, az ország határát átlépő kereskedelmi forgalom statisztikája. Az a nagy jelentőség, amellyel a kereskedelmi mérleg alakulása az ország fizetési mérlegére bír, s amelynek fontosságát korábban még túlozták is, a legtöbb államot már régebben arra bírta, hogy vámközegeivel a határon átlépő árukról rendszeres följegyzéseket készíttessen. Ez a külkereskedelmi statisztika nem ment minden fogyatékoságtól, s az összehasonlíthatóság tekintetében is további fejlesztésre szorul. Az áruk minőségi különbségeinek jelentősége gyakran más a vámkezelés szempontjá-

ból és más a kereskedelmi forgalom szempontjából, s a számbavételnél előtérbe jutó vámszempontok néha félrevezethetik a kereskedelmi statisztikát.

Ezeknek az eltéréseknek a leszámításával s a különböző országok vámtarifái és árulajstromai különböző megnevezéseinek egyelőre figyelmen kívül hagyásával nagyjában a külső kereskedelmi statisztikát a határt átlépő áruk mennyisége tekintetében megbízhatónak és teljesnek mondhatjuk; kevésbé áll az az áruk értékét illetőleg. A vámbevallás céljaira készült értéknylvánítások önkényesek, a statisztika céljaira készült külön értékmegállapítások körülményesek és szintén nem mentek bizonyos, talán öntudatlan részrehajlástól. A kereskedelem rendszerint túlozza a behozott áruk értékét és kicsinyíti az exportét. Olyan államokban, amelyek — mint Magyarország is — nem kapcsolódnak be közvetlenül a világforgalomba, a külkereskedelmi statisztika pontosságát sok fontos árunál veszélyezteti a származási és rendeltetési országok megnevezése körül való bizonytalanság is. Azok az államok, amelyek közvetlenül a termelés helyéről vásárolnak s közvetlenül a fogyasztás helyére szállítanak, származási hely gyanánt a termelés országát, rendeltetési gyanánt a fogyasztásét nevezik meg. Nálunk az idegenből jövő vagy oda irányuló árunak gyakran kétféle származási, illetve rendeltetési helye lehet, amelyeket sajnosan összezavarnak: a behozatalban az az ország, ahol az árut tényleg előállítják s az, amelynek kereskedelme azt hozzánk juttatja; a kivitelben pedig az az ország, amelynek kereskedelme tőlünk átveszi az árut és az, amelyhez fogyasztásra, végleges rendeltetésre eljut. A világforgalom nagy útjaitól való földrajzi elszigeteltségünk, másfelől a szomszédos Ausztria kereskedelmétől hosszú idő óta függő voltunk miatt szükséges, hogy külkereskedelmi statisztikánk az áruk származásánál és rendeltetésénél határozottan egy felfogást kövessen és pedig — a kereskedelmi mérleg ismeretének közgazdasági fontosságára való tekintettel — mindig a kereskedelmi relációkat kutassa.

A forgalmi eszközök statisztikájában pontos, megbízható adataival kiválik a vasúti statisztika, jóllehet megfigyelése nagyon sok szempontra nem terjed ki. Vasutaink a régebben fennállott német vasútegyetel kötelékében előírt statisztikai adatokat jegyzik föl a vonalak építési és üzemi hosszúságáról, az al- és felépítményekről, a járművekről és azok forgalmáról, az üzleti bevételekről és a kiadásokról stb. Ezek az adatok jobbára a műszaki kivitel s az üzemvitelt érdeklik, s e tekin-

tetben nyugodtan használhatók is; a vasutak gazdasági teljesítőképességéről azonban nem számolnak be. A posta, távíró és távbeszélő üzemi berendezéséről gyűjtött adatok is megbízhatóak, valamint a lebonyolított forgalom azon részéről is, amelyről számadási okmányok vezetettek. A levél és hírlapforgalom gyors lebonyolítására váró igen nagy tömegeiről kimerítő, állandó megfigyelés nem lehetséges; de eléggé tájékoztatók azok a reprezentatív adatok, amelyeket félévenként egy-egy héten át szoktak gyűjteni. A szárazföldi közutak hosszáról és építési költségeiről vannak — bár nem elég tagozott — adatok; a forgalomról semmi, s a közúti közlekedésben mind nagyobb szerepre jutó gépjárművekről ugyancsak kevés. A belső víziutak járműállományát ismerjük, bár befogadó képességét hézagosabban; a forgalom nagyságáról csak a fontosabb vállalatok számolnak be, sőt legfontosabb kikötőink forgalmát is csak hiányosan, s közvetett úton ismerjük meg. A tengeri kereskedelmi flotta nagyságáról, befogadó képességéről, sőt áruszállításának főbb mozzanatairól is inkább alkothatunk képet, valamint a fontosabb kikötők forgalmáról is; a tengeri hajózás összes teljesítményeiről azonban nem. Mind ezeknél a forgalmi eszközöknél hiányos a fuvar költségekre és a fuvardíjakra vonatkozó ismeretünk is; ugyanezt kell mondanunk a levegőben való forgalomnak csak nemrég megnyílt lehetőségeiről is.

A felsoroltakkal szemben emeljük ki, mire volna szükség, hogy a forgalmi eszközök statisztikája közelebb vezessen a forgalmi alakulatok lényegesebb ismérveinek a föltárásához, s ahhoz, hogy az adatok nemcsak egyszerű leírásához, hanem bizonyos összefüggések földerítéséhez is elegendők legyenek. A főntebbiekben azt a sorrendet voltunk kénytelenek választani, aminő az egyes statisztikai ágak eddigi fejlettsége; a hiányok felsorolásánál logikusabb egymásutánt kell keresnünk.

A közutak statisztikájánál nagyobb útszakasonként szükséges volna az építés, s az évi fenntartás költségeit ismernünk, hogy a kilométeres költségeket az útszakasz talaj- és terepviszonyaival, valamint a burkoló anyagnak termelési és szállítási költségeivel összevethessük. Ugyancsak ily útszakasonként, de főleg metsző pontokon lenne szükséges a forgalmi adatok följegyzése is, természetesen csak reprezentatív formában, de mindenesetre legalább három tipikus eshetőséget figyelembe véve: *a)* oly időszakot, mikor a termények szállításának tömegmunkája folyik, *b)* vásáros napot, *c)* oly időszakot, mikor a forgalom mindennaposágát semmi különleges körül-

mény nem zavarja. A forgalom följegyzésének ki kellene terjednie az állati, vagy gépi erővel vont, terhelt, vagy üres járművekre, valamint a lábon hajtott különféle állatokra. Vámos hidaknál vagy egyéb vámszedő helyeken semmi nehézséget nem okozna a vámbárcák olyan megállapítása, hogy azok egyúttal a föntiek statisztikai megörökítésére is alkalmasak legyenek.

A gépjárművekről rendszeres kataszterrel kellene bírnunk, nemcsak a személy- és teherjárművek megkülönböztetésével, s azok motorerejének följegyzésével, hanem — legalább a teherjárműveket illetőleg — azok teljesítőképességének és valószínű teljesítményeinek nyilvántartásával is. Ez utóbbi kívánalom talán nyűg a forgalomra; minél inkább át akarjuk azonban helyezni a közúti szállítás lebonyolításának súlypontját a gépi járművekre, annál szükségesebb ez, még a közutak karbantartási költségeinek kiszámíthatásához is.

A vasúti statisztikában elengedhetetlen újítás a lebonyolított forgalomnak sokkal szélesebb alapon való kimutatása. Nemcsak az áruk megnevezésének kielégítőbb sémáját kell ez alatt értenünk, hanem azt, hogy a szállított áruk megoszlása a tömegnek alacsonyabb, magasabb kategóriái szerint, továbbá lehetőleg egyidejűleg a megtett útnak kisebb vagy nagyobb hosszúsága szerint is részleteztessék. Vasútüzemi szempontból is igen nagy jelentőségűek lennének ezek a kiegészítések, mert a forgalomnak a kisebb és nagyobb tételek, hosszabb és rövidebb utak közt való megoszlásáról, illetőleg annak az év különböző időszakaiban, a termelés változó eredményeihez képest megnyilvánuló szabályszerűségeiről és hullámzásáról eleve tájékoztatná az üzem irányítóit, s így a forgalmi eszközök változó igénybevételéhez lehetne berendezkedni. Közgazdasági szempontok is nagyon javallják ezt a tüzetesebb megfigyelést, hogy a fogyasztás által igényelt áruk, főleg, ha romlandók, idején eljuthassanak a termelés helyéről a piacra (késő ősszel szállított burgonya megfagyása): a statisztika azonban csak ettől remélheti az áruszállítás folyamatába való igazi bepillantást. Egyes gócpontoknak, mint közvetítő helyeknek kisebb vagy nagyobb fontossága, az egyes vidékek termelésének mely fogyasztóterületeken való elhelyezkedése stb., mindezekből az adatokból derülne ki a mainál sokkal nagyobb világossággal, s a tarifapolitikát is tájékoztató tanulságokkal.

A belső hajózás statisztikája — még azon fejlettségében is, ahogy pl. Németországban találjuk, ebben a tekintetben szintén nagyon hiányos: az üzem változó igénybevétele, az áruk útjá-

nak hosszabb vagy rövidebb volta, a szétosztás módja nem tűnik ki belőle.

A tengeri hajózás statisztikája ebből a szempontból kielégítőbb, bár kétségtelenül könnyebb is a munkája, mert útjának nagy távolságait nem bolygatja közbeeső kisebb állomások jelentéktelenebb forgalma. Úgy a vasutak, mint a belső- és a tengeri hajózás adatainak érzékeny hiánya azonban a fuvar-költségek elhallgatása, vagy ki nem elégítő részletezése. Általában aránytalanok azok az adatok, amelyekkel a különböző forgalmi eszközök üzleteredményei felől rendelkezünk. A vasúti statisztika legtöbb egyöntetűséget mutat; a folyami és tengeri hajózási vállalatok minden előírt sablon nélkül, a maguk tet-
szése szerint — s ahányan, annyiféleképpen — szerkesztik meg évi beszámolójukat.

A forgalmi eszközök sorába a háború befejezte óta bizonyos rendszerességgel illeszkednek be a levegőben való járatok, amelyek személyeket szállítanak, s levél- és csomagpostát továbbítanak. Statisztikánk egyelőre alig szorítkozhatik többre, minthogy e járatok hálózatát amennyire lehet, nyilvántartsa, esetleg a megtett utakról vagy szállított személyekről stb. néhány adatot följegyezzen. A fuvar-költségek nyilvántartása szintén nem haszontalan munka, bár addig, míg a szállítás általánosabban el nem terjed, s nagyobb közgazdasági jelentőségre nem emelkedik, ettől sem várhatunk különösebb tanulmányokat.

A helyváltoztatások mindezen nemeinél fölmerülnek azonban balesetek, emberi életben és forgalmi eszközökben is be-következhető károk. Bár a hivatásból eredő balesetek statisztikájának egyöntetű tárgyalása volna kívánatos, s bár éppen a forgalmi élet némely viszonylata kevesebb balesetre ad alkalmat, mint a termelés bizonyos mozzanatai, a balesetekről a forgalmi statisztikának sem szabad hallgatnia. A vasutak beszámolója erről hiányos s a nálunk e téren tervezett intézkedések¹ nem vezettek eredményre; a közúti közlekedésnél, a nagyvárosok élénk forgalmában előforduló balesetekről szintén nem készül rendszeres statisztika, még kevésbé a hajózás baleseteiről. A levegőben való forgalom balesetstatisztikája szintén tanulságos lenne, mert valószínű, hogy kezdetben a járművek csekélyebb biztonsága mellett aránylag több a baleset, abszolút számban azonban a számuk a forgalom élénkülésével hihetőleg nőni fog.

¹ L. a szerzőtől: Emlékirat a hivatási balesetek statisztikájának egyöntetű szervezése tárgyában. Budapest, 1900.

A tőkeszervezetek statisztikájának a forrásai azok a kérdőívek, amelyeket a hitelintézetek vagyonuk megoszlásáról, a főbb üzletágaknak évenként (esetleg rövidebb időszakokban) való alakulásáról, az elért nyereségről stb. kiállítanak. Részletezettebb kérdőívek szolgálnak a bankok és takarékpénztárak, s kisebb terjedelműek a csekélyebb működési sugarú szövetkezetek számára s egészen más összetételű felvételi minták az ipari és kereskedelmi részvénytársaságoknak. Az előbb említett intézmények statisztikája sok tekintetben kielégítő, s mert hosszú évtizedekre visszanyúlik, a fejlődésnek elég érdekes képét mutatja. De csak egy oldalról: abban a vonatkozásban, hogy ezek a hitelszervek a maguk összeségében hogyan fejlődtek, s a hiteligények milyen tömegét elégítették ki. Azt viszont, hogy a különböző vidékek és eltérő termelési ágak hiteligényei az idők folyamán hogyan alakultak, s azok milyen mértékben elégültek ki, vagy a hitelszervezetek mennyiben feleltek meg tőkeközvetítő hivatásuknak, adataikból nem láthattuk, a feldolgozás kevésbé részletezett volta pedig nem engedett bepillantást abba, hogy a tőkeakkumuláció kisebb vagy nagyobb foka egyfelől a hiteligények kielégítése, másfelől a tőkeközvetítés nyereséges volta szempontjából mit jelent? Nem ismerhettük föl a nagyobb intézetek és affiliációik közti viszonyt, valamint a hitelintézeteknek termelő és közvetítő vállalatok fölszívásával vagy érdekkörükbe vonásával a termelésre és a forgalomra való, kétségtelen nagy befolyását. A hitelintézetek statisztikáját — részben a főt mondottak figyelembevételével — a magyar hivatalos statisztika 1921-ben újjászervezte, a kezdet nehézségei dacára is figyelemre méltó nyereségül ennek a statisztikai ágának.

Ugyanekkor új szervezetet nyert az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok statisztikája is, amelyeknek nagyon heterogén természetű működési köre azonban még most is kikívánczik az egységes kérdőív kereteiből. E társaságoknak a koncentráció növekedésével egyre fokozódó szerepük van a termelés s a kereskedelem lebonyolításában; ezért statisztikai megfigyelésük még behatóbb lehetne.

Az áru- és értékkereskedelem fontos tényezői, a tőzsdék az áringadozásokról bőséges adatokat nyújtanak ugyan, de az effektív üzletkötések mennyiségéről és értékéről nem. Az eddigi statisztikák alapján hiányosan lehet betekinteni a jegybankok és postatakarékpénztárak működésének abba az irányába is, amellyel a közgazdaság tőkeszükségletét ellátják. Működésüknek az az oldala, amellyel az állampénzügyek ellátása körül

tevékenykednek, a statisztikának természetesen más fejezetébe tartozik.

A kereskedelem, a tőkeszervezés s a szállítás a világháború zavarait természetesen egyaránt nagyon megszenvedte. A legújabb évekről idézett adatok legnagyobb részét még mind azoknak a kilengéseknek a hatása alatt állanak, amelyek a háború alatt oly szélsőségesek voltak; e szélsőségek legmagasabb hullámhegyét és legmélyebb völgyét azonban nem tudjuk megmérni a források hiánya miatt. A negativumokra (a tengeri hajózás megbénítása, bizonyos áruk kötött forgalma stb.) még inkább van adatunk mint pozitívumokra (némely vasútvonal teljesítményeinek szédítő arányai, egyes kereskedelmi ágak rendkívül nagyra nőtt forgalma stb.). A tudatosan előkészített statisztikai megfigyelések hiánya miatt itt meg kell elégednünk szórványos és esetleges följegyzésekkel, amelyek még kevésbé képesítenek szabályszerűségek megállapítására, mint a forgalmi statisztika egyéb — több, kevesebb hiányossággal küzködő — forrásai. Az egyszerű leírás is igen nagy nehézségekkel küzd, mert nagy hézagokra talál, amit nem tud kitölteni semmi följegyzéssel; de legalább ment a veszendőnek induló anyagból annyit, ami eszközeikhez képest egyáltalán menthető.

A halálokok statisztikájának egységesítéséhez.

Hozzájárulva ahhoz, amit Huber úr a halálokok nomenklaturájának oly szükséges egységesítése tárgyában szíves volt előterjeszteni, hangsúlyoznom kell, hogy magát az egységes nomenklaturát bármily kívánatosnak tartjuk is, ennek szükségzerű előmunkálata annak a megállapítása, hogy bizonyos halált okozó betegségek milyen módon jegyeztessenek fel. Azt a halálokot jegyezzük-e fel, amely bonctanilag kimutathatóan a halált közvetlenül okozza, vagy pedig azt az elsődleges okot, amely a szervezet meggyöngyítésével erre az eredményre vezetett. Az előbbi könnyebben kimutatható, de szerény véleményem szerint, a halálokok statisztikájához fűződő általános közegészségügyi érdekek inkább az utóbb említett halálokok kutatását javasolják. Egyetlen példával, úgy hiszem, könnyen illusztrálhatom egyelőre elvontnak látszó javaslatomat. Elég gyakori eset, hogy skarlatinából kifejlődő vesegyulladásban hal meg egy gyermek. Ha a halál idejében a szervezetben található kóros elváltozásra vagyunk tekintettel, akkor az ily eseteket kétségtelenül a vese megbetegedései közé kell sorolnunk; ha azonban azokra az általános egészségügyi ártalmakra gondolunk, amelyek a kóros folyamatot megindították, akkor a skarlatinát kell a halál oka gyanánt megneveznünk, hiszen ez okozta a vesegyulladást és az egészségügyi berendezkedésnek az a hiánya, hogy a skarlatina fölléphetett, szaporította a haláleseteket. A statisztikai kimutatások alapján elinduló egészségügyi politikusoknak tehát a skarlatina ellen kell védekezniök, nem pedig a vese megbetegedései ellen. A példákat folytathatom syphilisből eredő idegrendszeri halálokokkal (tabes, paralysis), vagy agyrendszeri bántalmakkal (endocardixys), a tuberkulózisba kapcsolódó meningitis szerű halálokokkal, a tabest követő hashártyagyulladással, vagy gyakran tüdőgyulladással. Általában figyelniük kell arra, hogy a tüdőgyulladás csak ritka esetben elsődleges megbetegedés, hanem többnyire csak végső kifejlődése más, halált okozó betegségnek.

Mint ahogy a haláloki statisztika nem az orvos therapiájának, hanem az egészségügyi politikának van hivatva segéd-

kezet nyújtani, szerény véleményem szerint magának a halál-oki nomenklaturának bármely szabatos kidolgozása és egységesítése sem elegendő erre a célra, hanem félre nem érthető, világos utasítással kell ellátni az orvosi halottkémekeket, hogy mely esetben minő halálokot jegyezzenek be. A nomenklatura csak formalizmust ad, ez az utasítás lényegesen megjavítaná a halálokok bejegyzését.

Tisztelettel megjegyzem, hogy midőn Magyarországon első ízben feldolgoztattam a halálokoknak négy évre terjedő anyagát, a halált legjobban determináló kor- és foglalkozás-statisztikai adatokkal kombinálva, csodálkozva kellett látnom, hogy a halál-oki nomenklatura szabatosnak látszó megnevezései mennyi valószínűtlenséget takarnak.

Ez vezetett arra a gondolatra, hogy maga a bár legjobb nomenklatura sem elégséges, ha a halált megállapító orvos nem tájékozódik afelől, hogy az egyes esetekben a kontroverz elnevezések közül melyiket vallja be. Ez vezetett továbbá arra, hogy a halál-oki statisztika célját az általános közegészségügyi politika szolgálatában keressem, a halál oka gyanánt tehát mindig azon alpbántalom feltüntetését keressem, amely az emberi szervezetben a külső tényezők behatása alatt a kóros folyamatot megindította, nem pedig, amely azt befejezte.

Mindezek következménye, hogy a halál okát megállapító orvos kezébe nemcsak nomenklaturát kell adnunk, hanem bővebb magyarázatot is, amely útmutatóul szolgál nekik a vitás kérdésekben. Magyarországon ki is dolgoztunk ilyen tüzetesebb utasítást, hogy azt csak magyar nyelven van szerencsém bemutatni, sajnálom. Ez az utasítás igyekszik az említett statisztikai szempontokat teljes mértékben érvényre juttatni, de a szakszerűség érdekében a budapesti orvosi kitünőségek részvételével és hozzájárulásával készült.

Meg kell vallanom, hogy a közbejött háborús bonyodalmak és forradalmi zavarok miatt ez az újítás a mai napig még nem lépett tényleg életbe és így hatásai még nincsenek kipróbálva.

Éppen azért határozott javaslatot nem merek tenni, tisztelettel ajánlom azonban észrevételeim szíves megfontolását, s a nomenklaturának az alpbetegségek kutatására vonatkozó utasítással való szíves kiegészítését.

Néhány följegyzés Magyarország közgazdasági állapotának kóros elváltozásairól.

Magyarország a háború alatt sokkal inkább kötött gazdálkodást volt kénytelen folytatni, mint (nem szólva a semleges államokról) a hadviselők legnagyobb része. Az ország termelési fölöslegei ugyanis főleg a mezőgazdaság produktumaiból származván, azokat a belső fogyasztásnak évről-évre szűkösebb ellátásán kívül elsősorban az osztrák-magyar hadsereg vette át, további kis rész jutott az élelmiszerek híján lévő Ausztriának; egyéb értékesítési lehetőséget a hadviselés érdeke nem engedett meg. A mezőgazdasági termékek nagy részének, főleg a gabonának forgalma már 1914 októberétől az árfelhajtás megakadályozására nyomott árakon, az úgynevezett maximális árakon történt, amelyek évenként emeltettek ugyan, de kezdtek alul maradni a növekvő termelési költségeken. Ennek következménye, hogy a földműves lakosság (az ország akkori népességének 62%-a) főterményeiből nem kapott elég jövedelmet, s azoknak a melléktermékeknek gyakran túlzottabb áremelésével kárpótolta magát, melyek nem voltak ármegállapításnak kitéve (gyümölcs, főzelék, szárnyas stb.). Ausztria határszélein azonban a főtermékek átcsempészése is folyt, a megállapítottaknál sokkal magasabb áron. Később, mikor a természetesen a hatóságilag megállapított árakon) szigorúbb rendelkezések következtek, némelyek inkább állatok takarmányozására használták föl titokban az emberi élelemre is oly égetően szükséges gabonát.

Az ipar terén jelentős változás volt, hogy mindazok a gyártelepek, amelyek berendezése hadieszközök gyártására alkalmas, vagy átalakítható volt, fokozatosan a hadiipar szolgálatába állítottak. Magyarország ipari termelése, amely különben sohasem fedezte a belföldi szükségleteket, ennek következtében jelentékenyen megcsappant; a késziparcikkeket csupán Ausztriából és Németországból lehetett beszerezni, onnan is egyre csökkenő mennyiségben, ami alkalmat adott a kereskedelem túlhajtásaira, folytonos áremelésekre, árufelhalmosításokra, áruelejtésre stb. Minden, a szabadforgalmat gátló rendelkezés reakcióként fokozódó drágulást, s a rendelkezéseknek egyre furfangosabb kijátszását váltotta ki.

A háború befejeztét, illetőleg a háborúvesztést Magyarországon több, mint egy évig tartó igen szomorú események követték : két forradalom, amelyek másodika a kommunizmus, vérontással és gyilkosságokkal volt teli, azután pedig a román csapatok megszállása, amely a fegyverszüneti szerződések ellenére is a katonai megszállás határain túl a legtöbb helyen a polgári közigazgatás átvételére s úgy a mezőgazdasági, mint az ipari termékek, sőt termelőeszközök zsákmányul ejtésére is kiterjedt. Ez az ország gazdasági teljesítőképességét a legalacsonyabb nivóra süllyesztette le, s ez szolgál mentségül annak a kapkodásnak is, amely a következő idők közigazdasági és pénzügyi politikáját úgy az állam részéről, mint a közigazdaság egyes tényezői részéről jellemezte. Az ország ezenkívül abba a nehéz helyzetbe került, hogy három ellenséges érületű állam vette körül (Jugoszlávia, Románia és Cseh-Szlovákia), amelyek kezdetben még a legminimálisabb személy- és áruforgalmat sem engedték át a határon s útja csupán Ausztria felé volt nyitva, amely viszont ezt a helyzetet igen ügyesen használta ki arra, hogy korábbi kereskedelmi fölényét még jobban kiterjessze, nemcsak Magyarországra, hanem a volt Monarchia határain túl, az utódállamok egész területére.

Az élelmiszerben máskor bővelkedő Magyarország a román megszállás után élelmiszer hiánnyal küzdött, s mert távolabbi piacokkal éppen elzártsága folytán nem tudott érintkezésbe lépni, a megbénított forgalmat maga is még jobban meggyöngítette, egyfelől kiviteli tilalmaival, melyekkel az élelmiszerek exportját gátolta, másfelől beviteli tilalmaival, melyekkel a luxuscikkek importját akarta megakadályozni, s azonkívül a közfogyasztásra, vagy a továbbtermelésre valóban szükséges javak importját is korlátozni akarta, olyformán, hogy azokból időnkint szakértők tanácsa nyomán kisebb-nagyobb kontingenseket eresszen csupán be a határon.

Erre az eljárásra egyik kényszerítő ok az volt, hogy a magyar valuta rohamosan hanyatlott, s a csekély kivitellel szemben a behozott idegen áruk értéke a kereskedelmi mérlegben nagy passzivitást okozott.

Nyilvánvaló azonban, hogy az említett rendszabályok bizonyos circulus vitiosus-t teremtettek. A külföldi iparcikkek a háború s az ezt követő események folytán az országban nélkülözhetetlenek voltak s gyér behozataluk nemcsak a csempészést mozdította elő, hanem az árakat is jobban emelte, mint ahogy az jogosult lett volna. A belföld mezőgazdasági termelése is a közvetítők kezén át úgy megdrágult, hogy az állam tiszt-

viselőinek túlnagy számát fokozatosan jobban volt kénytelen fizetni, hogy azokat legalább a létminimum erejéig segítse, s üzemekben (főleg a vasutaknál) az anyagdrágulás folytán szintén növekvő deficittel küzdött. Az államháztartás egyensúlya tehát egyre romlott, aminek természetszerű következménye volt a valuta további hanyatlása, s ez újra visszahatott a kereskedelmi mérleg passzivitására, a drágulásra, az állami kiadások növekedésére stb.

Az exportkereskedelem a sok kiviteli akadály miatt szinte kényszerítve volt arra, hogy működési terét a belföldi kereskedelem terére tegye át; ezzel szaporította a közvetítők számát, s még így is bőven keresett, mert a gazdasági és pénzügyi helyzet bizonytalansága mellett a termelő munka és befektetés távolról sem látszott oly biztosnak és nyereségesnek, mint az adásvétel. A meglévő termelő vállalatok is kénytelenek voltak mindinkább a spekuláció felé fordulni, mert rezsiköltségeik, főleg a személyzet illetményeinek kényszerű emelése folytán olymértékben megnövekedtek, hogy a termelés eredménye maga ezt nem tudta volna fedezni.

Történtek kísérletek a pénz értékének megjavítására, némi átmeneti sikerrel, ami oda vezetett, hogy a hitelforgalom és a termelő tevékenység egészen megcsökkent, mert a hiszékeny és ideges közönség folytonosan gyorsuló javulást várt, ezért a vásárlástól tartózkodott, hitelt nem akart igénybe venni, aggódva, hogy azt rövid idő múlva sokkal több pénzben — tehát drágábban kell visszafizetnie.

A pénzjavítás kísérlete azonban csakugyan nagyon átmeneti sikerűnek bizonyult, mert nem is állottak rendelkezésre a megfelelő reális eszközök; utána a nem várt hanyatlás (1921 nyarán) pánikszerű fordulatot okozott, amikor viszont mindenki árut keresett, amiben az értéket megrögzítheti és senki sem mert kölcsön adni, nehogy rosszabb pénzben kapja vissza tőkéjét. Ekkor kezdtek változó (1923 nyarán a 10%-ig is felemelkedő) heti kamattal kínálni és keresni pénzt, megfizettetvén azt a kockázatot is, amely a hét folyamán előfordulható koronaromlással jár.

Hogy azonban a vállalkozót se terhelje a kockázat, megindult az idegen valutákkal való játék, amely természetesen mindinkább a magyar pénzügy romlását siettetette. A valuta-kereskedés, amely sok hirtelen meggazdagodni vágyó embert fönkrejuttatott, titokban tovább folyt akkor is, amikor az állami Devizaközpont létesítésével eltiltották a valuták és devizák magánforgalmát. Miután pedig a Devizaközpont készleteinek kimerülésével mihamar nem tudta kiszolgálni a legális

külkereskedelmet sem, a magánforgalom ezt kihasználhatta az idegen valuták még nagyobb árfelhajtására, következésképpen a magyar valuta további rontására. Átcsapott közben a játékedv az értékpapírpiacon is, tomboló hosszt okozván a reális értékeken felül is. (Az a most már nyolc hónap óta tartó bessz, amely a megelőző magas ármozgalmat felváltotta, ismét igen sok hiszékeny egzisztenciának a tönkretételével járt.) Így teltek évek a háború után anélkül, hogy a termelő munka iránt való hajlam felül tudott volna kerekedni azon az idegességen, amely a jóvátétel bizonytalan súlyától félve, pillanatnyi hangulatok szerint a közvetítésnek és a játéknak majd ebben, majd abban a formájában keresett megélhetést, s talált ezenfelül igen gyakran busás hasznot is. A társadalom képe átalakult, azokat a gazdagokat, akiket a háborús szállítás tett vagyionossá, felülmúlták és félretolták az újabb gazdagok, akik a pénzromlásan és a valuta és tőzsdejátékon szereztek még többet.

Az államnak beavatkozó kísérletei hatástalanok maradtak: a forgalom bármily irányú megkötése a rendszabályok alól való kibúvásnak százféle lehetőségét hozta felszínre, viszont azokban a vonatkozásokban, ahol az ideális megoldásnak hirdetett szabadforgalom megnyílt, szintén nem mutatkozott javulás, mert a forgalomnak mégsem lehetett meg a teljes szabadsága: az országakaratán kívül fekvő tényezők gátolták meg teljes érvényesülésében.

A gazdagságnak azt az elvét, hogy a lehető legkisebb áldozattal a lehető legnagyobb eredményt lehessen elérni, ezek az állapotok teljesen megsúfolják, mert nemcsak a termelés, hanem a kereskedelem is a békebelinél jóval kisebb teljesítményt (termelést vagy áruforgalmat) annál hasonlíthatatlanul nagyobb személyzettel és üzemi kiadással tud csak lebonyolítani.

Legtöbbet szenved ezek közt a kóros állapotok közt maga az állam, amelyet terhel a költségvetésnek növekvő hiánya, üzemének deficitese volta, személyzetének egyre költségesebb ellátása, amely azonban a békeilletményeknek még mindig 25%-át sem teszi. Az állami adóadminisztráció nem tud oly gyors lenni, mint amily gyorsan értéktelenednek a kivetett adóösszegek.

Hozzájárult a helyzetnek elfajulásához nagymértékben az, hogy a külföldi kölcsön, amelynek segítségével a magyar állam rendbe akarja hozni a maga háztartását s egyúttal szanálni a gazdasági élet kóros elváltozásait is, rendkívül késett minden retortánál és ezért függőben kellett maradnia, vagy későbbre halasztatnia sok oly intézkedésnek, amelyek a közgazdasági élet normális mederbe való terelésére többé-kevésbé alkalmasak lettek volna.

Magyarország kereskedelmi forgalma az Észak-amerikai Egyesült Államokkal.

Magyarország, amelynek testét most a párizsi béke szét-
szabdalta, nemcsak igazságtalanul, hanem kétségtelen kárára
úgy az általános európai gazdasági fejlődésnek, mint az egész
fehér faj jövőjének is, a háború előtt tudvalevőleg állandó és
egyre élénkülő kereskedelmi kapcsolatban állott az Észak-
amerikai Egyesült Államokkal.

Az Egyesült Államok hatalmas lendületű kereskedelmi
forgalmában természetesen a távoli, kis Magyarországnak ke-
vés közvetlen rész jutott: ez a kis hányad azonban folyton
növekvőnek látszott.

A külkereskedelmi forgalomról egészen világos képet nyuj-
tani alig lehet akkor, mikor a kereskedelmi kapcsolat nem köz-
vetlen. Az Északamerikai Egyesült Államok termékeinek jó-
kora része juthatott az angol, a német, különösen pedig az
osztrák kereskedelem közvetítésével Magyarországra, és sta-
tisztikánkban a forgalomnak ez a része legtöbbször angol, né-
met, illetőleg osztrák áru gyanánt szerepelt. Számadataink te-
hát kereskedelmi összeköttetésünknek csak arról a részéről
tudnak beszámolni, amely kifejezetten Egyesült Államok-beli
áru gyanánt került Magyarországra, illetőleg amely Magyar-
országból közvetlenül az Egyesült Államok kereskedelmébe
szállított.

Forgalmunk főbb eredményeit a mult század utolsó év-
ötödétől millió koronában a következő adatok mutatják. Ma-
gyarországnak az Északamerikai Egyesült Államokból, illető-
leg ez államokba volt:

	Behoza- tal	Kivitel	Behozatali többlet
1896—1900. évi átlag	6.3	6.1	0.2
1901—1905. * *	15.9	4.2	11.7
1906—1910. * *	28.5	11.7	16.8
1911. év.....	40.3	14.2	26.1
1912. *	54.0	16.7	37.3
1913. *	46.8	11.9	34.9

Az 1913. évben Magyarország külkereskedelmi forgalma
általában megcsappant, az 1912/13. évi közeli balkán háború

visszahatásaképpen ; ha ezt a zavaró momentumot kikapcsoljuk, a forgalomnak folyton fokozódó ütemű élénkülését kell látnunk az adatokból. Az összes forgalom mintegy 20 millió koronáról 70 millióra emelkedett 12 év alatt, oly országban, amelyet igen erős gazdasági szálak fűztek évszázadok óta a szomszédos Ausztriához, s ennek gazdasági gyámkodása alól alig tudta kivonni magát.

Nyilvánvaló, hogy ezek a számok nemcsak az amerikai áruk növekvő igénybevételét, hanem az Egyesült Államokkal való közvetlen kereskedelmi kapcsolat élénkülését jelentik. S bár Magyarország földrajzi helyzeténél fogva (a nagy távolság s a világtengerektől való félreesése miatt) természetesen sohasem kerülhet olyan körülmények közé, hogy árucseréjének túlnyomó nagyrészét az Északamerikai Egyesült Államokkal bonyolítsa le, mégis kétségtelen, hogy a közvetlen kereskedelmi összeköttetés szilárdításának és bensőbbé tételének lehetőségei még távolról sincsenek kiaknázva, s a háború előtt megindult biztató folyamatnak a hat évi kényszerű szünet után további hasznos folytatásai lehetnek.

Az az emberáradat, amely Magyarországból évtizedeken át az Egyesült Államokba hömpölygött, hogy az ottani kedvezőbb gazdasági életben munkát keresve, boldogulását vagy állandóan Amerikában találja meg, vagy pedig keresményét összekuporgatva, Magyarországra tőkében megerősödve térjen vissza, kezdhette szőni az első közvetlenebb kapcsolatokat az Északamerikai Egyesült Államok kereskedelme és Magyarországé között.

A Magyarországból az Északamerikai Egyesült Államok felé irányuló kivándorlási mozgalom — a kivándorlást szabályozó gazdasági tényezők, és irányító törvényhozási intézkedések által megszabott periódusok szerint az utolsó tizenöt évben a háború kitörése előtt a következő volt :

Az Észak-amerikai Egyesült Államokba irányuló magyarországi bevándorlás az 1881—1913. (pénzügyi) években.

Bevándorlók száma¹

1881.	6.826	1890.	22.062	1905.	163.703
1882.	8.929	1891.	28.366	1906.	153.540
1883.	11.240	1892.	37.236	1907.	193.460
1884.	14.798	1893.	23.501	1908.	85.526
1885.	9.383	1894.	14.397	1909.	89.338
1886.	12.420	1895.	15.206	1910.	122.944
1887.	15.256	1896.	30.898	1911.	76.928
1888.	15.800	1897.	15.025	1912.	93.028
1889.	10.967	1898.	16.659	1913.	117.580

¹ Az 1899—1904. év bevándorlási adatai Ausztriával vannak összevonva.

Az Egyesült Államok magyarországi bevándorlói anyanyelv szerint az 1900/1.—1912/3. években.

Anyanyelv	Magyarországból bevándoroltak						
	1900/1	1901/2	1902/3	1903/4	1904/5	1905/6	1906/7
Magyar	13.300	23.500	27.000	23.551	45.300	42.300	59.000
Tót	28.200	35.900	33.400	26.895	51.009	35.000	39.815
Ruthén	2.000	2.500	3.000	3.000	3.268	4.000	6.000
Román	500	1.600	4.100	3.700	7.167	10.700	18.000
Német	5.000	10.000	15.000	14.000	25.759	26.500	26.000
Horvát és szlovén	10.000	19.000	21.000	14.000	22.007	28.400	32.000
Szerb és bolgár	—	400	4.100	2.000	2.340	3.000	6.000
Zsidó	4.000	4.000	6.000	7.000	6.238	4.000	6.000
Egyéb	—	—	—	—	615	—	645
Összesen	63.000	96.900	113.600	94.146	163.703	153.540	193.460

Anyanyelv	Magyarországból bevándoroltak						Összesen 1900/1— 1912/13
	1907/8	1908/9	1909/10	1910/11	1911/12	1912/13	
Magyar	23.600	27.500	26.394	19.308	22.818	29.422	382.993
Tót	14.000	21.000	31.299	20.673	24.358	25.923	387.472
Ruthén	2.500	4.000	3.433	1.908	3.591	3.879	48.079
Román	8.600	7.000	13.072	4.582	7.199	11.955	98.175
Német	17.000	14.000	19.483	15.027	14.859	16.002	218.630
Horvát és szlovén	12.000	11.000	22.330	10.537	14.958	22.970	239.842
Szerb és bolgár	3.500	1.600	4.147	1.753	2.403	3.213	34.456
Zsidó	4.000	2.500	2.438	2.684	2.222	3.371	54.453
Egyéb	326	738	348	456	620	845	4.593
Összesen	85.526	89.338	122.944	76.928	93.028	117.580	1.463.693

Úgy lehet mondani, hogy (különösen az 1914. év első felére való figyelemmel is, amely év a magyarországi kivándorlóknak ismét nagyobb áradatát zúdította a tengeren túlra) évenként átlag mintegy 100.000 magyarországi munkás kéz keresett s talált elhelyezést az Egyesült Államok igen jó munkaalkalmajában.

A visszavándorlás mértéke legfeljebb egy negyedrészt arányú lehetett, bár erre vonatkozólag alábbi adatainkat — mint házagosakat és nehezen ellenőrizhetőket — a valóságnál alkalmasint jóval alatta maradóknak kell tekintenünk.

Amerikából Magyarországra visszavándorlók:

1901.	6.801	1906.	23.976	1911.	30.993
1902.	9.803	1907.	47.175	1912.	22.263
1903.	18.816	1908.	50.801	1913.	20.302
1904.	15.822	1909.	14.867		
1905.	13.926	1910.	22.890		

Nem érdektelen az Amerikába kivándorlottaktól Magyarországra hazaküldött pénzüsszegek nagysága sem. Az erről

közlendő adataink sem támaszthatnak igényt teljes hitelességre. Igaz, hogy a postaintézetek nemzetközi leszámolásai az utolsó fillérig pontosak, de a kivándorlók pénze nemcsak ezen az egyetlen úton került haza Magyarországra. Gyakori eset, hogy magán bankházak közvetítik a hazautalást, magán egyének (ismerősök, rokonok) is szoktak ily továbbításra vállalkozni, de sűrűn előfordul az is, hogy levelekben lapul meg a hazaküldött néhány dollár. A postautalvány forgalma Magyarország és az Északamerikai Egyesült Államok között a háborút megelőző időben a következő volt:

Póstaautalványon érkezett pénz az Unióból:

1901—1905. évi átlag	14,395.895	korona
1906—1910. * *	41,926.315	€
1911.	46,617.244	*
1912.	42,266.530	*
1913.	45,198.530	*
1914.	23,905.403	*

Ha összehasonlítjuk ezeket az adatokat amazokkal, amelyeket bevezetőül közöltünk Magyarországnak egyre növekvő unióbeli importtöbbletéről, láthatjuk, hogy annak a fizikai munkaerőnek, amely Magyarországból az Egyesült Államok gazdasági vérkeringésébe átment, s különösen a keleti államokban elég figyelemreméltó tényezőjévé vált, ellenértékét az Északamerikai Egyesült Államok egyre növekvő mértékben adta meg áruban, mint pénzben. Vagy ha nem tévesztjük szem elől a közvetlen kereskedelemről mondottakat: a két állam árucseréjében a közvetítő kereskedelem haszna egyre inkább vált maguké a termelő államoké, s nem került idegen kézre.

Érdeemes ezek után rövid szemlét tartanunk azok fölött a fontosabb áruk fölött, amelyek Magyarország külkereskedelmi forgalmában közvetlen Egyesült Államok-beli rendeltetéssel, vagy közvetlen Egyesült Államok-beli provenienciával a legnagyobb szerepet játsszák.

Első az Egyesült Államokból Magyarországra *behozott* áruk sorában a festett vagy festetlen nyers *pamut*, s a pamut-hulladék is, amelyeknek behozatali értékéről (millió koronában) az alábbi adatok tájékoztatnak:

1896—1900. évi átlag.....	13
1901—1905. * *	6.2
1906—1910. * *	11.4
1911. év	13.2
1912. *	19.6
1913. *	15.7

Az említett utolsó évben a textilanyagok és áruk piaca

tudvalevőleg különösen nyomott volt az 1912. évi balkáni háború folytán. Le kell tehát számitanunk ezt a kis kilengést, s akkor szemelláthatóvá válik, hogy az amerikai pamutot Magyarország mily gyors progresszió szerint vásárolta.

Bár a magyarországi pamutszövőgyárak egyrésze az ország azon periferiáin helyeztetett el (éppen az ottani mostohább természeti viszonyok ellensúlyozására, s a népnek megfelelő kereseti alkalom nyújtására), amelyeket a béke akta egyelőre lekapcsolt Magyarország testéről, mégis kétségtelen, hogy a fogyasztás zöme Magyarország nagyobb igényű és módosabb centrumára esik, a megmaradt Magyarországra. Ha átmeneti nehézségek a feldolgozás körül talán lesznek is, az amerikai pamutnak Magyarország nemcsak állandó vásárlója maradhat, hanem növekvő fogyasztója is, mert hiszen készletek híjával ahhoz képest, amint a lakosság vásárlóképessége fokozatosan visszatér, a fogyasztás is nagyobb és nagyobb lendületet vesz.

A nyers fémekből és fémhulladékokból való Egyesült Államok-beli behozatalunkból az ólom és ólomhulladék a legnagyobb import évében is alig haladta meg a félmillió koronát; figyelmet érdemlőbb azonban itt a vörösréz és hulladék-behozatal, amelynek adatai (ugyancsak millió koronákban kifejezve) a következők:

1896—1900. évi átlag.....	0.3
1901—1905. * *	2.9
1906—1910. * *	6.1
1911. év	9.1
1912. *	12.2
1913. *	9.2

Magyarországnak réztermelése egészen jelentéktelen, s vékonyerű bányái csak aránytalanul nagy üzemköltséggel volnának művelésbe vehetők. Innen van a növekvő behozatal már a megelőző békeévekben is, amely fokozottabb mértékben lesz szükséges ezentúl, mert hiszen ma már nyílt titok, hogy a központi hatalmak a háború egész ideje alatt rézhiányban szenvedtek, kénytelenek voltak rendkívül sok használati tárgyat hadi célokra igénybe venni, úgy, hogy a jövőben nemcsak a fogyasztás szokásos mértéke, hanem az elhasznált anyagok pótlása is esedékessé válik.

Számadataiban ma még nem olyan fontos, de a jövőben kimagasló jelentőségű lehet a mezőgazdasági gépek forgalma. Tudni kell, hogy Magyarországnak az ország agrikultúr jelentőségéhez képest addig is virágzó mezőgazdasági gépipara volt, nagyobb részben Budapesten elhelyezve. Ha ez a gépipar átmenetileg (ismét szén- és anyagihiány miatt) nem is képes teljes

erőkifejtésre, remélni lehet, hogy a nagy kereslet ezt az ipar-
ágat mielőbb újra föllendíti.

Ennek dacára az amerikai mezőgazdasági gépek behozatalának Magyarországon még igen nagy és növekvő jelentősége van. Magyarország ugyanis földbirtokreform előtt áll, s a nagybirtok egyrésze megváltás alá kerül, hogy elégtelen kisbirtoknak vagy földnélküli földművesek tulajdon birtokhoz jussanak. Mindakét osztály csak úgy találja meg a számítását a földbirtokreformnál, s az ország produktívitasának növekvése is csak úgy érhető el, ha a mezőgazdasági gépek használata igen nagy mértékben emelkedik.

Az új kisbirtokosoknak ugyanis eddig még teljesen hiányzó gépi berendezését kell a földbirtokhozjutás alkalmával beszereznie. A régi nagybirtokos pedig, aki földbirtokának egy részéről lemond bizonyos megváltási ár fejében, csak úgy találja meg számítását, ha megmaradt területén minél intenzívebb gazdálkodást fejt ki, tehát minél több modern gépet használ. S minthogy Magyarországnak közismert kitűnő földje mellett a mezőgazdasági termelés fokozásának még óriási lehetősége van, a mezőgazdasági gépek használatának igazi korszaka ez országban még csak most fog elkövetkezni. Tegyük hozzá mindjárt, hogy a háború előtti behozatalunk is különleges szerkezetű aratógépekből stb. állott, éppen oly fajta gépekből, amelyek a nyári tömeg munka idején az emberi munkaerő kellő elosztását lehetővé teszik, s amelyekre az ezentúl kevesebb bérmunkával dolgozó nagybirtoknak a földbirtokreform után leginkább szüksége lesz. Ezeket a gépeket pedig még hosszú ideig valószínűleg csak az Északamerikai Egyesült Államokból fogjuk beszerezhetni. A háború előtt különben mezőgazdasági gépekből való behozatalunk az Egyesült Államokból (millió koronákban) a következő volt :

1896—1900. évi átlag.....	0.4
1901—1905. * *	0.3
1906—1910. * *	1.8
1911. év	1.8
1912. *	3.9
1913. *	4.6

A mezőgazdasági gépeknek a földbirtokreformmal várható igen nagy keletje mellett általában növekvő behozatalra lehet számítani a különféle erőgépeknél (különösen, ha a szénben megfogyatkozott országban szervezettebben tud helyet foglalni a szélmotorok használata, amely eddig nagyon primitív típusokkal van általában képviselve), a finomabb műszereknél, a fa- és fémmegmunkáló gépeknél, továbbá az író-, számoló-, szám-

láló- stb. s végül a varrógépeknél. Bár mindezekből a háború előtt a forgalom külön-külön alig volt jelentékeny, a szükséglet kétségtelenül nagy. A közvetlen kereskedelmi összeköttetés mindenestre sokkal magasabb számokat fog produkálni, mint az alábbiak, amelyek még a háború előtti esztendők gyér közvetlen szálaít mutatják.

Magyarország behozatala volt az Északamerikai Egyesült Államokból millió koronákban :

a) Hő-, gőz- és szélmotorokból:

1896—1900. évi átlag.....	—
1901—1905. * *	—
1906—1910. * *	0-2
1911. év	0-5
1912. *	0-9
1913. *	0-5

b) Műszerekből:

1896—1900. évi átlag.....	0-2
1901—1905. * *	0-4
1906—1910. * *	0-4
1911. év	0-6
1912. *	0-7
1913. *	0-5

c) Írógépekből:

1896—1900. év átlag	—
1901—1905. * *	0-4
1906—1910. * *	0-3
1911. év	0-5
1912. *	0-6
1913. *	0-5

d) Fa- és fémmegmunkáló gépekből:

1896—1900. évi átlag.....	0-04
1901—1905. * *	0-06
1906—1910. * *	0-2
1911. év	0-3
1912. *	0-5
1913. *	0-3

e) Varrógépekből:

1896—1900. évi átlag.....	0-1
1901—1905. * *	0-3
1906—1910. * *	0-2
1911. év	0-3
1912. *	0-3
1913. *	0-1

Ki kell még emelnem, mint a háború előtti forgalomban is nevezetesebb szerepet játszó cikket, amelynek használata a mezőgazdasági termelés okszerűbbé fejlődésével szükségszerűen terjedni fog, a természetes foszfát föld behozatalát. Ennek adatai, ugyancsak az említett pénzegységben, a következők voltak :

1896—1900. évi átlag	0-2
1901—1905. * *	0-7
1906—1910. * *	2-3
1911. év	2-8
1912. *	2-3
1913. *	3-5

Fel kell sorolnom a főttebbiekhez hasonlóan még egyéb olyan behozatali cikkeket is, amelyekből a háború előtt Magyarországnak az Északamerikai Egyesült Államokból nem volt ugyan számszerint igen lényeges importja, de a tendencia már akkor is határozottan fölfelé emelkedő irányzatú volt, a jövőnek ma megítélhető konjunktúrái pedig nagy valószínűséggel amellet szólnak, hogy a közvetlen kereskedelmi összeköttetés létesítésével ezentúl nagyobb arányokban fog növekedni a behozatal.

Ilyenek például az ásványi kenőolajok, ilyenek (ha az összefoglalás és együttemlítés nem is helyes) az állati és növényi zsír- és olajtermékek is. A háború folyamán a központi hatalmak ezek nagyrészevel igen takarékos gazdálkodásra voltak utalva: egyrésztük ma is olyan, hogy csak tengerentúlról szerezhető be, s a készletek pótlására a jövő importjának még nagy jelentősége van. Behozatali forgalmunk volt az Egyesült Államokból millió koronában:

a) Ásványi kenőolajokból:

1896—1900. évi átlag.....	0.37
1901—1905. * *	0.77
1906—1910. * *	1.11
1911. év	1.89
1912. *	2.21
1913. *	3.76

b) Terpentinből, terpentinolajból:

1896—1900. évi átlag.....	—
1901—1905. * *	0.01
1906—1910. * *	0.04
1911. év	0.29
1912. *	0.75
1913. *	0.55

c) Állati faggyúból, oleómargarinból:

1896—1900. évi átlag.....	0.13
1901—1905. * *	0.01
1906—1910. * *	0.18
1911. év	0.42
1912. *	0.18
1913. *	0.06

d) Elainsavból, csontzsírból:

1896—1900. évi átlag.....	0.03
1901—1905. * *	0.09
1906—1910. * *	0.15
1911. év	0.11
1912. *	0.01
1913. *	0.04

e) Disznózsírből:

1896—1900. évi átlag.....	0.72
1901—1905. * *	0.46
1906—1910. * *	0.15
1911. év	1.13
1912. *	0.20
1913. *	0.01

(Meg kell jegyeznünk, hogy a disznósír behozatala korábban is igen esetleges volt, s némely évben elég magas tételekre rúgott, másokban viszont jóformán teljesen elmaradt. A jövőben sem valószínű, hogy ez a cikk az Egyesült Államok és Magyarország között rendszeres forgalom tárgyát képezhetné.)

f) Paraffinból:

1896—1900. évi átlag.....	0-12
1901—1905. * *	0-15
1906—1910. * *	0-00
1911. év	0-00
1912. *	—
1913. *	0-00

g) Pálma- és kókuszdióolajból (ideértve a finomítottat is) növényi fagyúból:

1896—1900. évi átlag.....	0-01
1901—1905. * *	0-08
1906—1910. * *	0-09
1911. év	0-01
1912. *	0-00
1913. *	—

A múltban nem volt jelentékeny tétel, a jövőben azonban annál fontosabbá emelkedhetik a kaucsuk és kaucsukárúk forgalma. Tudvalevően Németország gyarmataitól elzáratván, a háború alatt a központi hatalmak ezeknek a cikkeknek is meglehetősen híjával voltak, s a készlet kifogytával azokat nagyobb mértékben igénylik. Magyarországnak virágzó kaucsukfeldolgozó ipara volt, termékeiben maga is exportképes: a nyersanyagra ennek is nagy szüksége van. S minthogy az anyag beszerzésének pedig most az Északamerikai Egyesült Államok egyik kiváló forrása, itt további élénkülő kereskedelmi összeköttetések lehetősége kínálkozik. Eddigi behozatalunk volt (millió koronában):

a) Nyers kaucsukból:

1896—1900. évi átlag.....	—
1901—1905. * *	0-05
1906—1910. * *	0-00
1911. év	0-01
1912. *	0-08
1913. *	0-10

b) Kaucsukárúkból:

1896—1900. évi átlag.....	0-02
1901—1905. * *	0-04
1906—1910. * *	0-08
1911. év	0-11
1912. *	0-12
1913. *	0-09

Jelentőségében szintén nem nagy, s azonkívül meglehetősen ingadozó a bőrök és a bőrárúk forgalma, amely főleg az amerikai cipők tömegesebb behozatala folytán vált néhány

évben figyelemreméltóvá. E tételeknél Magyarország külföldi szükségletei rendes körülmények között nem nagyok; az amerikai behozatal legfeljebb akkor bírhat a jövőben nagyobb súlytal, ha az idegen közvetítő kereskedelmet sikerül kiküszöbölni. Megjegyezzük, hogy nyers bőrökben is van Magyarországnak némi behozatala az Egyesült Államokból, ezt azonban, mint alább látni fogjuk, az ugyanoda irányuló kivitel tetemesen felülmúlja. A behozatal főbb adatai a børszakmában a következők voltak (millió koronában):

a) Bőrárukból (főleg cipőkből):

1896—1900. évi átlag.....	0-01
1901—1905. „ „	0-01
1906—1910. „ „	0-14
1911. év	0-90
1912. „	2-13
1913. „	1-02

b) Kikészített bőrökből (főleg finom felső bőrökből):

1896—1900. évi átlag.....	0-01
1901—1905. „ „	0-17
1906—1910. „ „	0-38
1911. év	0-35
1912. „	0-74
1913. „	0-48

c) Nyers bőrökből:

1896—1900. évi átlag.....	0-04
1901—1905. „ „	0-12
1906—1910. „ „	0-22
1911. év	1-70
1912. „	0-06
1913. „	0-27

Ha még a kötélverő árukat említjük meg, amelyekből való behozatalunk a háborút megelőző esztendőekben fokozatosan nőtt, amint az előbbi adatok is mutatják:

1896—1900. évi átlag.....	0-02
1901—1905. „ „	0-01
1906—1910. „ „	0-28
1911. év	0-62
1912. „	1-20
1913. „	1-70

akkor beszámoltunk nagyjában mindazon árucikkekről, amely az Északamerikai Egyesült Államok és Magyarország közötti *közvetlen* kereskedelmi összeköttetésben a múltban nagyobb szerepet vittek s amelyek forgalmának további fejlődésére a fent előadottak szerint a jövőben is kisebb-nagyobb mértékben számítani lehet. A kép teljes hűsége kedvéért ide kell még iktatnunk, hogy különösen a kilencvenes évek második felében nagyobb értékű nyers dohányt importáltunk az Egyesült Államok területéről, ez a behozatal azonban később fokozatosan csök-

kent, a háborút közvetlen megelőző esztendőben pedig már egészen jelentéktelen mennyiséggé süllyedt alá, s végül azt, hogy volt esztendő (1905), amikor az előző évi rendkívüli rossz termés következtében közel három millió korona amerikai kukorica-importra szorultunk.

A Magyarországból az Egyesült Államokba irányuló *közvetlen* kivitel, mint bevezetőül jeleztük is, sokkal szerényebb keretek között mozog. Mégis érdemes lesz itt is néhány cikket kiemelnünk, hogy a kivitel természete és jövő alakulása felől tisztább képet nyerjünk. Kiviteli cikkeink sorában az első helyet foglalja el a magnezit, amelynek exportadatai a következőleg alakultak (millió koronában):

1896—1900. évi átlag.....	0-10
1901—1905. * *	0-40
1906—1910. * *	1-85
1911. év	2-93
1912. *	3-45
1913. *	4-28

Ez a kivitel azonban addig, amíg Magyarország mai megcsonkított területére marad utalva, szünetelni fog.

Második nevezetesebb tétel a nyers bőrok, melyeknek mindaddig exportálására vagyunk szorulva, amíg kellő cserző és kikészítő anyag híján saját iparunk nem végezheti nagyobb mértékben a nyers bőrok kikészítését. A háború előtti kivitel főbb adatai a következők (millió koronában):

1896—1900. évi átlag.....	0-0
1901—1905. * *	0-1
1906—1910. * *	0-8
1911. év	1-5
1912. *	2-5
1913. *	2-0

A magyar mezőgazdaság termékei közül figyelemreméltóbbak az exportcikkek közül a hüvelyesek, főleg a bab amely Európa nyugatán is nagyon keresett árucikk, azután a paprika, szárítva és őrölve is, a dió és mogyoró, a lóhere és lucernamag, a nyers kender stb. Emeljük ki ezek közül mint legfontosabbat, a hüvelyesek forgalmát (millió koronában):

1896—1900. évi átlag.....	0-4
1901—1905. * *	0-7
1906—1910. * *	2-9
1911. év	0-6
1912. *	3-8
1913. *	1-1

Az exportmennyiségek természetesen a termés nagysága szerint ingadoznak (éghajlatunk alatt különösen a bab nagyon kényes növény). A többi, kifejezetten mezőgazdasági termékből az eddigi export mennyisége alul maradt az évi egy millió

koronán is ; a magyar mezőgazdaságnak, a most átmenetileg szükséges erőgyűjtés után azonban oly nagyra válhatik az expanzív ereje, hogy fokozódó exportképességére mindezekből a cikkekből feltétlenül lehet számítani ; az ország azokat az ipari termékeket, amelyeket mai természetes erőforrásaiból megfosztott helyzetében külföldről kénytelen vásárolni, mezőgazdasági termelésének céltudatos fokozásával tudja beszerezni.

A mezőgazdasági termelés közvetlen termékein kívül Magyarország vásárlóképességének emelésére nagymértékben hatnak azok az exportcikkek, amelyek a mezőgazdasággal kapcsolatos iparnak a termékei, s amelyeknek előállításában az ország még szintén igen nagy fejlődést ígér.

Ezek közül az Északamerikai Egyesült Államokkal való forgalomban eddig is szerepelt már a nyers és sodrott selyem (a háborút megelőző tíz évben állandóan, de még sohasem egy millió koronát meghaladó összegben).

A selyemtermelés az országban egyre fokozódó, s így valószínű, hogy e cikkben minél nagyobb tömeget tudunk vásárlásra följánlani.

Magyarországnak virágzó cukoripara régebben egyik igen jelentős exportág volt, főleg a Levante felé, gyakran — a nád-cukortermelés ki nem elégitő volta miatt — Brit-India felé is. Az Egyesült Államokba leginkább nyers cukrot exportáltunk, meglehetősen változó évi mennyiségekben, amelyek értéke azonban több ízben a hét millió koronát is megközelítette.

A háborús évek válságos termelési időszakai a magyar cukorkivitelt is egyidőre megbénították. Minthogy azonban a cukortermelés újabb föllendüléséhez szükséges tényezők nem hiányoznak még az országnak mai megcsontított helyzetében sem, ez az iparág, ha lassan is, de újra elfoglalhatja a világpiacon azt a helyet, amellyel korábban bírt.

A bornak és borpárlatoknak exportja Magyarországból az Egyesült Államok felé sohasem hiányzott, bárha nem is volt eddig nagyobb arányú. Ezeknek a termékeknek Európában is jó piacuk van, de a magyar termékeknek jó hírneve bizonyára biztosítja továbbra is e cikkeknek az Egyesült Államokban való forgalmát is.

Mint a magyar földnek egészen különleges termékét, a budapestvidéki világhírű keserűvizeket, az Egyesült Államok a háború előtt állandóan vásárolta, évenként közel egy millió korona értékben. Természetes, hogy a háborús helyzet még az ilyen különlegességeknek forgalmát is megakasztotta, s az nem lehetetlen, hogy a régebben oly keresett cikk helyét ideig-óráig

egyéb értéktelenebb szurrogátumok foglalták el. Mihelyt azonban a szabad forgalom ismét megindulhat, a magyar keserűvizek bizonyára újra föl tudják a versenyt venni a más kevésbé értékes termékekkel, s így a kereskedelmi kapcsolat ezen a téren is újból helyre állhat.

Jellemző a könyvek, folyóiratok, naptárak stb. emelkedő kivitele. Ez már kétségtelenül az Amerikába kivándorolt magyarság fogyasztása, s a szellemi kapcsolatot jelzi, amely amerikai testvéreinket Magyarországhoz fűzi.

A rövid szemle, amelyet itt tartottunk Magyarországon és az Északamerikai Egyesült Államok árucseréjéről, Magyarországot valóban nem mutatja fontosnak, a hatalmas Unió óriási világkereskedelmében. De ismételnünk kell, hogy a kereskedelmi kapcsolat élénkülésével és közvetlenebbé válásával az árucseré jelentékenyen megnövekedhetik, mert a háború előtt Magyarország igen sok amerikai árucikket kapott idegen ország közvetítésével.

És hangsúlyoznunk kell azt is, hogy nem csupán a nagy kvantumok a jelentős szempontok az egyes államok kereskedelmi forgalmában, s a távolabbi piacok — aminő Magyarország is — aránylag kisebb felvevőképességükkel is jelentenek bizonyos, nem negligálható értéket. Magyarországnak most a gazdasági termelés mind nagyobb intenzitására kell törekednie, ami importképességét is növeli, s kivitelében is mind több és egyetemesebb értéket nyújthat.

Az az etikai kapcsolat pedig, amely Magyarországot az Egyesült Államokban élő kivándorlottjaihoz fűzi, olyan erős, hogy ez kihat az egész Uniónak Magyarországon való különös értékelésére.

A magyarság ma ezer sebből vérző, megcsonkított nép, amelynek azonban van annyi élni akarása, hogy vasszorgalommal újra munkához lát, s legfőbb kincseit, szabadságszeretetét, kultúráját megőrzi összéb zsgorodott fedele alatt is. Hisszük, hogy e vonások szimpatikusak az Unió polgárai előtt is, és az az ország, amely fővárosát sietett Washington-szobrával is fölékesíteni, a gazdasági életben úgy, mint a kulturális közösségben nyugodtan számíthat az Egyesült Államok jóakarására.

Magyarország szociálpolitikája és szociális viszonyai.

A magyar szociálpolitika kezdetei oly messze nyúlnak vissza Magyarországon, mint Angliát kivéve, alig valamely nyugateurópai államban. Egy 1840. évi törvény foglalkozik már a fiatal munkások védelmével; 1848-ban, mikor a magyar alkotmányos élet néhány rövid hónapon át a maga sorsának intézéséhez foghatott, az előbb említett törvény kiegészítéséül részletesebb rendeletet készítettett, mely már az üzemi rendtartás kereteinek megszabására is gondolt, s tervez intézkedéseket a munkások védelmére.

Hogy e korai kezdeményezést az érdemleges szociálpolitikai alkotásoknak sorozata mégis annyival később folytatta csak, annak több magyarázata van. Egyik fontos ok, hogy az országban a mezőgazdasági munka volt az erősen túlnyomó, már pedig a mezőgazdasági szociálpolitikának szükségére a művelt világ általában később gondolt csak. A másik az, hogy Magyarországon az ipar hosszabb ideig oly fejletlen volt, hogy inkább ennek erősítésére törekedtek, s az iparnak szociálpolitikai terheit nem akarták növelni. Maga a munkásság nem volt még oly szervezett, hogy ily intézkedéseket ki tudott volna sürgetni, s a fejlődés kissé vontatottan indult meg abban az irányban, amelyet a nyugati iparosabb államok már kijelöltek előtte. Így jött létre az 1884. évi ipartörvény, amely egyéb munkásvédő intézkedésein kívül fakultative lehetővé teszi a betegsegélyző pénztárak fölállítását az ipartestületek körében, 1891-ben a betegsegélyezés az ipari, kereskedelmi és közlekedési alkalmazottakra (bizonyos maximális bérhatáron alul) kötelezőleg kiterjesztetik és részletes szabályozást nyer. az 1907. évi XIX. t.-c. pedig nemcsak szélesebb rétegekre terjeszti ki a biztosítási kötelezettséget, hanem a nyújtandó segélyek mértékét is fölemeli, s egyúttal rendszeresíti a kötelező balesetbiztosítást is. Közben egy 1890-ben kelt, s azóta a dolgozó munkások védelme érdekében ismételten javított törvény a vasárnapi munkaszünet kötelező voltát rendeli el, egy 1893. évi törvény pedig intézkedik azokról a balesetvédelmi szabályokról,

amelyeket a különböző ipari üzemeknek foganatosítani kell, s ezeknek az ellenőrzésére s a munkásokkal való bánásmód felügyeletére létesíti az iparfelügyelői intézményt, amely a következő évtizedekben egyre jobban fejlődött.

Ez utóbbi évtizedekben a munkások szervezkedése is nagyobb arányúvá vált, szakszervezeteik — különösen az ipari konjunktúra legfejlettebb éveiben — sztrájkok útján, vagy békés tárgyalásokkal jelentékenyen megjavították a munkafeltételeket, s még a világháború előtt számos iparágban sikerült elérniök a kollektív szerződéseknek s néhol a bizalmiférfi-rendszernek elismertetését is.

A munkaközvetítést korábban az ipartestületek, a munkaadói egyesületek és szakszervezetek közvetítő intézetein kívül ezzel üzletszerűen foglalkozó magánegyének végezték, főleg tömegmunkára szerződttetve tanulatlan munkaerőket. A magánközvetítőknek a munkás tájékoztatlanságát kihasználó üzleti törekvéssel szemben létesült 1900-ban a budapesti állami munkaközvetítő intézet, később Pozsonyban és Temesvárott hasonló intézmény. A háború kezdeti éveiben egy 1916. évi törvény az állami munkaközvetítő szolgálatot az ország több városára kiterjesztette, s a budapesti állami munkaközvetítő hivatal, mint a vidéki intézetek felügyelő hatósága is, a munkaközvetítő-hálózat kiegészítésén s a hatósági munkaközvetítésnek mind nagyobb szerephez juttatásán nagy igyekezettel dolgozik.

Meg kell még említenünk, hogy Magyarország még a háború előtt is részese lévén a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesület működésének, nemcsak ennek munkásságában vett állandóan részt, hanem a létrejött nemzetközi egyezmények elfogadásában és törvényerőre emelésében is a többi művelt állammal egyidőben intézkedett, úgy, hogy az ipari szociálpolitika kérdéseiben — az előző félszázad mulasztásait pótolva — legföljebb csak kisebb részletkérdésekben marad el egy-két fejlettebb iparú állam intézkedései mögött. A háború befejezte óta az ipartörvény módosítása a fiatal munkások védelmét tette hathatósabbá, külön törvények készültek az éjjeli munkáról, a sütőipar szabályozásáról, s törvénytervezetek készültek a szakszervezetekről s a munkásbiztosításról. A munkásbiztosítás terén különben rendeleti úton életbeléptetett számos, a segélyek mérvét emelő újítás történt, s az újabb irányzat az anyaság védelmét igyekszik mindjobban előtérbe helyezni.

A mezőgazdasági szociálpolitikai gondozás szükséges voltára a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben dúló

agrárkrízis hívta föl Európaszerte a figyelmet, amely válság a mezőgazdasági munkáselem helyzetét jelentékenyen rontotta s több helyütt élénk elégedetlenség kilobbanását vonta maga után. Magyarországon az 1897. év volt e szempontból a legkritikusabb, amikor a kedvezőtlen termés és alacsony terményárak s részért dolgozó munkások panaszait az aratósztrájkig fokozták. Ezt követően született meg a magyar 1898. évi II. t.-c., amely a mezőgazdasági munkások viszonyait szabályozza, s Anglia törvényhozási intézkedései után az első volt Európában, mely e kérdéssel egyáltalán foglalkozott. E törvény szabad egyezkedésre tartja ugyan fenn továbbra is a mezőgazdasági munkára való szerződést, de ezt a községi előjárásnál írásba kell foglalni, s az előjáróság kötelessége a szerződést szóval is megmagyarázni a munkásoknak. A munkás ellátása s a természetben való szolgáltatások körül előfordulható visszaélésekkel szemben is intézkedik ez a törvény s munkásigazolványok kiadását rendeli el, amelyek később egyéb kedvezményeknek forrásává lettek. A törvény ugyan kötelezi a munkást a szerződésszerűen elvállalt munka teljesítésére s e célra karhatalmi kényszer alkalmazását is megengedi, mégis meg kell állapítani, hogy a törvény a mezőgazdasági munkásviszonyokra jó hatással volt, s a korábbi elégedetlenséget lecsillapította (amihez különben az agrártermények árainak emelkedése szintén hozzájárult). E törvényt két év múlva követte a speciális munkanemekben foglalkozó mezőgazdasági alkalmazottak jogviszonyainak szabályozása, így a dohánykertészeké, az erdei munkásoké. Ugyancsak az 1900. év terméke a gazdatisztek jogviszonyainak szabályozása, s a mezőgazdasági munkásbiztosítás első kísérlete, az Országos Gazdasági Munkásbiztosító Pénztár szervezése. E pénztár országos központtal és az adminisztráció helyi szerveihez tapadva, a fakultatív biztosítások egész sorozatát igyekezett meghonosítani a falusi nép (nem kizárólag a mezőgazdasági munkások) számára: az aggkori és rokkantbiztosítást, a temetkezési segélyt, kiházasítási segélyt stb. Kötelezővé csupán egy ágat tett, a baleset ellen való biztosítást, kezdetben csak a mezőgazdasági cselédek, majd általában a gép mellett dolgozó munkások javára, a munkaadó terhére.

A mezőgazdasági cselédeknek, mint állandó alkalmazottnak jogi helyzetét egy 1917. évi t.-c. újra szabályozta, lakásuk s természetben való illetményeik megfelelő volta tekintetében intézkedett, s kötelezően elrendelte, hogy — amint az nagyobb gazdaságokban a munkaadó jóvoltából már korábban

is történt — a cseléd és hozzátartozói a munkaadó költségén ingyen orvosi segítségben és gyógyszerekben s az ezeknél fölmerülő fuvar ingyenességében részesüljenek. Fontos ezt azért is fölemlíteni, mert a halandósági adatok mutatják, hogy a mezőgazdasági cselédek egészségügyi viszonyai így kedvezőbbekké váltak a kisbirtokos népességénél is, mely az orvosi kezelés költségeitől vonakodik, s mert a szaporodási viszonyok arra vallanak, hogy a mezőgazdasági cselédek gyermeklétszáma sokkal nagyobb, mint a mezőgazdaságnál foglalkozó bármely más néprétegé.

A világháborút követő forradalmak idején az izgatás a mezőgazdasági munkások és cselédek bérköveteléseit magasra csigázta fel, később azonban törvényhozási beavatkozás nélkül is a túlzott kívánalmak lejjebb szálltak, különösen, mióta a terményárak növekvésében a cselédek megfelelő ellenértéket kapnak.

A háború óta a mezőgazdasági alkalmazottak és munkaadók közti vitás kérdések intézésére egyeztető bíróságokat alkottak, a munkások a mezőgazdasági kamarákban a többi gazdaréteggel közös, de külön is működő érdekképviselőket nyertek, a földbirtoktörvényben földszerző lehetőséget stb.

Úgy az ipari, mint a mezőgazdasági alkalmazottak, s általában a szegényebb néposztály érdekeit egyetemlegesen szolgáló intézmény az 1901. évi XX. t.-c. által életbeléptetett állami gyermekvédelem, mely az elhagyott, vagy hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeket 15 éves korukig az állam felügyelete alatt nevelteti (7 éves korukig az állam, 7—15 éves korukig az illetékes község költségein.) Elhagyottak a talált s gondozatlan gyermekek, hatóságilag elhagyottnak nyilváníthatók azok, akik szüleiknél vagy egyéb hozzátartozóiknál nem részesülnek oly bánásmódban, mely testi, szellemi és erkölcsi szempontból szükséges a további fejlődésükre. Hatóságilag elhagyottnak nyilvánítják azonban a gyermekeket szüleik kérésére is, ha azok a gyermek eltartására és kellő gondozására képtelenek. Maguk az állami gyermekmenhelyek — megfelelő orvosi karral az élükön — tulajdonképpen csak felvevő, továbbító és gyógyító intézetei a gyermekeknek; az egészséges gyermekeket innen nevelőszülőkhöz adják megfelelő tartásdíj ellenében, a helyi orvosok, továbbá a telepfelügyelők állandó ellenőrzése mellett. Hogy ez az ellenőrzés teljesebb legyen, csak nagyobb, jómódú s egészségügyi berendezéseiben is megfelelő falvakba adják ki tartásra a gyermekeket, ide azonban tömegesen, ügyelve arra, hogy a gyermektartás üzletté ne fajuljon.

A gyermekekkel való bánásmódot a telepfelügyelőnő állandóan ellenőrzi, azok egészségi állapotát pedig a községi orvos. A gyermekek iskoláztatásáról gondoskodnak, majd további tanításkorról, főleg mezőgazdasági és ipari téren, a nagyobb képességűeket pedig magasabb iskolákba is viszik. A gyermekmenhelyek különös gonddal ápolják a csecsemőket s vagy szoptatóanyákhoz helyezik ki őket, vagy ha ez lehetséges, a gyermekkel együtt a szoptatás tartamára az anyát is felveszik az intézetbe, hogy ez maga táplálja gyermekét.

Az állami gyermekvédelem nemcsak az államra hárít igen tetemes költségeket, hanem az illetőségi községeket is nagyon megterheli, úgy, hogy ez utóbbiak szegényügyi terheinek súlypontja újabban az elhagyott gyermekek 7—15 éves korban való tartási költségeire terelődött át.

Egyetemes szociálpolitikai jelentőségű a háború óta a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák gondozása. A hadirokkantak utókezelésére, a szükséges protézisekkel való ellátására, azoknak új mesterségekre való oktatására nézve a háborúnak jóformán kezdeti időszakától fogva megfelelő intézetek állottak fenn; ma a gondozás már inkább pénzbeli járulékok fizetéséből áll, amelyeknek a mérvét a pénzügyi hanyatlásával s a drágaság fokozódásával kapcsolatban ismételtelen emelni kellett, s e tekintetben a stabil állapotok még mindig nem állottak be.

Ami az ország szociális viszonyait illeti, mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a munkáselem aránya Magyarországon az ország megcsonkítása folytán 48%-ról 52-re emelkedett, az ország lakosságának abszolút többségét tehát meghaladja. Ez főleg annak a következménye, hogy úgy a mezőgazdasági, mint különösen az ipari nagyüzemek túlnyomó része az ország közepén koncentrálódott, ami a földrajzi fekvésből önként következik is. Az elszakított területeken aránylag több önálló kisiparos és kiscgazda él.

Ennek a munkástöbbletnek a tagozódása nagyjában (az 1910. évi népszámlálás adatai alapján átszámítva) a következő: Mezőgazdasági cseléd lehet a megcsonkított Magyarország területén közel egynegyedmillió, gazdasági munkás pedig több, mint félmillió. A bányászat körében mintegy 90 ezer munkás foglalkozik, az ipari segédszemélyzet száma félmillió körüli, míg a közlekedés körében ismét negyedmilliónyi kereső munkás van alkalmazva.

1910 óta a változások mértékét eddig pontosan nem állapították meg; a munkásosztály arányát ezóta a kivándorlás

sokkal kisebb mértékben gyengítette, mint az előző évtizedekben, az ipari munka azonban a szén- és anyaghiány miatt a háború s a forradalmak óta sok üzemben csak félerővel dolgozik. Az országos munkásbiztosító pénztárnál kötelezően biztosított tagok átlagos száma 1921-ben 563.481 volt, ebben a számban azonban a közlekedés alkalmazottai is bennfoglaltanak. A bányamunkások száma — amelyről azonban pozitív adataink nincsenek — kétségtelenül nagyot növekedett, mert a széntelepek termelésének fokozására úgy a magyar kormány, mint az érdekelt vállalatok mindent elkövetnek. Valószínű, hogy viszonylag gyarapodott a mezőgazdasági munkában alkalmazott cseléd- és munkásnép aránya is, bár a viszonyok a mezőgazdaság intenzitására a végrehajtás alatt álló birtokreform miatt nem kedvezőek. Átmenetileg tapasztalni lehetett 1922 nyarán a mezőgazdaságban munkahiányt is.

A munkások szervezkedési szabadságát — mint mindenütt — a háború erősen korlátozta, a háború végefelé azonban ezek a szigorú kötelek lazulni kezdtek, a háború szerencsétlen befejeztével az első forradalmi kormányban a szociáldemokraták is résztvettek, sőt szervezettségükkel hamar túlsúlyra tettek szert. Néhány hónappal később a szociáldemokratáknak szélső szárnya teremtette meg a dicstelen kommunista kormányzatot, amelynek szélsőséges kicsapongásait a munkások józanabb része sem helyeselte.

Csak természetes tehát, hogy ezután a kormányzat után, mely nemcsak politikailag volt éretlen, hanem a közönséges büntények egész sorozatát követte el, az ország közvéleménye kezdetben teljes bizalmatlansággal viselkedett a munkáspárt iránt, mely számbeli elsőbbsége dacára a politikában teljesen háttérbe szorult.

A jelenlegi parlamentben a szociáldemokraták már számottevő kisebbséget alkotnak, a polgári pártok törekvéseivel szemben türelmetlenebb magatartással, hogysem a parlament jóindulatát maguk felé hajlíthatnák. A szociális viszonyok ennek dacára is, s a közelmúlt (a proletárdiktatúra) nagy szélsőségei dacára is jónak mondhatók. A fokozódó drágaság mellett a munkások (főként a bányászok, de ezenkívül az ipari és mezőgazdasági munkások is) a béremelésekben kapnak annyi ellenértéket, hogy életszínvonaluk nem süllyed, sőt határozottan magasabban áll, mint a szellemi munkások nagy részéé. A béremelések legtöbbször kollektív szerződések közös akarattal való megváltoztatása útján történnek, néhol szinte automatikusan (pl. a nyomdászoknál), néha sztrájkok eredményei. A sztrájk-

kok indítóokai között hatalmi törekvések most kevésbé szerepelnek, hanem főleg a bérkérdések.

A budapesti ipari munkásság nagy fogyasztó központja, az Általános Fogyasztási Szövetkezet autonomiájának rövid időn volt felfüggesztése után visszanyerte cselekvési szabadságát, s a munkások élelmezési és ruházati szükségletének ellátásában igen jelentékeny szerepet játszik.

A munkapiac helyzete sem oly kedvezőtlen ezidőszerint, mint ahogy Magyarország szerencsétlen gazdasági helyzetéből s ipari nyersanyagaitól való elzárásából következtetni lehetne. Az építkezéssel kapcsolatos iparágak tengődök ugyan, sok egyéb iparban pedig a termelőképesség kisebb hányadáiig vannak foglalkoztatva a nagyobb üzemek, az így fölöslegessé vált munkaerők egy része azonban a vidéki kisiparban kapott elhelyezést, még pedig — mint gazdasági válságok idején ismételtén megtörtént — úgy, hogy az önálló egzisztenciát kereső mesterek száma növekedett. A vidék fogyasztóképessége a kedvezőbb mezőgazdasági konjunktúra folytán emelkedett, tehát el is tudja tartani a nagyobb számú kisiparost.

Az ipartörvény némely részletének a közelmúltban történt s már említett módosítása szociális szempontból üdvös hatású volt, az egyesületi jognak tervbe vett szabályozása pedig a munkásszervezetek működésének kereteit fogja megszabni, úgy, hogy a szociális viszonyoknak az a rendkívül nagy feszültsége, amely a világháború végefelé már mutatkozott, s mely tetőpontját a proletárdiktatúra alatt érte el, s azóta lassan oldódott, remélhetőleg mihamar annyira enyhül, hogy a munkaadók és munkások a maguk érdekeit szenvedély és keserűség nélkül, törvényes eszközökkel is tudják védelmezni.

A földbirtokreform Magyarországon.

Magyarországon a jobbágyság felszabadítása idején, amely 1848-ban következett be, még mindig jelentékeny különbségek voltak a földbirtok megoszlása tekintetében, jöllehet a hűbéruralom alatt volt korábbi nagy szélsőségek erre az időre már eléggé letompultak. A nagybirtok aránya elég túltengő volt, részben az állami, részben a hitbizományi és az egyházi javak miatt. Az ország egy részében, a Tisza folyó mentén, ahol az előző századokban is kevesebb volt a jobbágy, a teljesen birtok nélküli mezőgazdasági munkás nép élt nagy számmal.

Az 1848. esztendő követő szabadforgalom idejében ezek az ellentétek egyfelől szelidültek, másfelől még inkább kiéleződtek. A magyar úriosztálynak az a része, amely a közéletben élénkebb részt vett s a gazdálkodásnak kevesebb időt szentelt, birtokait egyre-másra vesztette, s ezek a birtokok, részben kicparcellázva, kis földművesek kezére jutottak, részben azonban a gazdagabb birtokostársak s a mezőgazdasági birtokba behatólag ingó tőke kezeibe kerültek.

Közvetlenül a világháború előtt már nem volt olyan éles a hitbizományok s az egyházi javak szerepe a nagybirtokban, bár ezek állandéka alig csökkent valamivel, hanem inkább az utolsó félszázadban erős kezekbe összegyülemlert szabad nagybirtok állott nagyobb súllyal szemben a többi típusokkal. A parcellázások határozottan sok birtoktalan elemet segítettek földhöz s alkalmat adtak arra is, hogy a törpebirtokosok vagyonukat kikerekítsék. Ezzel szemben azonban a rosszul gazdálkodó vagy kedvezőtlen viszonyok közé került kisemberek közül is sokan elvesztették földjüket s ezzel a teljesen birtoktalan elem aránya is növekedett.

Az 1895. évi (ezideig az utolsó) magyar mezőgazdasági üzemi statisztika adatai szerint a gazdaságok száma az időben 2,389.000, amelyből az 5 holdon aluli (1 katasztrális hold = 1600 öl² = 0.58 hektárral) birtokokra esett 1,280.000 gazdaság 2,155.000 holddal; az 5—100 holdas kisgazdaságok száma 1,085.000 volt 17,137.000 holddal; az 100—1000 holdas nagyságú középbirtokok száma 20.000 volt, területük pedig 5,663.000

hold ; az 1000 holdnál nagyobb nagygazdaságok száma 4000, területük azonban 11,901.000 hold. A számbeli eltérések kirívó voltát indokolhatja azonban az a körülmény, hogy a törpe és kisgazdaságokban jóformán kizárólag a legértékesebb művelési ágak szerepelnek, szántóföld, kert és a szőlő, míg a nagygazdaságoknak jelentékeny területét erdő, nádas vagy legelő képezi.

A földbirtok szélsőségeinek kiegyenlítésére a háború előtti évtizedekben állami telepítő akció folyt, de hasznos segítő-eszköznek bizonyult a parcellázás is. Ez az utóbbi a gazdasági erőben már megnövekedett egzisztenciák földhöz juttatását segítette elő, míg az állami telepítő akció inkább a teljesen birtoktalan elemen kívánt segíteni. Mindkét irányban különösen a háborút közvetlenül megelőző évtized munkája volt a legserényebb s ebben az időben nem is mutatkoztak olyan szociális ellentétek, amelyek a birtokmegosztás egyenlősítésének az ütemét sürgősebbnek jelezték volna.

A háború folyamán azonban, amint a harctérről megrokknva tértek vissza oly katonák, akik sérülésük folytán korábbi munkakörükben nem voltak alkalmazhatók, felmerült az első gondolat, hogy gyökeresebb birtokreformmal földhöz kell juttatni mindazokat, akik a háborúban életüket és egészségüket kockáztatták az ország javáért. Az első ötlet csakugyan a háború által sujtott ember szociális védelmének a gondolatából fakadt. Ezt az ötletet kisajátították azután s a háború utolsó éveit jellemző elégedetlenségben egyre jobban szították a földtulajdon ellenségei, a radikális körök s a szociáldemokrata párt úgy, hogy a háború végefelé a földreform gondolata már nemcsak mint kiegyenlítő kísérlet, hanem mint forradalmi jelszó zúgott át a lelkeken.

Az 1918 novemberében uralomra jutott első forradalmi kormány meggondolatlan radikális újítással akarta a földbirtokosokat tulajdonaikból kiforgatni s olyan ígéreteket tett a földnélküli elemnek, a birtokból oly nagy részesedést kínált, amely még akkor sem juthatott volna nekik, ha az ország területi épsége abban a percben már nem fergott volna kockán. Az eredmény az volt, hogy a mesterségesen felszított földéhség miatt a mezőgazdasági munkások nem dolgoztak, várván az időt, amikor sajátjukká lesz a föld, amelyen alkalmazva voltak, s szinte egy év termése veszett kárba ezen izgató s természetesen hiába való ígéretések miatt.

A kijózanodást a második forradalmi kormány, az úgynevezett proletárdiktatúra hozta magával (1919 március 21-től

augusztus 3-ig), amely a III. Internacionale álmait kívánván megvalósítani, a magántulajdont teljesen elvetette s a földművelő népeiséget termelő szövetkezetekbe akarta tömöríteni. Egyelőre csak a közép- és nagybirtokokat vette el tulajdonosaitól s állított ezen birtokok élére termelő biztosokat. A kisföldműves elem azonban ebből is látta, hogy ez a felelőtlen és hozzá nem értő gazdálkodás csupán a föld hasznának a tönkretételére alkalmas, s látta viszont azt is, hogy a magántulajdon szocializálásában előbb-utóbb rá is sor kerülne és az ő birtokát is veszély fenyegetné. A kisföldbirtokosok ellenállása egyik jelentős tényező volt abban, hogy a proletárdiktatúra kísérletezései Magyarországon ötödfél hónap alatt végetértek.

Komolyabb, s az ország javát helyesebben mérlegelő időszak következett ezután. A sürgős földreform kérdése azonban annyira a lelkebe volt már oltva, hogy azt tovább elodázní nem lehetett. Az 1920. év őszén összeült nemzetgyűlés egyik első feladatának tekintette tehát az új földbirtoktörvény megalkotását, amely mint 1920. évi XXXVI. t.-c. került az ország törvénytárába.

Ez a törvény, amint indokolásából ki is tetszik, tisztában volt azzal, hogy a jelszavak radikálisabb intézkedésre készítik, mint aminő az ország adott helyzeténél fogva indokolt és gazdaságilag célszerű lett volna.

Akkor ugyanis, amikor az ország a veszített háború, két forradalom s az ellenséges román megszállás dulása után minden javaiból kifosztva, iparában pedig főleg a szénhiány miatt megbénítva, jóformán kizárólag a mezőgazdasági termelésre támaszkodhatott, mint egyetlen erőforrásra, akkor ezt a termelést nem lett volna szabad megbénítani azzal, hogy a jól működő üzemek szétparcelláztassanak s kísérletezésül új, tőkében gyöngye gazdák bizonytalan sikerű munkájának dobassanak oda. A törvényalkotó ezt érezve azzal az indoklással kísérve a törvényjavaslatot, hogy elismeri ugyan, hogy a birtokelaprózás a termelés mennyiségét csökkenteni fogja, mégis hozzányúl a földreformhoz, mert az országban minden egyéb termelési tényező hiányzik, csupán emberi munka van bőségben. Ennek a munkának kíván tehát szabad érvényesülést nyitni azzal, hogy a földet arra való érdemes elemeknek juttatja.

A törvény kiindulópontja az, hogy egyénileg senkisémm jogosult földbirtok szerzésre, de általános birtokpolitikai szempontokból bizonyos kategóriák a reform kapcsán lehetőleg földhöz juttatandók. Ilyenek elsősorban a hadirokkantak, hadi-

özvegyek, hadiárvák, azok akik a háborúban kitüntetést szereztek, olyanok, akik földműveléssel foglalkoznak, de saját birtokuk nincs, olyan törpebirtokosok, akik birtokukat kiegészíteni óhajtják, végül olyan okleveles gazdák, akik közép-birtok nyeresére és vezetésére érdemesek. Mindezeknél a kategóriáknál alapfeltétel a nemzeti hűség, s a mezőgazdasági foglalkozáshoz való gyakorlati vagy elméleti tudás.

Hogy személyileg kikben vannak meg ezek az alapfeltételek s hogy általában miként bonyolítottassék le a földbirtokrendezés a valóságban, arra a törvény bírói hatáskörrel egy új szervet alkotott, az Országos Földbirtokrendező Biróságot, melynek tagjai felerészben bírói és közigazgatási funkciót végző emberekből vétetnek, felerészben pedig az érdekelt miniszteriumoknak, mezőgazdasági érdekképviselőknek s a földbirtokreform pénzügyi lebonyolításában résztvevő hitelintézeteknek a kiküldötteiből.

A földbirtokreform céljaira elsősorban azokat a birtokokat kívánta igénybevenni a törvény, amelyek amúgy is tulajdonost cserélnek és ez esetben körülményesen szabályozta az állami elővásárlás jogát és ennek végrehajtási módozatait. Másodsorban kisajátítással (a törvény szavai szerint «megváltással») kívánta megszerezni a szükséges területet azon közép- és nagybirtokokból, amelyek a háború kitörése óta cseréltek gazdát, tehát elsősorban háborús szerzeménynek tekintetők, amelyek továbbá részvénytársaságok tulajdonában vannak. Végző fokozaton azokon a birtokok sorából, amelyek az utolsó 50 évben cseréltek gazdát, az olyanok jelöltettek ki megváltásra, amelyek haszonbérben kezeltetnek, tulajdonosuk külföldön él, a gazdálkodásra nem képes stb.

A megváltásra kijelölt birtokból is meg kell azonban hagyni, a törvény szerint, olyan összefüggő területet, amely a korábbi birtokosnak önálló, továbbgazdálkodásra alkalmas üzemül megmaradhat. A megváltás alól ki voltak véve a nagyobb befektetéssel intenzív művelésre előkészített birtokdarabok, nevezetesen szőlők, komlóskertek, gyümölcsösök, faiskolák s legalább hat év óta fennálló tehenészetek.

A törvény rendelkezése szerint öt éven belül kellett befejeződni annak a folyamatnak, amely a birtokokat megváltásra kijelöli. A tulajdonosok azonban, hogy gazdálkodásukban bizonyos irányítást nyerjenek, kérhették előbb is a Földbirtokrendező Biróság döntését afelett, hogy birtokuk, esetleg annak valamely része megváltásra kerül-e vagy sem.

A harmadik módja a birtokreform céljaira szerzendő terü-

letnek; a haszonbérletek átvétele, amely szerint az állam a maga gazdasági szervei útján minden lejárt haszonbérletet átvehet a földtulajdonostól, mint főbérlet, s azt tovább adja a földbirtokreform áldásaiban részesítendő birtoktalan elemnek, mint kishaszonbérletnek. Negyedik kategóriaként azonban már a fentemlített törvény meghozatala után kerültek a földbirtokreform céljaira az ingatlan-vagyonváltság természetben való lerovása eredményeképpen a nagybirtokoktól átvett vagyonváltság földek.

A mód, ahogyan a törvény földbirtokokhoz kívánta juttatni a kisembereket, különböző volt, mert a törvény meghozatalakor még nem lehetett megállapítani azokat a pénzügyi lehetőségeket, amelyekkel a földbirtokreform végrehajtható. A földtulajdonosának mindenestre a birtok értékének megfelelő váltságdíjat szántak s a terv szerint ez a váltságdíj az állam által kibocsátandó kötvényekben fizettetett volna. E kötvények azonban a pénz folytonos elértéktelenedése miatt egyáltalán nem kerültek piacra.

A törvényben kontemplált az a második megoldás, hogy az új tulajdonos járadékbirtokos lesz, a vételárát tehát évi járadékok formájában törleszti, viszont azonban a korábbi tulajdonossal szemben az állam által megbízott hitelintézetek szerepelnek, mint a járadékot tőkésítő és egy összegben kifizető szervek, szintén nem vált be, mert megfelelő tőkeerőt ezek az intézetek felhalmozni nem tudtak. Leggyakrabban tehát a törvénynek az a kényszer expediense került alkalmazásra, hogy a megváltás összege feletti döntés későbbi időre, rendszerint 10 évre elhalasztatott, amely idő alatt az új tulajdonos használati díjat, haszonbért tartozott volna a régi tulajdonosnak fizetni.

A törvény egyébként gondoskodott arról, hogy a földbirtokreform során létesített új birtoktestek a modern birtokpolitika minden védő intézkedését élvezzék és ezért az újonnan nyert parcellák 10 évig elidegeníthetetlenek maradtak; azokat pedig, amelyeket az Országos Földbirtokrendező Biróság e célra kijelölt, akár azért, mert az új tulajdonos bizonyos kedvezményvel jutott a földhöz, akár pedig azért, mert a tulajdonos maga kérte, *családi birtoknak* nyilvánították. Ezek a birtokok nem adhatók el, bizonyos határon túl meg nem terhelhetők s ezekre nézve a tulajdonos akaratától is függően, a rendes öröklési szabályok is felfüggeszthetők s az öröklés csak egy kijelölt utódra volt szorítható, előzetes kijelölés hiányában pedig elsősorban az idősebb fiúra. A családi birtok intézményében tehát

megtaláljuk a birtokminimum, homestead és törzsöröklés ismert elveit.

Még a földbirtokreform létrehozatala előtt a törvénytárba került a házhelyek szétosztásának rendezése is, amely szerint minden községben az önálló családi házzal nem bíró s arra jogosult családok (a családok jogosultságának sorrendje nagyjában ugyanaz, mint a földbirtok szerzésnél, kiegészítve még a közalkalmazottak s az iparúzők kategóriáival) 600 négyszögöl¹ terjedelemben önálló házhelyet nyerhettek és ezeknek a házhelyeknek a biztosítása érdekében a birtokok a földreform-törvényben említett mértéken túl is oszthatók. A házhelyek azon feltétellel osztattak ki, hogy azokon az új tulajdonos öt éven belül lakóházat épít fel. A házhelyek árának megállapítása tekintetében szintén fennállott a megegyezés elhalasztásának jogosultsága.

Az új birtokreform-törvény az 1921. év nyarán lépett életbe, de alig kétéves fennállás után, a végrehajtás során, máris több olyan módosításnak a szüksége merült fel, amelyek a törvény egyes intézkedéseinek novelláris úton való újra szabályozását tették indokolttá. Ennek a részleges új szabályozásnak kérdése sokkal élénkebb vitákat váltott ki a magyar gazdasági életben, mint annakidején magának az alaptörvénynek a meghozatala. A törvény meghozatala idején ugyanis a forradalmaktól alighogy megszabadult közvélemény a birtokreform gondolatába belenyugodva, szándékosan tartózkodott a korábban már elmérgesedett kérdés körüli minden szenvedélyesebb vitától.

Később azonban a törvénynek egyes visszasságai annyira szembeötlőek voltak, másfelől a jól termelő üzemek megbolygatása annyira veszélyesnek látszott, hogy a novelláris alkotás meghozatala előtt már több részről nyomatékosan hívták fel a figyelmet a törvény egyes szakaszainak helytelen értelmezésére s a végrehajtás hiányaira, valamint arra a veszedelemre is, amely következne a törvénynek az eredeti intenciókon túlmenő, s a termelés érdekeit figyelmen kívül hagyó végrehajtásából. A másik oldalon viszont a földigények nőttek, a pénzügyi megoldás kérdésének elhalasztása a szerzési vágyat fokozta, úgyhogy egyre erősbödtek azok a hangok is, amelyek a földbirtokreformnak gyorsabb és radikálisabb végrehajtását sürgették. Mielőtt ezeket a vitákat ismertetnők, néhány szóval meg kell emlékeznünk a földreform végrehajtásának eddigi

¹ Egy négyszögöl = 3.61 m².

— az 1924. évi közepéig elért — eredményeiről, azon hivatalos adatok alapján, amelyeket az Országos Földbirtokrendező Bíróság a földreform-novella törvényerőre emelkedése alkalmával közrebocsátott.

A bíróság jelentése szerint a végrehajtás elsősorban az ország azon részein indult meg intenzívebben, ahol a birtoknélküliek száma a legnagyobb. Ilyen volt különösen a Tiszamente, ahol a reform céljaira leginkább nagybirtokokat vettek igénybe. A Földbirtokrendező Bíróság fennállásának három éve alatt a megcsonkított Magyarországnak mintegy 3000 községe közül $\frac{2}{3}$ -részben megindították a birtokrendezési eljárást és $\frac{1}{3}$ -részben be is fejezték.

Kiosztottak 96.000 házhelyet. A házhelyeken tényleg megindult az építkezés s már több ezer család jutott önálló családi tűzhelyhez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a házak építése sokkal lassúbb arányban folyik, mint az előre kontempláltatott, mert az építőanyagok fokozatos drágulása útját állotta a tömeges építkezésnek. Sajnos, a házhelyek egyrésze a műveléstől el van vonva s a házhelyek árának kiegyenlítése sok helyen még egyáltalán nem történt meg.

A birtokreform céljaira az említett időpontig már 400.000 holdat megváltottak a régi tulajdonosoktól (a pénzügyi rész ezeknél sok helyütt még megoldatlan), több százezer holddal szemben folyik a megváltási eljárás s kis- és törpebirtokok alkotására 161.000 hold már szétosztatott. A kis- és törpebirtokon kívül a törvény rendelkezése alapján 344 községben közös leelőlt is létesítettek.

A kiosztott földek legnagyobb része birtoktalan földművesek tulajdonába jutott; a volt katonáknak részvétele sokkal csekélyebb, mint ahogy várni lehetett volna. Az új birtokosok nagyrészt pénztelen emberek s így a bíróság többnyire megengedte, hogy a vételárát részletekben fizessék. A földreform-törvény végrehajtásának bizonyos mértékig útjában áll a lakoságnak lakóhelyéhez való az a ragaszkodása, hogy földre is csak lakóhelyén tart igényt és máshova telepítés útján sem megy szívesen. Ez a birtokmegváltásba is bizonyos egyenlőtlenséget hoz, mert némely község határában kisebb birtokokból is vesznek el területet, másutt pedig, ahol a környékbeli lakoságnak nincsenek nagyobb földigényei, esetleg nagy latifundiumok sértetlenül maradhatnak.

Részünkről a magyar földbirtokreform eddigi nehézségeit főleg ezen a ponton látjuk. Azoknak a panasza, akik a termelés csökkenésétől félnek a túlságos elaprózás miatt, valamint azok-

nak a türelmetlensége, akik a reform végrehajtásának ütemét lassúnak tartják, egyaránt arra vezethető vissza, hogy pénzügyi nehézségek miatt a földreform nincs összekapcsolva áttelepítési akcióval.

Elvileg nincs ugyan kizárva ez sem a földreformból, hanem a gyakorlatban mégis útját állja az, hogy a vagyontalan földműveseknek sem állami, sem egyéb hitelforrás nem állhat rendelkezésre ahhoz, hogy oda települjenek és ott rendezkedjenek be, ahol megfelelő földterület áll rendelkezésre.

Ha a földbirtokszétosztás súlypontját telepítési akcióra lehetett volna helyezni, s a valóban komoly igényeket egyenlőbb szétosztással lehetett volna kielégíteni, többen és arányosabban részesülhettek volna a földből, a szociális megnyugtatóbb egyenletesebb és maradandóbb lehetett volna, viszont a termelésben nem minden ok nélkül sejtett átmeneti zökkenőt is biztosabban és előrelátóbban ki lehetett volna kerülni.

Telepítési akcióval a több helyen nagy tömbökben egy tagban lévő nagybirtok megtarthatta volna korábbi nagyüzemi rendszerét, s mégis olyan virágzó telepes falvak létesülhettek volna körülöttük, amelyek nemcsak a pillanatnyi földigénylést elégíthették volna ki, hanem a kisbirtokosok későbbi terjeszkedésére is lehetőséget nyújtottak volna. A telepítési akcióval szinte együtt jár a mezőgazdasági birtokra nem érett, vagy nem alkalmas elemnek folytonos, szükségszerű selejtezése, ami a termelésben előállható hiányokat mindig csökkenti.

A telepítéssel járó kiváló birtokpolitikai előnyöket a magyar földbirtokreform mindeddig nagyrészt nélkülözni volt kénytelen, a főntemlített pénzügyi okok miatt, s ma már alig valószínű, hogy a további végrehajtás során is a telepítés felé érdemlegesebb fordulatot lehessen hozni.

A háború után immár hat év óta tartó általános gazdasági válság, s az állami pénzügyeknek olymértvű leromlása, amely 1924 tavaszán nemzetközi szanálási akciót tett szükségessé, a magyar földbirtokreformtól a legszükségesebb segédeszközt vontatta meg, a pénzügyi lebonyolítás előfeltételeit. Ezért történtek egyfelől oly megállapítások, melyek a volt birtokosokat sujtották, mert kártalanításukat tolták ki későbbi időre, ezért maradt ki a reform áldásaiból a teljesen vagyontalan földművelő munkásoknak az a része, amelynek a termelés megkezdéséhez szükséges felszerelése is hiányzott, s végül azért késlekedett némely helyen a már megkezdett földbirtokrendezés befejezése, mert ugyancsak pénzügyi okokból még az állam sem tudott

elég adminisztratív, bírói és műszaki munkaerőt rendelkezésre bocsátani.

A pénzügyi nehézségek súlyosabb része, t. i. a régi birtokosok számára a megmaradt földterület intenzívebb művelhetősére, az újaknak pedig az üzem megkezdésére hitellel való el látása ma is megoldatlan, s különösen a jelzáloghitel kérdésében húzódik a megoldás, jóllehet a magyar föld termelékenységére jelzálogos hitelre bőséges biztosítékot nyújt.

A földreform további vitás kérdéseiben tehát kompromisszumos megoldás létesült, bár éppen nem kompromisszum formájában, hanem ellenkezőleg, igen élénk viták után. Az új megoldás egyszerűsíti az eljárást, és több segédeszközt nyújt a lebonyolításra; a szociális gondoskodás egy fokkal megtoldja, ami bizonyos mértékig a volt tulajdonosok érdekeinek a rovására megy.

Annak előrebocsátásával, hogy az új megoldás kihatásait még nem ismerhetjük, mert a foganatba vett módosítások még csak kis részletben mentek át az életbe általában problematikus, hogy szét lehet-e választani az eredeti földreform-törvény s a módosító novella hatásait, mikor a kétféle — de egymástól nem sokban különböző — birtokrendezés a végrehajtásban anynyira egybefolyt.

Még az a kérdés sem dönthető el hosszú ideig, hogy a termelési eredményekre mily befolyással volt a földreform, mert ugyanakkor, amikor a nagybirtokoknak a reform céljaira való fölhasználása megkezdődött, a termelés a háború következményei miatt még általában alacsonyabb nivójú volt, s a nagyobb gazdaságok is csak később tudták fokozni termelésüket.

Az 1920. évi földreform-törvénynek a föntiekhez képest módosítását tartalmazza novelláris intézkedésként az 1924. évi VII. t.-c. E törvény újra szabályozza a földhöz juttatható egyének kategóriáját. Kiegészíti ezt a sorozatot a földreform-törvény végrehajtása következtében állásukat veszítő gazdasági cselédekkel s olyan kis haszonbérlo földművesekkel is, akiknek kellő vagyoni ereje és képessége van saját birtokuk megműveléséhez, ha haszonbérletüket nem kívánják megtartani.

Az eredeti törvényben területnagyságok szerint, mereven felállított birtokkategóriákat a novella feloldja, és a juttatandó föld nagyságát a helyi viszonyokhoz alkalmazza. A megváltásnál feleslegként fennmaradó földterületekben pedig azokat a helyi kisbirtokosokat részesíti, akiknek van felszerelésük és a föld vételárának legalább 50%-át a birtokbavétel előtt ki tudják fizetni.

A novella módosítja a Földbirtokrendező Biróság összetételére és tagjai számára megállapított szabályokat is, a taglétszámot 36-ról 40-re emelvén és elnöki tanácsot alkotván a bíróság vezető tagjaiból, amely elnöki tanáchoz lehet vinni a földművelésügyi miniszter javaslatára oly ügyeket is, amelyeket a bíróság egyes tanácsai korábban már eldöntöttek.

Részletesebben szabályozza a novella az elővásárlás jogának gyakorlási módját, amennyiben korábban az elővásárlás útján aránylag kevés ingatlant lehetett megszerezni. Megadja az elővásárlás jogát a község belterületén lévő ingatlanra is, ha az üres telek, vagy olyan beépített ingatlan, amely a mezőgazdasági üzem céljait szolgálja és mezőgazdasági művelés alatt álló birtokrészlettel egy telekkönyvi jószágot képez.

Ugyancsak kiterjeszti a novella a megváltás lehetőségeit az 1914 július 28-a előtt elérvezetett ingatlanokra vonatkozólag is, s a megváltás alól mentesítő körülményeket redukálja, valamint a mentesítendő területet leszállítja. A megváltásra kerülő ingatlanhoz tartozó erdőről kijelenti a novella, hogy az fel nem darabolható, s rendszeres üzemterv szerint kezelendő, de viszont az erdő gyanánt nyilvántartott területek közül azokat, amelyek legeltetésre alkalmasak, közöslegelők céljaira haszonbérbe adandónak mondja oly határig, amíg az az erdészeti érdekekre való figyelemmel legeltetésre adható.

Ha a birtokreform céljaira hitfelekezeti és egyéb kulturális célt szolgáló alapítványok ingatlanait kell igénybe venni, ezt lehetőleg nem megváltás útján, hanem hosszúlejáratú haszonbérletek útján kell tenni. A megváltás a fürdőhelyeken, különösen a Balaton-tó mentén csakis földbirtokpolitikai célokra, de egyúttal a fürdőügyeket intéző minisztérium hozzájárulásával történhetik. Magánjogi szerződéssel a földbirtoktörvény előtt már kishaszonbérlek által bérelt birtok vagyonszállás gyanánt csupán a kishaszonbérlek beleegyezésével fogadhatók el, nélkülük csak akkor, ha ezeknek a kishaszonbérleknek a birtokosok más helyen juttatnak haszonbérletet.

A Földbirtokrendező Biróság a földművelésügyi miniszter indítványára a megváltási eljárás megindítása ügyében, előzetes eljárás nélkül határoz. Ha a megváltási eljárás nem vezet egyezsége, a tárgyalást vezető bíró az el nem döntött kérdésekre javaslatot készít. Az eljárásnak ez a része nem nyilvános. A tárgyalásnál csakis a felek szakértői, a Földbirtokrendező Biróság kiküldöttje és a földművelésügyi miniszter szakértője vehetnek részt. Szavazatnak azonban helye nincs. A javaslatot a bíró legjobb tudása szerint maga állapítja meg, de a többi bizottsági

tag véleményét jegyzőkönyvbe foglalja. A javaslat a szokásos módon kihirdetendő, s a határidő leteltével az iratok a Földbirtokrendező Bírósághoz juttatandók. A Bíróság a megváltóság és annak terjedelme tekintetében *nyilvános* tárgyaláson hoz érdemi határozatot. (A novella előtt a Földbirtokrendező Bíróság tárgyalásai nem voltak nyilvánosak, ami sok kifogásra adott alkalmat.)

A földbirtokreformról szóló törvényben említett egyes bíróságokra, valamint a m. kir. Kúriának (polgári és büntető ügyekben a legfelső bíróság Magyarországon) egyes tanácsaira ruházott hatáskör (főleg pénzügyi kérdésekben) átszáll a tárgyalást vezető bíróra, felsőfokon pedig az Országos Földbirtokrendező Bíróságra. Ez állapítja meg vitás esetekben az ellenérték szolgáltatásának módzatait, valamint a megváltás árára vonatkozó időközi törlesztéseket is. A novellának ez az intézkedése nagy vitákra adott alkalmat, amennyiben a földtulajdonosok érdekeit közelről érintő pénzügyi kérdések is elvonattak a rendes bíróságnak hatásköréből, s a Földbirtokrendező Bíróságra bizattak. (A pénzértékek nagy ingadozása idején a megváltási árakat rendszerint búzaértékben állapították meg, ami nagyobb stabilitást mutatott.)

A megváltási tárgyalást vezető bíró az elsőfokú ítéletet két érdektelen szakértő közreműködésével hozza meg. Ezt az ítéletet felülvizsgálás végett még akkor is az Országos Földbirtokrendező Bírósághoz kell terjeszteni, ha egyik fél sem él ezzel szemben fellebbezéssel. Ha az Országos Földbirtokrendező Bíróság nem találja helybenhagyhatónak az elsőfokú ítéletet, póteljárást rendel el. Ha az Országos Földbirtokrendező Bíróság birtokpolitikai érdekekből ingatlancserét foganatosít, a cserébe adott ingatlanok minden vonatkozásban egymás helyébe lépnek.

Járadéktelek alakjában való birtokátengedésnél, a jogviszonyt a járadéktelek és élvező között az Országos Földbirtokrendező Bíróság ítélettel szabályozhatja. Ebben a tekintetben a novella megszünteti a volt tulajdonos részére azt a garanciát, amelyet a földbirtok-törvény tervezett, hogy t. i. állami vagy altruista szervezet vállalja a felelősséget a járadékok fizetéséért.

Szigorítja a novella a középirtokok alakítását is, amelyek az országos és helyi birtokpolitikai célok kielégítése után olyan magánegyennek adhatók csak, aki rendelkezik a megfelelő gazdasági szakképzettséggel s az ingatlan megváltási árának legalább 50%-át ki tudja fizetni stb.

Azon szervek felett, amelyek az Országos Földbirtokrendező Biróság határozatát végrehajtják, a földművelésügyi miniszter gyakorol felügyeletet és észrevételeit az Országos Földbirtokrendező Birósággal közli.

Olyan földbirtokra, amelyre az Országos Földbirtokrendező Biróság a megváltást ítélettel vagy határozattal befejezte, csak akkor van újabb eljárásnak helye, ha házhelyekről van szó, továbbá a törvény 28. §-a alapján megváltható birtokról és ha a megváltást a bíróság fenntartotta, vagy valamely kötelezettség vállalása miatt korlátozza és ha a birtokos e kötelezettséget nem teljesítette.

Végül a novella életbeléptetése után a megváltási ügyekben ítélettel hozott döntést az ítélettől számított egy éven belül — ha a bíróság elnöki tanácsa ezt kivételesen megengedi — megváltoztathatja.

Ez is bizonyos nyugtalanságot keltett a megváltást szenvedő földbirtokosok között. A novella azonban intézkedik az iránt is, hogy amikor az Országos Földbirtokrendező Biróság az eljárást befejezettnek nyilvánítja (ennek kimondását pedig a megváltást szenvedő is sürgetheti), további folytatólagos eljárásnak nincs már helye.

Nyilvánvaló, hogy itt, és számos más intézkedésnél is az volt a novella intenciója, hogy a földreform végrehajtása kezdetén bizonytalanul, egyenlőtlenül, s így a későbbi gyakorlattal szemben talán igazságtalanul is hozott döntések utólag törvény erejénél fogva helyesbíthetők legyenek.

A községek háztartásának új rendje.

A parlament nyári viharai és szünetei mintha a feledés pókhálóját kezdenék szőni egy nagyon fontos törvénytervezet köré, amely mindeddig hiába várta, hogy a nemzetgyűlés foglalkozzék vele.

A városok és községek háztartásáról szóló javaslat ez, amelynek nyilvánosságra hozatala előtt már az ankétek hosszú sorozata vitatkozott e kérdéstről. Az 1886. év óta, amikor a törvényhatósági és községi törvényt meghozták, több törvényünk foltozgatott ugyan egyet-mást, főleg a városok háztartása érdekében a korábban megállapított háztartási rend egyes részletein, de, amint tudjuk, számos oly törvényt is hoztak, amelyek a községek és városok terheit növelték anélkül, hogy bevételeiknek fokozására lehetőséget nyújtottak volna.

Az új törvényjavaslat, amely egyes dátumaiban s bizonyos összegek megnevezésében már benyújtása óta is elavult, azzal a büszke céllal indult útjára, hogy a községek és városok háztartásában az évtizedek óta nélkülözött rendet és céltudatosságot megteremti. Nem is akarjuk tagadni, hogy ebben a vonatkozásban nagyon sok üdvös és régóta várt rendelkezés van a törvényjavaslatban; mégis, aki hosszabb idő óta és alaposan megfigyelte az önkormányzati szervek háztartásának menetét és bajait, az új tervezetet hiányosnak és fontos szervi bajokat észre nem vevőnek kénytelen tartani.

Mintha az általános indokolás szerzője nem tudta volna, mi van a javaslat paragrafusaiban és megfordítva, mintha a kodifikátor nem lett volna tájékozva afelől, hogyan gondolkodik az indokolás írója: annyira idegen egymástól a kettő. Az indokolás folyton emlegeti — nagyon helyesen —, hogy az önkormányzati háztartást ki kell szabadítani a kicsinyes gyámkodás béklyóiból: a javaslat ezt azonban nagyon hiányosan teszi meg. Az indokolás szerzője igen jól tudja, hogy az önkormányzati háztartásban csak akkor lesz élet, ha az a helyi szükséghez képest individualizálódik; a javaslat azonban ezt meg akarja akasztani azzal, hogy egyforma röffel mér eltérő hivatású és nagyságú önkormányzati alakulatoknak. Sok, igazán

hasznos újítás mellett annyi bátortalanság, a bürokratikus copfokkal szakítani nem merő habozás nyilvánul meg a törvényjavaslatban, hogy azt így becikkelyezni nem lehet s községeinket és városainkat, amelyek 1886 óta koplalva várták háztartásuknak modern alapon való rendezését, nem szabad olyan új törvényes szabályok béklyóiba zárni, amelyekről eleve tudjuk, hogy szabad mozgásukban akadályozni fogják őket. A tervezet igen sok helyen általánosít, ahol specializálnia kellett volna, másutt pedig oly aprólékos intézkedéseket ír elő, amik helyett generális felhatalmazásúak többet értek volna, mert nyomukban az élet változó kívánalmaihoz könnyebb lett volna simulni.

Túl sok olyan teendő, amelyet az önkormányzat keretén belül a legbiztosabban el lehetett volna intézni, fenn van tartva a felső hatóságok jóváhagyásának, gyakran észrevehetően és csak merő formalitásból; viszont arról nem látunk gondoskodást, hogy ez a felső revízió mindenben érdembe vágó s az önkormányzatra hasznot hozó legyen, ne csak éppen — időhalasztó.

Nagyszabású újítás, hogy új jövedelemforrásokat nyit meg az önkormányzatok előtt, amelyek eddig csak a pótdóprés csavarában fejthették ki összes leleményességüket: de ezeknek az új jövedelemforrásoknak a hatását a tervezet nem látja tisztán s az eddigi gyakorlati eredményekből máris olyasmint olvashatunk ki, hogy az egyes önkormányzati alakulatok bevételei közt jóval nagyobb lesz az aránytalanság, mint terhek közt, úgyhogy némelyik ismét nagyon kedvezményezetten indul el gazdasági feladatainak ellátására, a többi pedig igen sovány tarisznyával. Korábban is voltak bántó különbségek, különösen a falusi községek vagyoni viszonyai közt, amelyek egyenlőtlené tették köztük a küzdelmet s míg az egyik az ezer százalékos pótdó terhe alatt nyögött, a másik nemcsak adót nem szedett, hanem a megyei pótlékot is ő fizette a lakosok helyett, s ingyen tűzifában és egyéb jóban részesítette őket.

Az ország szemérmetlen megcsonkítása folytán a vagyonnak ezek a legkirívóbb egyenlőtlenégei megszűntek; nemcsak a leggazdagabb községeinket szakították el, aminők voltak az erdélyi szász falvak, s a bánási és délbácskai községek, hanem a legszegényebbeket is, amelyeket Ungban, Szolnok-Dobokában, s általában az északkeleti felvidéken találhatunk.

A községi vagyon okozta egyenlőtenség helyébe az új tervezet azt iktatja, amely a kereseti adó átengedéséből származik. Nem szólva a városokról, ahol a kereseti adó magasabb

összege együtt fog járni a költségesebb városi igazgatással s a nagyobb jóléti igényekkel, tehát jövedelem és költség körülbelül arányban fognak állani, utalunk a falvakra, amelyek közül azok, amelyeknek főleg kisgazda lakosságuk van, alig fognak valamit bevenni kereseti adó címén, azok pedig, amelyek határába nagyobb uradalmak esnek, igen magas jövedelmi forráshoz jutnak, jóllehet a tanyán, a majorban lakó uradalmi cselédség a község adminisztratív és jóléti segítségét sokkal kisebb mértékben veszi igénybe, mint a faluban lakó kisgazda. Közvetlen szomszédos falvak anyagi erőforrásai közt tehát óriási és indokolatlan különbségek fognak mutatkozni.

Ezek az általánosságban odavetett kifogásaink talán élénkebben ki fognak domborodni, ha sorra vesszük a javaslat intézkedéseit s azokhoz fűzzük észrevételeinket. A tervezet első címe a városok és községek vagyoni jogáról szól, az első fejezet a közvagyonról tárgyalja. Városi (községi) vagyon az ingatlan és ingótárgyak, továbbá a jogok összessége. Ez utóbbit helyes volt hangsúlyozni; a jogoknak, mint vagyonnak értékelését eddig önkormányzataink nagyon is tetszés szerint végezték, holott az anyagi erejük kellő áttekintéséhez, szükség esetén kisebb műveletek végrehajtásához a jogok precíz értékelése szükséges. Definiálja a törvénytervezet azt is, hogy mit ért törzsvagyon alatt: az ingatlanokat, tartozékaikat és fölszerezésüket, továbbá a tőkevagyonot. A törzsvagyon szóhoz, melyhez még az ötvenes évekbeli császári pátens idejéből a föltétlen konzerválás babonás kötelezettségének gondolata fűződött, s ez a községi háztartásokban oly groteszk visszasságokra vezetett, hogy a törzsvagyonnak minősített értékeket ki nem elegendő gyümölcsötetés mellett érintetlenül hagyva, sokkal súlyosabban terhelő adósságokat vettek föl, vagy a törzsvagyon egy részét kénytelenségből elidegenítve, azt apránként megint össze akarták kuporgatni, holott az önkormányzat anyagi helyzete ilyen takarékosági kísérleteket eleve lehetetlenné tett. Az új tervezet indokolása világosan megmondja, hogy a törzsvagyon fogalmához nem kívánja többé fűzni az érintetlenségnek a korábbi szigorú mértékét: helyesebb lett volna erre kifejezetten utalni magában a tervezet szövegében is, hogy az e tekintetben eddig tapasztalt zavar megszűnjön. Helyes volt kiemelni azt, hogy a külön célkitűzéssel alapszerűleg kezelt vagyonalatrész a közvagyonhoz tartozónak tekintendő. Itt mégis meg kell említenünk, hogy sajnálattal látjuk olyan intézkedések hiányát, amely az alapszerű lekötések százféle változatát korlátozná, s az önkormányzatokat e tekintetben észszerűbb gazdálkodásra

szoktatná. Volt alkalmunk kimutatni¹ annak a fonák voltát, hogy az alapszerű gazdálkodás már a békeidőben is mily szétforgácsoló hatású volt, ma amikor minden alapszerű elhelyezés és külön választói érték csökkenő hatású, ez a rendszer még kinosabb. Bizunk a részletekbe jobban belebocsátkozó végrehajtási rendeletben, hogy ez ellen nagyobb erővel veszi fel a küzdelmet, s hatálytalanítja azokat a korábbi rendeleteket (törvényes rendelkezés is van köztük), amelyek önkormányzatainkat csak megrögzítették ebben a szokásukban.

Nem lehet a gyakorlatban helyesen keresztül vinni a tervezetnek azt a rendelkezését, amely a község (város) vagyonáról kétévenként leltárt kíván. Ahol a vagyon alkatrészek száma nagy, és sok apró változó egységből áll (gondoljunk például Budapestre), ott ennek a műveletnek kétévenként való ismétlése — ha komolyan vesszük a dolgot — rendkívül nagy terhet jelent. S vajjon az ingatlanok, építmények csakugyan kétévenként újra értékelendők-e? Nem valószínű-e, hogy ezt a sűrű leltározási munkát úgy könnyítik meg, hogy a régi értékeket egyszerűen átírják az újba, mint ahogy történt a multban is, amikor évenkénti leltár volt kötelező? Miként lehet értékelni tőkeösszegben a jogokat, amelyeknek jövedelme — ha talán nagyjában határozott fejlődési vonalú is — annyira ingadozó? Községi leltárra s vagyonmérlegre kétségtelenül szükség van, de amint az eddigi tapasztalatból tudjuk, ezek adatai nem igen szoktak megfelelni az aktuális valóságnak. Több engedményt téve az ingatlanok, különösen az ingó felszerelések sűrű leltározása tekintetében, a fősúlyt a tőkevagyon pontos kimutatására és részletezésére kellene fektetni, továbbá a követeléseknek — megfelelő leírás után való — pontos számontartására. Ezek a háztartási politikának elengedhetetlen tudnivalói, a többi gyakran elméleti értékű csak, s hosszabb időközökben való átvizsgálása elégséges.

A tervezet úgy intézkedik, hogy a közvagyon kezelésének módját a képviselőtestületek állapítják meg, a községek azonban — az indokolás szerint — nehogy a döntés pillanatnyi hangulat szerint történjék, s mert a községi autonómia alacsonyabb fokú, mint a városi, a vagyon kezelésének korábbi gyakorlatát megváltoztató szándékukat a képviselőtestületi ülés után legalább 30 nap múlva összehívandó újabb ülésen mondhatják csak ki. Ennél a kérdésnél — bár egymagában nem oly

¹ L. a szerző cikkét a községi alapokról a Közgazdasági Szemle 1914 januári számában.

nagy jelentőségű — érdemes megállanunk, mert az autonóm háztartási politikának bizonyos elvi jelentőségű félreértéseit tartalmazza. Gazdasági kérdésekben s a községi háztartás ügyei mind ilyenek, főképpen a vagyonnevelés módja; a gyors elhatározás lehetősége azért szükséges, mert pillanatnyilag felferődő jó konjunktúra ideje nem várakozik az előszobában addig, amíg a képviselőtestület újból meg nem fontolgatja a kérdést, vagy amíg a helyi ismeret nélkül való magasabb hatóságok az általános sablon szempontjából nem döntenek azt. Okosan kihasználni a megfelelő időpontot, — ez volna az autonóm háztartásnak a helyes politikája, csak úgy, mint az államé, a kereskedőé, minden köz- és magángazdálkodóé. A törvénytervezet azonban abból a feltevésből indul ki, hogy a város tudhat okos lenni ily gyors elhatározásaiban, de a község nem. Ennek a megállapításánál valószínűleg a kis falusi kupak-tanácsok lebegtek a tervezet szerzője előtt, ámbár megfontolt-ság, ravaszság van azokban is, s egymást gáncsoló pártszenvé-délyek ott ritkábbak, mint a városok népesebb gyülekezeteiben. De ha mégis a kis falusi képviselőtestület aggodalmasabb a városi bizottságnál, megcsonkított kis országunkban is találunk akárhány példát arra, ahol a kisebb városok jóval kisebbek s néha szimplébbek is, mint a Budapest környéki vagy békésvármegyei nagy falvak. A község és város közti megkülönböztetésben az előbbit nem szükséges mindig lekicsinyelni, mert nem egy van köztük, amely egy-egy várost jóval meghaladó teljesítőképességgel bír.

S ha végül mindezek dacára a községeket nagyobb gyám-kodás alatt akarják tartani, a tervezetnek jobban kellett volna gondoskodnia arról, hogy ez a gyámkodás csakugyan komoly és tartalmas legyen. Az a követelés, hogy a határozatot halasz-szák el későbbre, igazán nem komoly, izgága embereknek sikerülhet a második tárgyalásig meghiúsítani az első alkalomra tervezett hasznos intézkedéseket. A törvényhatósági felülvizs-gálásról a multban bebizonyult már, hogy csak formalitás és nem komoly ellenőrzés, az indokolás maga is elismeri, hogy községi háztartási ügyek felülvizsgálata évekig elhúzódik. (Az 1908-as községi háztartási statisztikánál kirívóbb példákat is volt alkalmunk idézni.) Valóban komoly és üdvös intézkedése a tervezetnek az, amely a kormányhatalomnak jogot ad nem-csak az adóztatás kérdéseibe, hanem bizonyos községi teljesít-mények elrendelésébe is beleavatkozni. Nem hisszük azonban, hogy a kormány ezzel a jogával kisebb jelentőségű esetekben is ráérne élni, valószínűleg csak nagyobb városokban, az emberek

nagyobb tömegére hatással levő jóléti intézmények, s ehhez hasonlók létesítésénél nyúl ehhez az eszközhöz. Hol lesz tehát az a fórum, mely a nem elég okosnak minősített községeket háztartásuk ügyeiben irányítani fogja? Papíron a törvényhatóságnál, kormánynál, a valóságban sehol. Azok az intézkedések tehát, amelyek a községi kisebb fokú autonómiát annyira kiélezve a községektől megvonják a szabad cselekvést, de nem gondoskodnak helyette más szerv gyors cselekvéséről, elhibáztak. A községi szervezetnek ez a fumigálása még jobban kitűnik a közvagyon bérbeadásáról tervezett rendelkezéseknél. A közvagyonat rendszeren nyilvános árverésen kell bérbeadni, de ha ez sikertelen, vagy nem elég kedvező, akkor a szabadkézből való értékesítés is lehetséges. Azonban : a törvényhatósági város ezt a saját hatáskörében is megteheti, a r. t. város 200.000 K-át meghaladó bérösszeznél, vagy 12 évnél hosszabb szerződésnél törvényhatósági jóváhagyással, a község már 100.000 K-át meghaladó összeznél, vagy 3 évnél hosszabb szerződésnél. Ne nézzük azt megint, hogy miért van ily különbség téve a 6000 lakójú Komárom város kedvéért a 35.000 lakójú Szombathellyel szemben, vagy a 17.000 lakójú Hajdunánás r. t. város kedvéért a 25.000 lakójú Szarvas és 40.000 lakójú Erzsébetfalva kedvéért, amelyek képviselőtestülete bizonytalannal nem falusiasabb és bérleményei is fontosabbak. De hadd kérdezzük meg : nem oly sűrű-e a 3 évnél hosszabb bérlet, hogy ezzel az intézkedéssel minden komolyabb bérleti ügyet a törvényhatósághoz utasítanak, amelynek azonban nincs előírva, hogy mennyi idő alatt döntsön, úgy, hogy a komoly bérlőket ez a kétoldalú bizonytalanság feltétlenül elriasztja a községi vállalkozásoktól. Legfeljebb kiterjedelmű mezőgazdasági földterületeket lehet hasznosítani rövidebb időre is, természetesen rablógazdálkodás mellett. Annál fonákabb ez a rendelkezés, mert néhány szakasszal később a tervezet kimondja, hogy a képviselőtestület a bírót és jegyzőt felhatalmazhatja, utólagos jóváhagyás mellett, hogy árveréseken a község részére ingatlanokat szerezzenek. Ha itt nem aggódunk azon, hogy megfelelő praktikával esetleg a sógornak vagy a komának a házáat megvételik a községgel, miért az a túlzott — s a község gazdasági érdekeivel határozottan ellenkező — óvatosság a bérletknél. És ha ingatlant szerezni ily generális felhatalmazás alapján közember is jogosítva van a község nevében, a törzsvagyon elidegenítéséhez, vagy átalakításához, miért szükséges a városban is kötelező névszerinti szavazáson kívül a községekben megint az is, hogy 30 nappal később az ügyet újra tárgyalják?

Ha az értékesítés kedvező konjunktúrája ez idő alatt elszalad, vigasztaló-e a községnek az, hogy a veszteséget autonómiájának alacsonyabb foka miatt szenvedte? Ha az egyik oldalon bízunk a községben, mivel okoljuk meg az ellentmondást a másik oldalon? A tervezetnek ezek az intézkedései feltétlenül igazításra szorulnak.

Visszatérhetünk azonban a községi ingatlanvásárlás módjainak egyszerűsítésére, amely főképpen községben és városban egyaránt nagyon üdvös eredményeket hozna. Célszerű telekpolitikát, sőt helyes birtokpolitikát is csak úgy lehet folytatni, ha a község anyagi erejéhez mérten ingatlanvásárra törekszik. Ha nem is gondolunk olyan messzemelő célokra, aminők a német Bodenreformerek előtt lebegnek, hanem azt hisszük, hogy az így nyert ingatlanok a községi politika érdekében fokozatosan kiosztatnak is, a mezőgazdaságiak kis bérletekre, a telkek pedig családi házak építésére, akkor is a község ezzel fontos szociálpolitikai akciót végez, s annál könnyebben adhat az egyik kezével, minél inkább tud vásárolni a másikkal.

Vissza kell azonban térnünk egy korábbi szakaszra is, mely a községi tőkepénzek gyümölcsöztetéséről szól. A község a feltétlenül szükségesnél nagyobb pénzkészletet nem tarthat magánál, a pénzek gyümölcsöztetlennél hevertetéséért a tanács, előljáróság, illetve képviselőtestület is felelős vagyoniilag. A költségvetési év végén névszerinti szavazásnak kell eldönteni, hogy milyen pénzügyintézetnél helyezték el a következő évben a pénzkészletet. A régi törvényből kimásolt ez az utóbbi rendelkezés vajjon nem dönti-e halomra mindazt a jót, ami a föntebbiekben kontemplálva van. A törvényalkotások nem napi szükségletre szólnak ugyan, de a megalkotásukkor való pillanatnyi helyzetet, mint tényleg létezőt, mégsem téveszthetik szem elől. Vajjon lehet-e egy évre előre lekötnie magát egy közintézménynek ma, pénzének gyümölcsöztetése tekintetében? A szabad mozgásnak ez a merev akadálya nem okozhat-e ismét súlyos anyagi kárt az önkormányzati testületeknek? A törvénysszöveget inkább általánosságban kellene tartani, s a hasznosítás módjára kilátásba helyezn belügyminiszteri rendeletre bizni a konkretizálást és ez a rendelet könnyen módosítható a változó idők szükségéhez képest. A rendeletnek is ügyelni kell azonban arra, hogy az üzemeknek több szabadságot engedjen a készpénz visszatartása vagy mily módon való elhelyezése körül: az üzem nem krajcároskodhatik, s annak forgótőkével mindig el kell látva lennie.

Az itt elmondottak értelmében korlátoznia kellene azoknak az eseteknek a számát, amikor törzsvagyon szerzés és elidege-

nítés felsőbb (belügyminiszteri, illetve törvényhatósági) jóváhagyásra szorul. Nem szólva arról, hogy a javaslatba felvett értékhatárok ma már sokszorosán túlhaladtak, a jóváhagyás késedelme — még ha ezúttal határidőhöz is van kötve — a kedvező gazdasági helyzet kellő időben való kihasználását akadályozza.

Azok ellen az intézkedések ellen, hogy per vagy végrehajtás esetén ezt az önkormányzat felsőbb hatóságánál azonnal jelenteni tartozik, s a közvagyon megvédésére a felsőbb hatóság hivatalból védőt rendelhet ki, valamint, hogy ugyancsak hivatalból zárlatot is lehet elrendelni az önkormányzat vagyonaára, ha annak kezelése megbízhatatlannak látszik, vagy pénzügyi romlás felé vezet, — alig lehet észrevételünk, mert elvileg ez a beavatkozás feltétlenül helyes, gyakorlatban azonban a felsőbb hatóságok éberségétől függ, hogy a tervezett rendszabályokat a kellő időben és helyen csakugyan megvalósítják-e?

Fontos csoportja a tervezet intézkedéseinek — és novum az 1886. évi törvényekkel szemben — az üzemekről szóló rész. Az önkormányzat közintézményeket, üzemeket és vállalatokat létesíthet akár magánjogalapon, akár közhivatali szervezettel. Az üzem szervezetét szabályrendelet állapítja meg, amelyet a belügyminiszter az érdekelt miniszterekkel tárgyal meg, községeknél ezt a processzust a törvényhatósági közgyűlés előzi meg. Vajjon nem lehetne-e itt kifejezetten utalni oly kivételekre, amikor ez a hosszadalmas út mellőzhető? Ha a vármegye őszi közgyűlése után szükségessé válik, hogy egy község az inséges lakosság téli ellátására élelmiszer- és tűzianyag-árusító üzemet létesítsen, az majd csak a tavaszi közgyűlés után kerül megfogalmazva a belügyminiszterhez, aki a nyári vakáció idejére küldi át az érdekelt miniszterekhez, azok ősszel válaszolnak kollégájuknak s a következő tél mindenestre beáll, mire a község értesül arról, hogy tervét megvalósíthatja-e? S nem ez az egyetlen példa arra, hogy valamely üzem létesítését gyors szükség provokálja: a lehetőséget meg kell nyitni arra, hogy bürokratikus akadályok ezeknek ne állják útját. Ezeken kívül az üzemeknek úgyszólván hosszú olyan sorozata van, amelyeknél a késedelem kisebb veszedelemmel jár, s amelyeknél a gyakran tapasztalható üzemalapító lázat helyesen mérsékelheti a több oldalról való megfontolás.

Dicséretre méltó újítás az, hogy üzemek létesítésére több város vagy község (belügyminiszteri jóváhagyástól feltételezetten) érdekközösséget vállalhat. Az összeépült falvak, amelyeknek pedig gazdasági érdekei és szükségletei többnyire azo-

nosak, eddig mint két idegen, egymásról nemtudó, s egymást nem segítő, gazdaságilag elzárkózott terület feküdtek egymás mellett, s mert anyagi erejük nem engedte, hogy fontos szükségletet külön kielégítsenek, közösen meg sem próbálkoztak vele. Ezeknek az egymásra utalása nagyon szükséges. De vannak oly üzemek is, amelyek fenntartásának nem előfeltétele az összecépültség, hanem elég bizonyos mértékű közelfekvés is (komp, malom, kórház, szegényház): az elforgácsoló erőknél ily közös üzemekben való összetétele mindegyik résztvevőnek a gazdasági érdekeit előmozdítja. Egy-egy város a legtöbb üzemének létesítésénél appellálhat a közelfekvő községek részvételére és nyújthat is nekik előnyöket. A gazdasági érdekszalakat a megyei közigazgatási választóvonalakon túl is fűzni — ez a jövő fejlődésnek egyik fontos előfeltétele. S ugyancsak dicsérendőnek találjuk — s nem az autonómia sérelmének — azt, hogy a belügyi és pénzügyi miniszterek egyetértően, a községeket és városokat feltétlenül szükséges üzemek létesítésére, fejlesztésére kötelezhetik és ily üzemek érdekében érdekközösségek létesítését is elrendelhetik. Az az intézkedés, hogy ezekről a belügyminiszter az országgyűlésnek jelentést tesz, formális alkotmányjogi garancia arra, hogy az autonómia megsértése csak közérdekben történik. Remélhetőleg az egész koncepcióban ez lesz az egyetlen formalizmus, s az ily üzemek elrendelése a helyi szükségletnek és teherviselőképességnek figyelembevételével individualizálva fog megtörténni, nem pedig a régi szokás szerint szabályrendelet-sablonok készítésével és a városok és községek bekezelésével, a lélekszám, vagy adózó erő nagysága szerinti sorrendben. Ha a kormány húsz önkormányzatnál bizonyos üzem típus létesítését szükségesnek találja, ne feledjük, hogy a helyi körülmények szerint, ez húszféle változatú megoldást kívánhat, az üzem közcéljai elérésére és rentabilitásának biztosítása szempontjából. Az a gyámkodás tehát, amit a kormány itt az autonómiával szemben magára vállal, nem íróasztal mellől elintézhető munka, hanem a helyi viszonyok alapos tanulmányozását kívánja meg.

Külön szakasz intézkedik arról, hogy az önkormányzatok 50%-nál nagyobb érdekeltség vállalása mellett magánosokkal társulva létesíthetnek-e üzemeket, városokban bizonyos értékhatáron túl miniszteri jóváhagyás kikötésével, községekben feltétlenül törvényhatósági, bizonyos értékhatáron túl itt is miniszteri jóváhagyással. Nincs azonban szabályozva az az eshetőség, mikor az önkormányzat valamely üzem létesítésére minden tőkebefektetés nélkül magánvállalkozóval szerződik,

annak privilégiumot ad bizonyos időre, de az önkormányzati felügyeletnek, a díjak megállapításának, a haszonrészesedésnek kikötésével, valamint az időközben való megváltás módozatainak körülírásával. Ott, ahol az önkormányzat szegényebb, hogysen az 50%-on felüli hozzájárulásokkal bőven bánhatnék, viszont azonban régtől szükséges, s a háborús évtized alatt még égetőbbé vált üzemi hálózatát ki akarja építeni, nagyon gyakran kénytelen ehhez a megoldáshoz fordulni, hogy a magántőke vállalkozó kedvét serkentsse. Ilyen irányú tervei ugyan elbíráltatók a törvénytervezetnek a terhes szerződések jóváhagyására vonatkozó szakasza alapján, de csak sablonizálva, kívánatos volna, ha a tervezetbe az ily esetekre külön szakasz illesztetnék be : a fő elveknek törvényben való megállapítása előmozdítaná a közüzemeknek ezen az úton való gyarapodását is.

Az üzemekről a tervezet külön költségvetést, zárszámadást, eredményszámlát, vagyonmérleget s kétévenként leltárt kíván, a magánosokkal együtt létesített üzemeknél a leltár évenként szükséges. Kifejezetten nincs ugyan megmondva, de a szövegezés (valamint korábban a készpénzek elhelyezéséről szóló szabály) azt sejteti, hogy az üzemeknek a háztartás többi részétől való hermetikusan különválasztott kezelését kívánják. Feltétlenül szükséges is ez abban a vonatkozásban, hogy a számadásokban az üzemek elkülönítetten jelenjenek meg, s azok beruházásainak amortizációja továbbá üzemvitelük rentabilitása világosan megítélhető legyen (ami azonban nem zárja ki, hogy némely üzemet fenn kelljen tartani akkor is, ha az közhasznú ugyan, de nem mindig rentábilis) — átruházási jogot azonban kell adni a háztartási költségvetés és az üzemek bevételeinek felhasználása tekintetében. Ilymódon a pénzkészleteknek házi felhasználása sokkal jutányosabb és kézenfekvőbb, mint hogy ha egyik számadási test gyöngye kamatozással gyümölcsöztetné idegen helyen a tőkét, a másik pedig drágán felvett kölcsönből táplálkoznék. A terhes szerződések kötésére és szétbontására azok lényegben való megváltoztatására, jótállás és szavatosság választására vonatkozó önkormányzati határozatok a szerződés tárgyát képező összeg nagyságától függően felsőbb hatósági jóváhagyásra szorulnak, amely jóváhagyásnak a törvényhatóság legközelebbi közgyűlésén, a belügyminisztériumnál pedig 40 nap alatt meg kell történnie.

Az első cím második fejezete a költségvetésről intézkedik, de inkább csak külsőségekben. Kimondja, hogy az önkormányzat háztartásáról évenkénti költségvetést kell készíteni, de a költségvetés módját, alakját és tartalmát a belügyi és pénzügyi

miniszterek egyetértő rendelete állapítja meg. Ettől a ma még nem ismert rendeletről függ tehát az önkormányzati költségvetések jövő szervezete s gazdasági politikájuk jövő sorsa is. Szerettük volna, ha a szervezet a községi háztartásnak ebben a legfontosabb kérdésében nem marad csupán az általánosságok keretében, s nem hagy mindent rendeleti szabályzatra. Ilyen fontos elvi kérdésekről van itt szó, amelyek közül a lényegesebbeknek a törvényben is szabályoztatniok kellett volna.

A községi törvény imperative előírja, hogy mely közköteleességeket kell a községeknek magukra vállalniok. Vannak ezek között olyan kívánalmak is — (belvizek levezetése, mocsarak lecsapolása — amelyek akkor is, most is túlhaladják egy-egy város vagy község anyagi erejét ; a közszolgáltatások szedésének joga azonban többé-kevésbé ezekhez az előirt kötelezettségekhez volt méretezve. Az idők folyamán egymást érték az új törvények, amelyek a községekre újabb kötelezettséget hárítottak (kisdédóvás, nyilvános betegápolás, elhagyott gyermekek tartása hét éven fölül stb.) anélkül, hogy a közszolgáltatások szedésének a jogán tágitottak volna valamit. A jegyzők, orvosok illetményeiben való, s később bekövetkező állami részesedést nem ezek ellenszolgáltatásául kell tekintenünk, hanem a folyton szaporodó állami tennivalók némi kárpótlásául.

Most mintha fordított arányú intézkedés tervezetnék : az új törvény kielégítően tágitja a közszolgáltatások szedésének a kereteit, ellenben hallgat az önkormányzatok körébe utalt kötelezettségekről. Nagyjából kialakult ugyan a gyakorlat e tekintetben, s tudjuk, mik azok a közköteleességek, amelyek elvileg állami funkciók s mégis önkormányzati hatáskörben és költségen hajtathatók végre (pl. közegészségügy) s melyek viszont azok, amelyek elvileg községi teendők volnának s mégis nagyrészt az állam vagy felekezetek gondoskodnak róluk (kisdédóvás, népoktatás) ; közel negyven év után érdemes volna ismét átgondolni, s a törvényben megjelölni azokat a közhatósági teendőket, amelyek az önkormányzatok háztartását terhelik, annál is inkább, mert most nyílnak a városok és községek részére olyan új jövedelmi források, amelyek hathatósabb munkára is képesítik őket. Igényeink a jóléti igazgatás terén nagyot nőttek ez idő alatt s azokon a szociálpolitikai teendőknél kívül, amelyeket egyetemes természetüknél fogva az államnak kell ellátnia, sokat találhatnánk még, amelyeket legcélszerűbb a községek hatáskörébe utalni. A kevésbé találekony önkormányzati szervekre tekintettel lényegesnek tartanánk bizonyos taxatív felsorolást is a városi és községi teendőkről, oly rugal-

masat azonban, amelyben a leggyöngébb is megtalálja a föltétlenül községi hatáskörbe való munkát s a vagyoni erőben leggazdagabb is elég megvalósításra váró programot talál.

Ugyanez a szakasz kimondja, hogy a városok és községek költségvetési éve a naptári évvel egyezik. Ezt az intézkedést — amely az eddigi gyakorlat fenntartása — helyesnek találjuk; mégsem álljuk meg, hogy néhány glosszát ne fűzzünk és hogy ne utaljunk az állami költségvetési év megváltoztatásának abszurditására. 1913-ban kelt ez a bölcs elhatározás, egyfelől azzal az indokolással, hogy úgy a költségvetés tárgyalása megfelelőbb időszakra esik, s jobban el lehet kerülni az indemnítással való kormányzást. Amíg azonban a közvetlenül megelőző években egymást érték az olyan esetek, hogy az indemnítást csakugyan elkerülhették, s az új költségvetési év első napján már letárgyalt, sőt gyakran szentesített költségvetésünk volt, addig a budget év megváltoztatás óta egyetlenegy évben sem sikerült elkerülni az indemnítással való kormányzást, sőt igen gyakran az exlexet sem. Nem lehet mentségül felhozni azt, hogy közben háborús évek voltak, mert ez években is ült annyit az országgyűlés együtt, hogy a költségvetési törvényjavaslatot letárgyalhatta volna; a háború óta eltelt években pedig különösen lehetett volna erre módja, ha a pénzügyminiszterek idejében a Ház elé terjesztik a költségvetési törvényjavaslatot. A másik indok inkább az volt, hogy a budgetáris év megváltoztatásával a gazdasági évhez simulunk. Ennek semmi jelentősége nincs, mert július 1-hez semmi fontos gazdasági momentum nem fűződik. Kicsévelt gabona akkor még nincs, megőrölt liszt annál kevésbbé; a mezőgazdasági iparok (szesz, cukortermelés stb.) gazdasági éve mind más dátumhoz fűződik; július 1. távolról sem oly fontos caesura a gazdasági életben, mint január 1-én a számvetésnek, leltározásnak időpontja. És előállott az a fonákság, hogy az államvasutak július 1-i dátummal számláznak, a kezelésük alatt álló helyiérdekű vasutak pedig, továbbá a magánvasutak január 1-én; az állam július 1-ével kezd az évét, a vármegyék, városok, községek január 1-ével. A gazdasági vállalatok (bankok, részvénytársaságok stb.) igen kevés kivétellel január 1-re kezdik az üzletévüket; minden olyan nevezetesebb közintézmény, melynek pénzügyi eredményeit érdemes és szükséges volna az állam háztartásával összehasonlítani, más időszak szerint szerkeszti a számadását, mint az állam, s az egybevetés, az összefüggésnek kutatására lehetetlenné vált.

Ha egy személy kedvéért egy évtizeddel ezelőtt meg lehet-

tett bontani a közre nézve fontos különböző számadási testek költségvetési évének összhangját, most, egy évtized múltán, amikor nyilvánvaló lett, hogy az egész kísérlet hiábavaló volt s csak ártott, de semmit sem használt, nyugodt lelkiismerettel visszatérhetnének a régi eljárásra. Örvedetes, hogy a tervezet az új költségvetési időszak gondolatának kudarcát, legalább annyiban elismeri, hogy a városi és községi költségvetések esztendejét a törvény szavával akarja a naptári évhez kötni. Az önkormányzati költségvetésről a tervezet rendelkezései, mint említettük, a továbbiakban inkább csak külsőségekhez tapadnak. A költségelőirányzatot a város vagy község különböző albizottságainak s a helyi tanügyi hatóságnak meghallgatása után közszemlére kell 15 napra tenni; a beérkezett ellenvélemények letárgyalása után pedig a képviselőtestülethez (városi törvényhatósági bizottsághoz) benyújtani. A közgyűlés a költségvetést legkésőbb szeptember havában állapítja meg. Ez a dátum korai; nagyobb városban ez időpontig nem lehet reális költségvetést csinálni, községekben a képviselőtestület tagjai későbbi időszakban jobban ráérnek a költségvetéssel foglalkozni. A költségvetésről behozott közgyűlési határozatban ki kell tüntetni a szükséglet és fedezet főösszegét, a hiány összegét, az ennek fedezésére szükséges pótdadó %-át, s a pótdadó alapul szolgáló állami adó összegét. A költségvetést az esetleges kisebbségi véleményekkel és felebvezésekkel együtt kell a felsőbb hatósághoz fölterjeszteni október 31-ig. Az indokolatlan késedelmet a tervezet kemény pénzbírsággal akarja megtorolni; alig látjuk be ennek az értelmét akkor, amikor a magyar pénzügyminiszterek akkor állanak elő költségvetéseikkel, amikor a pénzügyi év kétharmada már eltelt. A mi kényszerítő halasztók lehet az egyik helyen, az enyhítő körülmény lehet a másik helyen is. A költségvetést a felsőbb hatóság (belügyminiszter, vármegyei törvényhatóság) 60 nap alatt tudomásul veszi, ha az a törvényesség feltételeinek megfelel, ha az összes kiadások fedezhetők anélkül, hogy a pótdadó a 75%-ot meghaladná és ha a költségvetés ellen fellebbezést nem adtak be. A r. t. város költségvetéséről, ha azt a vármegye tudomásul is vette, jelentést kell tenni a belügyminiszterhez a költségvetési év január havának végéig. Eképpen mindenféle városi költségvetés a belügyminiszter elé kerül; ezt azonban a tervezet csak formálisnak kontemplálja, mert a törvényhatósági város költségvetésének belügyminiszteri átvizsgálását csak akkor kívánja, ha az a főntemlített törvényességi kellékeknek nem felel meg. A r. t. város költségvetése is csak akkor kerül tüzetesebb bírálat

alá, ha az egyensúlyt csak 150%-nál magasabb póttadóval tudják biztosítani. Hogy mi történik azokkal a költségvetésekkel, amelyek ugyan 150%-nál alacsonyabb, de 75%-nál magasabb póttadóval dolgoznak, arra a tervezet nem tud választ adni. Fellebbezés esetén nemcsak a fellebbezéssel megtámadott részt, hanem az egész költségvetést érdemben bírálja el a felsőbb hatóság. A városok költségvetését a belügyminiszter, a községét a vármegye megsemmisítheti és hivatalból állapíthatja meg, ha olyan bevételt irányoznak elő, amelynek igénybevétele az illető önkormányzatnak nincs joga, ha valamely kötelező kiadás fedezetéről felszólítás után sem gondoskodtak, ha a belügyi és pénzügyi miniszter által elrendelt önálló közszolgáltatást nem hozták be, végül, ha a bevételek közé fölvelt közszolgáltatások a törvény vagy szabályrendelet által megszabott mértéket meghaladják, viszont, ha a törvény és szabályrendelet szerint az összkormányzatra váró kiadások nincsenek a költségvetésben. Ennek a két utóbbi parancsnak az elbírálásánál nagy óvatosságot ajánlunk a revízióval foglalkozó felsőbb hatóságnak; ezekben az esetekben igen gyakran nem a megsemmisítésre okul szolgáló nemtörődés, hanem a község anyagi erejét megbénító non possumus szerepelhet okul, amin segíteni kell, nem pedig megsemmisítéssel büntetni.

Ha a belügyminiszter (községnél a vármegye) a költségvetést hivatalból állapítja meg, az egyensúly érdekében az önkormányzatot új bevételi forrásnak a költségvetésbe állítására kötelezheti. Kissé talányos ez is, mert annak az új bevételi forrásnak jövedelmezőségét és elégséges voltát távolról alig lehet megítélni.

A felülvizsgálatnak ezen — bár a lényegét csak itt-ott érintő — hosszú processzusa alatt a naptári év természetesen leperog, s az önkormányzat új esztendejét indeminítással kezdi meg, az előző költségvetési év keretén belül. Ha a költségvetés végre életbelépett, annak megtartásáért a városi tanács, illetve községi előljáróság felelősek. A költségvetés fejezetei közt nincs helye hitelátruházásnak, ugyanolyan fejezet címén és rovatai közt is csak a közgyűlés, vagy képviselőtestület hozzájárulásával, a személyi kiadásoknál pedig csak a belügyminiszter, illetőleg a vármegye engedélyével. Mindez fölösleges kerékkötő. Nem szólva arról, hogy a fejezet, cím, rovat megnevezések nincsenek kellően definiálva, s ugyanazt a költségvetést tetszés szerint oszthatom több, vagy kevesebb fejezetre, nyilvánvaló, hogy az egyöntetű állami költségvetésnek rovatai közt is a virement joga még akkor is biztosítva volt, amikor a költség-

vetést s a pontos számvitelt komolyan vették. Vajjon meg mer-e esküdni a pénzügyminiszter úr arra, hogy a virement jogát ma a számviteli törvény szabályai szerint kezelik, s az egy helyen elért megtakarításból nem dugdossák-e be a költségvetés számos más hézagát? Az önkormányzatok költségvetése sokkal labilisabb valami, mint az államé; a kiadások itt kevésbé számíthatók ki előre, a hitelátruházásnak tehát föltétlenül meg kell adni azt a szabad mozgást, ami az állami költségvetésben, ha nem is de jure, hanem tényleg dívik.

A rendkívüli költségek fedezésére szolgáló pótköltségvetési intézménye pedig egyenesen ellentétes azzal a nagy szigorúsággal, amelyet a hitelátruházás terén kontemplál a tervezet; a pótköltségvetés szinte fölmenti az önkormányzatot az előrelátástól, mert jogot ad neki, hogy évközben bármikor póthitelt kérjen. Ez az intézmény — ami különben az önkormányzati háztartásban formáserint nem újság, a gyakorlatban azonban ritkábban szokott előfordulni, mint amilyenre a tervezet biztat — az adózók kalkulációit is teljesen megzavarja, s váratlanul olyan súlyos terheket háríthat rájuk, ami termelésük nyugodt menetét bolygatja meg.

Az egyes költségvetési évek közt nincs hitelátruházás, s a költségvetési éven túl nincs pótkelzési időszak. Ez is az állami számvitel újabb mintájára terveztetik; de az állami kezelésnél számtalanszor volt alkalmunk látni, hogy ez a merev paragrafus mennyi hasznos berendezést tett lehetetlenné, hogy később aztán sokszoros költségekkel kelljen pótolni, s mennyi fennakadást okozott a folyamatos munkákban. Itt is már tíz év tapasztalata szól e merev szabály ellen; miért kellene ezt most az önkormányzatokra is ráerőszakolni.

A III. fejezet a számadásról szól; ez ellen lehet érdemben legkevesebb észrevételünk, mert ha a költségvetésben szűkséges is a minél szabadosabb mozgás, a közpénzekről való elszámolásnak már szigorúnak és szabatosnak kell lennie. A szabatoságnak bizonyos hiányát látjuk azonban abban, hogy a zárszámadásra vonatkozó határozatban nem kell szót tenni a vagyont terhelő adósságok törlesztési stádiumáról. A másik sokkal súlyosabb kifogásunk azonban az, hogy a zárszámadást a felterjesztéstől számított egy év alatt kell felülvizsgálni, s ha öt év alatt nem érkezik a számadásokra válasz, akkor a számadó — az esetleges bűnügyi felelősségen kívül — egyéb felvilágosítással vagy kártérítéssel nem tartozik.

Valóban eddig is körülbelül egy és öt év közti határidőben mozgott az önkormányzati zárszámadások approbálása;

de van-e ebből a végtelenségig nyújtott határidőből az önkormányzatnak valami haszna? Reális költségvetést csak jó zárszámadás alapján lehet csinálni ; jó zárszámadás az, amelyet az érdekelteken kívül elfogulatlan bíráló szem is átvizsgál. A községi háztartásoknak eddig egyik legfőbb baja volt, hogy számadásaikat csak formalisztikusan s akkor is évek elteltével vizsgálták felül, azt az okulást tehát, amelyet a gondosan megvizsgált számadásból lehet meríteni, az önkormányzatok teljesen nélkülözték ; az új tervezet ebben a tekintetben, úgylátszik, semmiféle javítást nem tud kilátásba helyezni, s a községek költségvetése továbbra is a multon sem okult, sőtétben tapogatódzó valami. S hogy csak ez legyen, és semmi több, arról a tervezet annyiban is gondoskodik, hogy a vármegyei törvényhatóságnak előírja, minek a megállapítására kell a zárszámadások jóváhagyásával törekednie. Bizonyos végösszegek fixirozására (amik magából a felterjesztett zárszámadásból is kivihetők), a bírálatról, annak módjairól és irányelveiről azonban a tervezet mélyen hallgat. A rendezett tanácsú város számadását a vármegye jóváhagyás után a számadási évet követő *második év június havának végéig* mutatja be a belügyminiszternek ; vajjon az akkor meginduló belügyminisztériumi vizsgálat használ-e már valamit a városnak, amikor harmadik új költségvetését készíti azóta?

A kezelő számadók számadásait azonban évközben is rovincsolni lehet, így különösen a községeket a járási számvevő vizsgálja felül, akinek az esetleg kívánt felvilágosításokat kitűzött határidő alatt meg kell adni. Ezt a rovincsolást a visszaélések megakadályozására szükségesnek tartjuk, de csak erre a célra ; a járási számvevő a formákat nézi, azt, hogy bizonyos bevételek vagy kiadások megfelelő helyen vannak-e könyvelve, de tanácsot adni a község gazdasági politikájára nézve nem tud. Ha még azt megemlítjük, hogy a számadók anyagilag is felelősek öt évig a számadásban lévő hibákért akkor is, ha a számadás megvizsgálására hivatott járási számvevőség stb. elmulasztja az észrevételeket, akkor kiemeltük ezeknek a rendelkezéseknek minden fonákságát : formai revízió van hosszú terminusokkal és kemény büntetésekkel, de semmi érdemleges segítség és semmi igyekvés arra, hogy a felsőbb hatóságok a zárszámadás felülvizsgálását arra használják, amire csakugyan való : az önkormányzatok gyakran téveteg gazdasági politikájának irányítására s helyes útra terelésére. Csak természetes, hogy az üres formalizmusoknak e hosszú sorozata után egyéb formalizmus következik az alkotmányosság szent nevében :

a jogorvoslatok, fellebbezési lehetőségek és panaszjogok hosszú felsorolása. A költségvetéstárgyalás s a zárszámadásvizsgálat amúgy is lassú menetét bármely ponton föl lehet tartóztatni közbevetett fellebbezésekkel.

Az egész törvénytervezetnek leglényegesebb része, s a mult intézkedéseivel szemben a leggyökeresebb változtatást jelent az előadói javaslatnak az a címe amely a városok és községek közszolgáltatás szedési jogáról szól. Az általános rendelkezéseket tartalmazó fejezet alapelvül azt az 50-es évek óta ismert tételt mondja ki, hogy a háztartás kiadásainak fedezésére elsősorban a közvagyon jövedelmét kell fordítani. Figyelemreméltó a következő rendelkezés, mely szerint a közvagyon jövedelmének bármely célra való lekötése városokban a belügyminiszter, községekben a vármegye jóváhagyását igényli. Az indokolás ehhez nem fűz semmi komoly megjegyzést, pedig úgy tudjuk, helyesen kezelve ezen a ponton az önkormányzati háztartásnak nagyon lényeges hibáin lehet segíteni.

A multban úgy a környék, mint a városok gazdálkodásának egyik legnagyobb hibája volt, hogy érezve, mennyi kulturális és jóléti teendő vár rájuk, egyszerre nagyon sokat akartak markolni, s a közjövödelmekből a legkülönfélébb alapokra külön hasítottak apró összegeket, a kitűzött célokra elégtelenekeket, együtt azonban mégis olyan számottevőeket, hogy azok elvonásával a rendes adminisztráció költséggel való ellátását is megbénították. Ha a tervezett szakaszt komolyan értelmezzük, akkor nemcsak a jövőre lehet útját állni az ilyen kicsinyes és nyilvánvalóan eredménytelen tőkekuporgatásnak, hanem a mult ostobaságait is fokozatosan helyre lehet hozni és kiküszöbölni a céltalan, zavaró, az áttekintést megnehezítő és gyakran a közeli feladatokat mesterségesen elodázó alapgazdálkodást.

A szedhető közszolgáltatások nemeinél — anélkül, hogy már most részletes bírálatba bocsátkoznánk — ki kell emelnünk azt a nagy, bár még mindig ki nem elégítő haladást, amelyet az önkormányzati háztartások megítélésénél abban a tekintetben találunk, hogy a költségeket immár nem akarják pusztán magánjogi érdekeltségi alapon szétosztani, hanem közjogi értelemben fogják fel őket, s a kiadások legnagyobb részét az egyenlő teherviselés alapján osztják meg. Nincs meg ugyanis a pótagónak az a trifurkálása, amely nemcsak a régi községi törvényben kísértett, hanem miniszteri rendeletekben és felsőbíróági döntvényekben is erőszakolták, holott a községek gyakorlati érzéke (nem ugyan a közjogi szempont kidomborítása

érdekében, hanem kényelemszeretetből) rég túltette magát rajtuk.

Az új tervezet szerint a községek és városok jövedelme — az itt következő sorrendben — az alábbi volna : 1. az általános kereseti adó jövedelme, 2. az általános forgalmi adóból annak kezeléséért járó részesedés, 3. a városi és községi fogyasztási adók és adópótlékok jövedelme, 4. az állami italmérési jövedékről szóló törvény alapján fizetett engedély illetékekből származó bevétel, 5. a bortermelési adóból származó részesedés, 6. a törvényhatósági városokban a fényüzési lakásadó jövedelme, 7. városokban, nagyközségekben és nyaraló és üdülőhely jellegével bíró kisközségekben a városi és községi illetékek jövedelme, 8. a helypénztár jövedelme, 9. az állami egyenes adók után 75%-nál nem magasabb adókulccsal kivethető pótdadó jövedelem, 10. az állam által igénybe nem vett új adókból eredő jövedelmek, 11. az állami egyenes adók után 75%-nál magasabb adókulccsal kivethető pótdadó jövedelem. Ezekon kívül érdekeltségi alapon kivethető különleges célú szolgáltatások : 1. a város- és községrendezési kiadások, 2. a mezőrendészet és felügyelet költségei, 3. a tűzbiztonsági kiadások, 4. a katonai beszállásolási és előfogatszolgáltatásával felmerülő költségek, 5. az állategészségügyi célokra fordított kiadások, 6. a rendkívüli körülmények folytán felmerült különleges jótékony-sági kiadások, 7. a közlekedés céljaira folyósított kiadások, 8. a vásártartásból folyólag felmerült költségek, 9. rendkívüli esetekben felmerülő munkálatok. Harmadik főkategóriája a bevételeknek a közintézmények és ezek igénybevételéért szedendő használati díjak és járulékok, amelyeket ezeknek az intézményeknek létesítésére és fenntartására kell fordítani.

Amint látjuk, teljesen új rendszer, mégpedig olyan, amelynek a főpillérei még ki sincsenek próbálva ; egyenként kell megvizsgálnunk őket, milyen erősek. Annyit általánosságban elismerhetünk, hogy az önkormányzati jövedelemszerzésnek ez a széles skálája föltétlenül haladás a multhoz képest. S ha valamely helyen az elsősorban kijelölt jövedelmek elégtelennek bizonyulnának is, még hosszú sorozata van azoknak, amelyeket utánuk igénybe lehet venni. Azt is be kell ismernünk, hogy az érdekeltségi alapon való adóztatásra kiszemelt ügykörök gondosabban ki vannak választva, bár ezekkel szemben még mindig lehet észrevételeket tennünk.

A legfontosabb bevételi forrás ezek szerint az általános kereseti adó lenne, egy új adónem, amelynek ötlete a pénzügyminisztérium szobájában pattant ki, amelyet kipróbálás nélkül

nagylelkűen mindjárt az önkormányzatoknak adományoztak. Előbb említettük már és itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy ez az adó rendkívül egyenlőtlen bevételeket biztosít majd az önkormányzatoknak, sokkal egyenlőtlenebbeket, mint aminők azok a teljesítmények, aminőkre azok lakosainak eltérő száma, műveltsége és igénye folytán szinte kötelezve vannak. Nem mint gyakran előforduló példát, inkább csak mint kuriózumot említjük meg azt a kis dunántúli falut, amelynek kulturális és jóléti igényei nincsenek s a véletlenül a határába eső nagybirtok alkalmazottainak kereseti adójából jobb ötlet híján automobil akar vásárolni, hiszen Pesten a miniszter uraknak is van gépkocsijuk. Akár az állami teendőkért nyújtott ellenszolgáltatás akar lenni a kereseti adó átengedés, akár a községi feladatok teljesítésére képesítő anyagi eszköz, sok helyen igen visszás eredményeket okoz, s csupán az a vigasztalás, hogy ott, ahol a forgalom csakugyan élénk, ahol tehát állami teendők és községi feladat egyaránt bőven van, ott pénzügyi eredményében elég kiadós lesz, s az önkormányzatot hathatósan segíti. De hogy mennyire segíti s hogy milyen konkrét eredményekkel fog járni, azt ma még senki sem tudja megítélni.

Igen komplikálttá válik a kereseti adó megosztása oly helyeken, ahol a vállalat, amely az adót tényleg kivetí s az adóköteles alkalmazottak külön községben laknak. Erre nemcsak Budapest és közvetlen környéke szolgál például, hanem munkásaikat több község területéről toborzó bányavállalataink és ezenkívül minden nagyobb városunk is. A gondolat maga, hogy mind a két hely rászorul a kereseti adóból eredő jövedelemre, nagyon helyénvaló: a megosztásnak a községi szükségletekhez mért igazságos módja azonban már problematikus, s az egyszerű felezés gyakran a legigazságtalanabbá válhatik. Belügyi és pénzügyi miniszteri rendeletek fogják a megosztás módját és a részesedés arányát meghatározni; azt hisszük, jó lesz a rendelettel nem sietni, hanem a tapasztalatokat bevélni és — amennyire ez egyáltalán lehetséges — individualizálva szabni meg a megosztás módját.

Éppen mert ennél a jövedelmi forrásnál nagy egyenlőtlenségektől tartunk, elhibázottnak találjuk az előadó tervezetnek azt az intézkedését, hogy a kereseti adónak 5%-nál magasabb arányú kivetése csak akkor kérhető, ha az összes rendelkezésre álló bevételi források kimerítése után az önkormányzati szükségletek még 150%-os pótagóval sem fedezhetők. A forgalom országújtjától távolosó helyeken nemcsak a kereseti adó, hanem a többi fenn felsorolt bevételi forrásé is vékonyabban csurog,

s rendszeren az ilyen községekben van legtöbb elhanyagolt, kielégítetlen közsükséglet: itt kellene tehát megadni a lehetőséget arra, hogy a bevételi forrásokat a pótdózsázalék felszólása nélkül is szaporítani lehessen.

Az általános forgalmi adó kezeléséből eredő részesedés a nagyforgalmú önkormányzatoknál igen jelentékeny bevételi forrássá válhatik (erre már vannak is konkrét adatok), a kisebb falvakban azonban egész jelentéktelenné süllyedhet. Minthogy azonban a forgalmi adóhoz ezek az utóbbiak is hozzájárulnak (csak éppen másutt rójják le), ez a bevételi forrás sem igazságos elosztású és szintén bántó egyenlőtlenségek okozója lehet. Némi ellensúlyozásul ennek a bevételnek a terhére lehetne a kormánynak oly közintézmények létesítését elrendelnie, melyek egy központban szélesebb körzet javára válnak, s több önkormányzatot érdekeltségi kapcsolatba hoznak, de természetesen úgy, hogy a terhek nagyobb részét az fizeti, amely a jövedelmek nagyobb hányadát is húzza.

Kétes értékű nagylelkűség az, mely a városi bor- és szeszfogyasztási adók rendszerét megteremti, az állami adók egyidejű megszüntetésével. A bor, pezsgő stb. csakugyan megbirja az adót s a kezelése költséges is, a községi jövedelmek sorába ez inkább beleillik, mint a államiakéba. A húsfogyasztást megadóztatni azonban mai viszonyaink közt, mikor élelmisszereink folytonos drágulása ellen küzdünk, helytelen: ennek az ódiumát a községek nyakába varrni még kevésbé helyénvaló. Az a sok rendelet és szabályrendelet, amely a tervezet szerint hivatva lesz ezeket az adókat szabályozni, talán megóvja a visszásságoktól, *ha nem, itt is a minisztérium (ezúttal a pénzügyminisztérium) által előírandó szabályrendelet a minta.* Régebben is úgy volt, most is úgy tervezik, hogy az önkormányzatok individualizálását tönkre tegyék a központban készülő szabályrendelet-mintával, amelyet a helyi viszonyokkal nem ismerős bürokrata készít a központban. Ha a város vagy község azután olyan szabályrendeletet alkot, amely hűségesen lemásolja az előírt mintát, akkor számíthat a jóváhagyásra, ha azonban saját érdekeinek szem előtt tartásával a sémától eltérni merészel, akkor ezer akadályba és évekre menő huzavonába kerül szabályrendeletének jóváhagyása.

Nem firtatom a kérdés közjogi oldalát, azt, hogy így az autonómia csak papiroson van meg s a külső látszatra meglévő szabályrendelet alkotási joga valóságban nem egyéb, mint egy felülről diktált sablon lemásolásának a kötelezettsége, hanem csak arra utalok, hogy ahány nagy községünk és váro-

sunk van, annak a viszonyai mind másfélék és ezekre a sok változatú közigazgatási alakulatokra egységes szabályrendelet-mintát előírni a legnagyobb közigazgatási tájékozatlanság. Az a spanyol csizma, amit a központ bölcs csizmadiái szabnak az önkormányzatok lábára, értéktelen vásári portéka, amely az egyiknek a lábát szorítja, a másiknak meg túl bő és tyükszemet növel, de hasznára egyiknek sem válik.

Ugyancsak a pénzügyminiszter által előírt minta szerint készülő szabályrendelettel kell megállapítani a szeszfogyasztási adópótlékot, mely hektoliter fokunkint 8 koronát meg nem haladhat, ha az alkohol tartalom a közönséges százfokos szeszmérővel megállapítható és literenként 6 koronát meg nem haladhat, ha az alkoholtartalom meg nem állapítható. Vajjon nem volna-e bölcsőbb dolog, ha a hús fogyasztási adó mellőzésével ennek az adónak igen alacsony tételeit emelnék valamivel?

Szedhetnek a városok és községek sörfogyasztási adópótlékot is, amely hektoliterenként száz koronát meg nem haladhat meg. A város itt is abban a kiváltságban részesül, hogy az adópótlékról szóló szabályrendeletet — persze felső jóváhagyás feltételezésével — maga állapítja meg, a községnek újra az előírt mintához kell ragaszkodnia. Pedig a városok közt távolról sincs olyan nagy különbség, mint a községek különböző nagyságkategóriái, lakóinak foglalkozás szerint való megoszlása, fogyasztó képessége stb. között. Az egy kaptafával való dolgozás tehát éppen itt a legkárosabb.

Megengedi a tervezet a városoknak és községeknek, hogy a területükön gyártott vagy fogyasztott ásványvíz és szikvíz után is adót szedhessenek : az egységes szabályrendeleti minta szerencsétlen ötlete itt is kísért. Az egész adónemet kicsinyesnek, s a község háztartása szempontjából jelentéktelenebbnek találjuk, hogysem megérné a ráfordított fáradságot. Természetes ásványvíz a megcsonkított országban igen kevés van, és mesterséges ásványvíznek és a szikvíznek nagyobb fogyasztásáról lehet szó csupán. De akkora-e ez a fogyasztás, viseli-e magán annyira a fényűzés, a nagyobb teherviselés jellegét, hogy ezt is az adónemek közé kellene iktatni akkor, amikor oly kiadós adóbevételek vannak, aminő a kereseti adó vagy a forgalmi adóból való részesedés? Ha az Alföld gläubersós kútjait artézi kutak váltanák már föl mindenütt, s az ásványvíz csakugyan fényűzési cikké válna és nem lenne sok helyütt közegészségi berendezéseink nagyobb dicsőségére kifejezetten egészségügyi szükséglet — akkor lehetne beszélni arról, hogy

az adóbeszedés nehézségei dacára, adó tárgyává tétessék-e? Azt, hogy a multban nagy szorongattatásában néhány város a szikvizet csakugyan megadóztatta, nem érv a jövőbeli megadóztatás mellett. Hiszen a multban a városok adóztatási köre rendkívül szűk volt, s azzal a jogukkal, hogy az állam által igénybe nem vett adókat behozhatnak, szintén csak igen korlátolt mértékben élhettek, mert az adóztatási lehetőségeket az állam úgy kimerítette, hogy nekik már alig maradt valami.

Az állam a magakitalálta fogyasztási adókhoz egyébként nem enged nyulni s a tervezet külön szakaszban hangsúlyozza, hogy a cukrot, szeszt, ásványolajat, szivarkapapírt, szivarkahüvelyt (micsoda sorozat következik még ezek után a törvénytervezet életbelépéséig?) egyéb helyi adópótlékkal nem lehet illetni, mint az egyéb árucikkek után is szedett esetleges kövezetvámval, hidász rév vámmal vagy vásárvámmal.

Az állam italmelési jövedékről szóló 1921. évi IV. t.-c. alapján kivetett engedélyilletékből és szeszestalforgalmi illetékből befolyó összegek azt a várost illetik, amelynek területén kimérésre, kicsinybeni árusításra vagy nagybeni eladásra az engedély kiadatott; viszont a boritaladók beszedési jogát bérlőknek a kimelési engedélyhez való jogosultsága megszűnik. Ez a rendelkezés ismét lényeges anyagi erőforráshoz juttatja az önkormányzatokat; e kedvezmény eddig csupán Budapestnek volt fönttartva. Hogy mekkora pénzügyi hatással lesz az önkormányzatok háztartására, azt annál kevésbé sejtethjük, mert a részletes szabályozást egy későbbi pénzügyminiszteri rendelet fogja nyújtani.

A bortermelési adókban való részesedés az 1921. évi VI. t.-c.-ben már megállapított (illetőleg újra szabályozott) módon történik s ugyanennek a törvénynek az értelmében kapnak a nem bortermelő községek és városok hektoliterenkint 3 koronányi jutalékot.

Külön adónem a törvényhatósági jogú városokban a fényűzési lakásadó, melyet az 1922. évi XXII. t.-c. alapján lehet kivetni; a kivetés módjára vonatkozó városi szabályrendelet a belügyi és pénzügyi miniszterek jóváhagyására szorul. Anélkül, hogy ennek az adónemnek túlzott pénzügyi jelentőséget tulajdonítanánk, szociális szempontból is kívánnunk lehet e lakásadó kivetési jogának kiterjesztését nagyobb népességű r. t. városokra is, ahol a tömegek lakásviszonyaitól sok luxuriózus lakás bántóan eltérhet. A határt általában nem a közigazgatási ranglétra merev határvonaláival kellene meg-

állapítani, hanem ott, ahol a lakosság nagyobb része szűk bér-lakásokban szorong. Ezért természetesen ki kell esniök ezen adónem alól a falvaknak, még ha ott egy-két nagyobb lakás akad is, mert a lakosok zöme szintén saját hajlékban van a maga igényeihez mérten elhelyezve. A fontosabb nyaralónyelvek azonban — amelyekre vonatkozólag a tervezet több tekintetben kivételt tesz — itt is külön bírálандók el; nem szolgál-e rá a fényűzési lakásadóra a Siófokon, Visegrádon stb. épült díszes nyaraló, ha az csakugyan egy kisebb család kényelmét és fényűzését szolgálja?

Régi gyakorlat, amelyet újabban az 1920. évi XXXIV. t.-c. szabályozott, hogy városaink az ingatlan átruházás illetékén felül a maguk részére is szedtek átruházási illetéket. A tervezet nemcsak ezt a gyakorlatot tartja fenn, hanem kivételes esetekben a belügyi és pénzügyi minisztereknek jogot ad arra, hogy az illetékszedést megengedjék a nyaraló- és üdülőhely jellegével bíró kisközségeknek is. Az itt megszabott korlátokon szintén lehetne tágítani, s a közigazgatási kategóriákra való tekintet nélkül fölhatalmazni az érdekelt minisztereket, hogy az engedélyt indokolt kivételes esetekben megadják. Az ingatlan átruházási illeték helyi megpótlékolásának ugyanis ott van jogosultsága, ahol a halál esetére való átruházások háttérbe szorulnak a mai bizonyos telekspekulációra valló tömeges adásvételi szerződések mögött. Sok nagyközségünk évtizedekre mentes maradhat ily mozgalomtól; gyakori azonban az az eset, hogy kisközségekben váratlan telekspekuláció indul meg, ami a község adminisztratív terheit mindjárt növeli. Ha valamely kisebb faluban ipari vagy bányauzem kezdődik meg, ha nagyváros közelében házhelyparcellázást indítanak, még fölmerül a jogosultsága a helyi illeték szedésének. Hegyeink közt vagy a Balaton mentén hosszú ideig folytatódik ilyen élénk ingatlanátruházás és csereberélés, míg az illető község végre elnyeri a nyaraló- és üdülőhely jellegét. A tervezetben megpendített jó gondolatot kár tehát eleve korlátok közé szorítani.

Szükséghez képest ugyancsak a belügyi és pénzügyi miniszterek megengedhetik, hogy addig is, amíg a közigazgatási illetékekről szóló törvény elkészül, a városok és községek (jóvá-hagyandó szabályrendelet alapján) az igazgatási szervek hivatalos ténykedéséért illetéket szedhessenek. Erre a — a helyes közigazgatás szempontjából egyáltalában nem ideális — bevételi forrásra a mai idők súlya az államot és az önkormányzatokat egyre parancsolóbban rákényszerítik. Bele kell nyugod-

nunk, mint ezidőszerint könyörtelen szükségbe; s ha már csakugyan szükségesség, akkor ezúttal helyes a tervezetnek az az intézkedése, hogy a minisztereknek generális felhatalmazást ad s nem avatkozik bele abba, hogy a nagyobb és a kisebbfokú önkormányzat milyen módon kapja meg az illetékszedés jogát.

A községek és városok által szedhető helypénzek tekintetében már ismét disztingvál az előadói javaslat s kisközségek közül csak a nyaraló- vagy üdülöhely jellegével bírókat jogosítja helypénz szedésére. A fentemlített példák rámutatnak, hogy másutt is indokolt, jogos s talán kiadós is lenne ez a jövedelem.

Ha a felsorolt bevételi források már mind ki vannak merítve s ha ezeken kívül az állami egyenesadók is meg vannak terhelve 75%-os erejű községi pótlékkal s a kiadások még mindig nem nyernek fedezetet, akkor a városok, nagyközségek és a nyaralóhely jellegű kisközségek még önálló (az állam által igénybe nem vett) adókat is hozhatnak be, amire a tervezet példa gyanánt a vigalmi adót, telekértékadó, értékelkedési járulékot hozza fel. Ez az önálló adónem a közvetett adóztatás terére nem terjedhet ki, a szabályrendeletet a belügyi és pénzügyi miniszterek hagyják jóvá, feltéve, hogy az adóztatás az állam jövedelmeit nem csökkenti s az ipar és kereskedelem érdekeit nem veszélyezteti. Ez az utóbbi kikötés is régi emlékként kísért a tervezetben. A kodifikátor aligha óhajt olyan adónemet engedélyezni, mely a mezőgazdaság érdekeit veszélyeztetné. Az ipar és kereskedelem szavak helyébe a termelés és forgalom kitélt alkalmazva, minden aggodalmaskodót meg lehetne nyugtatni. Nagyobb városok, továbbá a főváros környékén levő helyek kivételével, különben aligha lesznek jelentősek ezek az önálló adók.

Ahol azonban ilyen kiegészítő bevételi forrásra csakugyan szükség van, ott a tervezet igen helyesen gondoskodik arról, hogy a helyi érdekelttség az önadóztatásnak ettől a magasabb fokától se idegenkedjék. Ha ugyanis az említett önkormányzatok csak 150%-ot meghaladó adókulccsal tudnák ellátni háztartásukat, ily önálló adók kivetésére kötelezhetőek. Abban az esetben is kötelezheti a belügyi és pénzügyi miniszter a várost vagy községet valamely önálló adónem kivetésére, vagy a pótdadó kulcsának 150%-ig való felemelésére, ha kiadásait a bevételek fedezik ugyan, de valamely közintézmény létesítése vagy fejlesztése érdekében van szükség jövedelemtöbbletre.

A kormánybeavatkozásnak ez a mértéke az önkormányzati háztartásba nálunk merőben új ugyan, de elvileg csak

helyeselhető, s gyakorlati megvalósítása is könnyebben megtörténhetnék, ha a tervezet, mint említettük, a városi és községi feladatok precízebb meghatározására szánná el magát, de ismét nem sablonizálva, hanem a különböző nagyságtípusoknak, s a lakosság foglalkozási megoszlásának (talán legkevésbé az autonómia fokának) figyelembevételével.

A község lakóinak egyetemét terhelő, s fentemlített közszolgáltatások után a harmadik fejezetben hosszú sorozata következik azoknak a szolgáltatásoknak, amelyeket bizonyos községi teljesítmények fejében a közvetlenül érdekeltnek kell végezniök. Példaképpen a tervezet a községrendezési kiadásokat említi fel, amelyek sorába tartoznak az utcaszabályozási, belvizlevezetési, csatornázási, járda- és útburkolási stb. kiadások. Ha ezeket a közvagyon jövedelméből, vagy a már felsorolt egyetemes adónemekből nem lehet fedezni, akkor a szükséges költségeket az érdekeltre származó előny mértéke és teherviselő képességük alapján kell kivetni, olymódon azonban, hogy a bevételek a felmerülő költségeket (ideértve a törlesztési és kamatösszegeket is) fedezzék, de azokat túl ne haladják. Helyes és igazságos szempontokat a tervezet itt helytelenekkel és részrehajlókkal zavar össze. A tervezet szavaiból kivethetőleg ezekre a feladatokra külön számadási terveket kívánnak meg, ami igen gyakran helytelenné válhatik a gyakorlatban. Az érdekelt-ségi viszony megállapítása rendkívül nehéz és legtöbbször igazságtalanságokra vezet. Ha a süppedő sár miatt járhatatlan utcákon a házak előtt aszfalt- vagy cementjárdákat építenek, lehet-e magát a háztulajdonost nevezni érdekeltnek, holott azt a járdát koptatni fogja (s így a jobb közlekedés előnyét élvezni) nemcsak a város minden lakója, hanem az ott megforduló valamennyi idegen is? Ha csatornahálózatot létesítenek, csak a ház- és telektulajdonosok érdekelt-e, akiknek az ingatlanuk ezzel értékben csakugyan nagyot nyer, vagy a város összes lakói, akiknek számára a közegészségügy javulása jelent fel nem értékelhető nyereséget, s az egészségre káros belvizek levezetésénél kit fognak kijelölni érdekelt fél gyanánt?

Még mielőtt ezeknek a kifogásoknak a konzekvenciáit levonnók, fel kell vetnünk egy másik észrevételt: helyes-e, hogy az ilyen külön számadási test csak addig a határig költsékezik, ameddig az érdekeltség teherbíróképessége megbírja, illetőleg megfordítva e teherbíró képességét csak addig a határig veszi igénybe, ameddig a feltétlenül szükséges költségek terjednek.

Egy nagyobb csatornázó művelet, vagy belvizlevezető munka csak akkor teljes és tökéletes, ha folyamatosan, egy-

szerre végrehajtják függetlenül attól, hogy az érdekeltek gyanánt kipécézett egyéneknek ad hoc teherbírása mekkora. Általában ezek a célok, amelyeket a tervezet e helyütt említ, anynyira keverték, s hol a lakosság egyetemének érdekét szolgálják, hol pedig ezenkívül még — de pontosan alig megállapítható mértékben — egyesek magánérdekét is, hogy ezek ellátását tisztán magánérdekeltségi áldozatokra utalni s tilalomfát állítani fel a kiadható költségek s a beszédhető járulékok tekintetében, ismét merev megrögzítése a gyakorlati élet változataihoz képest szabadabban megoldandó önkormányzati háztartási kérdéseknek.

A mezőrendészet és felügyelet költségeit szintén érdekelségi alapon kell külön adókkal és járulékokkal fedezni. Azok a földbirtokok, amelyek a saját területükön a mezőrendészet-ről és felügyeletről maguk gondoskodnak, nem róhatók meg e külön adóval. Az érdekelségi elv kidomborítása ennél az adónemnél nem oly szemetszűrő, mint a fentebb említett s az egész közönséget közelebről érdeklő szolgáltatásoknál.

Annál feltűnőbb, hogy a tűzbiztonsági kiadások fedezetét a tervezet szintén érdekelségi alapon kivetett adóval kívánja elintéztetni. Vajjon abban, hogy a várost vagy községet tűzvész pusztítja, nem érdekelt, illetve fenyegetett-e minden ember, akár van a tűzvészelynek kitett objektuma, akár nincs? Anélkül, hogy ezt példákkal illusztrálnánk, fel kell vetnünk azt a további kérdést, hogy a sok és súlyos tűzkárosodásnak nem egyik fő oka-e az, hogy tűzrendészetünk tekintetében az önkormányzatok a múltban is minden határozottabb kényszer és világos útmutatás nélkül vagy az érdekelségi alapra, vagy — ami még ennél is rosszabb — önkéntes intézményekre voltak utalva. Negyvenöt év mulasztásának pótlásaként a tervezet kilátásba helyez (nem a tűzvédelemről, hanem a tűzbiztonsági adózásról) külön törvényt. De mert nem bízik ennek a megalkotásában, ideiglenes szurrogátum gyanánt egységes kormányrendeletet ígér, itt már az adózáson kívül a tűzbiztonsági szabályokról is szólván. És most egy mulatságos önkormányzati színjáték következik. A kormányrendeletnek megfelelően a városoknak és községeknek szabályrendeletet kell alkotni. Ha ez a szabályrendelet megfelel a vármegyei törvényhatóság, ha nem felel meg, akkor a kormányrendelet szerint való átdolgozásra utasítják. Nemesak azt a tintát sajnáljuk, amely ebben a meddő bürokratizmusban el fog pocskolódni, hanem mindenképp a tűzvédelem ügyét féltjük, amely így az aktasibolás poszá-

nyába merül. Félünk attól, hogy az a bizonyos kormányrendelet, amelyet ily körülményesen jelentenek be, nem fog elkészülni egyhamar, s félünk attól, hogy a szabályrendelettervezetek utazni fognak egyik hatóságtól a másikig és sok falu leég, mire jogerőre emelkednek. De mire való is a kormányrendeletnek megfelelő szabályrendelet? Nem logikusabb volna, ha a kormányrendelet szabályozná az országban egyöntetűen intézendő dolgokat minden önkormányzatra kiterjedő érvénnyel s megjelölné azokat a tennivalókat, amelyek a helyi szükségletek sokféleségéhez képest nem kormányrendeletbe valók, hanem a helyi viszonyok szerint változó szabályrendeletbe foglalhatók.

A védelmi adót a katonabeszállásolással és előfogatszolgáltatással járó költségek fedezésére lehet kivetni; törvényhatósági városok ezt maguk vetik ki és használják fel, rendezett tanácsú városok és községek pedig a vármegyei kivetésből kapják meg, valószínűleg nem egyenlő, hanem a szükséghez mért arányban. Itt tehát törvényhatósági adóról van szó (amit törvénytárunk eddig is ismert katonabeszállásolási póttadó címén). A szabályrendeleteket ismét egy kibocsátandó kormányrendelet ütemére kell szövegezni.

Ugyancsak törvényhatósági adó volt eddig az ebadó, azzal a rendeltetéssel, hogy felében közegészségi, felében állategészségügyi célokra fordították. A tervezet szerint a községek is kivethetik, s ennek a jövedelméből kell elsősorban az állategészségügyi költségeket fedezni. A multhoz képest ez egy hajszálnyival javulást jelent ugyan, de a tervezett, majdnem alapszerű elkülönítés mégis csak annyit jelent, hogy az állategészségügye azon a határon túl, amit az ebadópénztár fizetési képessége szab meg, nem fogják gondozni.

Ha a formákban van is némi hasonlóság, sokkal jelentősebbek a 89. §-ban szabályozott különleges jótékonyági adók, amelyeket a városok és községek rendkívüli körülmények folytán a maguk kezdeményezéséből is kivethetnek, de amelyekre a népjóléti, belügyi és pénzügyi miniszterek kötelezhetik is őket. Ezt az adót a teherviselőképesség szerint, de progresszíve kell kivetni. Kivethető véghatározattal egy évre terjedő hatállyal, egyébként azonban szabályrendelet útján. Ezt a szakaszt gondosságáért sokra becsüljük. A nyomor enyhítésére két utat is enged az önkormányzatoknak: az egyszeri (egy évi) segítség lehetőségét, amikor a képviselőtestület is könnyebben hozzájárul az új adóhoz, mert nem látja annak állandósítását, továbbá a folytonos jótékonyági munka lehetőségét. E kettő

mellé azonban szankciónak harmadik lehetőségét is nyújt, azt, hogy a kormány kötelezze az önkormányzatokat ily adó behozatalára.

Aki ismeri, hogy törvényeink — de a közfelfogás is — az évtizedek során mennyi közjótékonyági funkciót hártottak önkormányzatainkra, s aki tudja, hogy kevés kivétellel e funkciókat a városok és községek mily kedvetlenül és hiányosan látták el, az átláthatja, hogy az önkormányzatok szociális politikájának hathatósabb anyagi eszközökre és szigorúbb felsőnógatásra van szüksége, hogy egyre növekvő feladataikat ezen a téren betölthessék. S mert a fény és árnyék közötti különbségek most nagyobbak, mint valaha, a rendkívüli eszközök igénybevétele is jogosultabb.

Vámszedésre is van joguk a községeknek és városoknak közutakon, hidakon s kompokon, kövezett utcákon, az erre vonatkozó szabályrendeleteket a kereskedelmi miniszter hagyja jóvá (a belügyminiszterrel együtt), de közérdekből e jog engedélyezését az 1890. I. t.-c. alapján bármikor meg is tagadhatja. A vásártartás költségeinek fedezésére vásárvám is kivethető; ennek a szabályrendelete szintén kereskedelmi miniszteri jóváhagyás alá kerül.

Az 1890. I. t.-c.-ben szabályozott közmunka köteleességét az új tervezet kissé homályos szavakkal tartja fenn, s csupán az indokolásban említettekben látjuk, hogy a tervezett intézkedések lényegben az eddigi helyzeten nem akarnak változtatni. Az előadói javaslat szerint ugyanis, ha a lakosságot érhető nagyobb károk elhárítására szükséges, a lakosok díjfizetés mellett kézi és szekeres munka teljesítésére kötelezhetők. E kötelezettség kiterjed a géperejű járművekre is, ideértve a gőz- és motoros ekéket és cséplőgépeket is. Nagyobb kár elhárításáról szól a javaslat, tehát föltételes módon, holott a községi közmunka (ha nem is a természetben való lerovás mellett) nagyon megviselt utaink fenntartására föltétlenül szükséges. Helyesnek látszik az a módosítás, hogy a természetben lerótt közmunkát is díjazzák; ez a munka kvalitását is emeli. Helyes az a törekvés is, mely a közmunka készpénzzel való megváltásánál a szokásos helyi árakat veszi irányadóul, melyek a változó napszámberékekhez képest emelkednek. A közmunkalerozás alól való mentesség eseteit a tervezet szabatosabban és szűkebben igyekszik megállapítani, mint az 1890. évi törvény. Közveszély esetén mindezek a korlátozások megszűnnek, s mindenki kirendelhető fogatostól stb. a közveszély elhárítására.

Fontos, de a tervezetben nem a legjobban megoldott

probléma a közintézmények és üzemek igénybevételéért szedhető díjak kérdése, amelyek magassága a belügyi és pénzügyi miniszterektől függő szabályrendeletben állapítandó meg. Alig valószínű, hogy a ma annyira fluktuáló árak mellett visszaérkezzék a jóváhagyott szabályrendelet akkorra, mire a díjakat emelni vagy változtatni kell. Nem helyesek különben azok az általános szempontok sem, amelyeket a tervezet a díjak megállapításánál irányelvül kitűzött. Ilyen irányelv az, hogy a díjak a közintézmény létesítésének és évi fenntartásának kiadásait fedezzék; vannak intézmények (amikre korábban példát is hoztunk föl), amelyek a közre sokkal fontosabbak, hogysem fenntartásukat a beszedhető díjak mértékétől lehetne függővé tenni. A másik irányelv különválasztja a közművelődési, közegészségügyi és népjóléti, vízvezetéki, csatornázási, világítási és közlelendési intézményeket és üzemeket, amelyek használati díjának nem szabad meghaladnia a fenntartási és üzemeltetési költségeken kívül a befektetett tőke és esetleges kártalanítás együttes összegének 10%-át. Ezt az intézkedést a tervezet azzal magyarázza, hogy itt oly fontos közjóléti intézményekről van szó, amelyek kezelésénél nem lehet megengedni, hogy a szedett díjak a *polgári tisztas haszon mértékét* túllépjék. Ebből következne, hogy minden egyéb üzemenél, amelyeket a tervezet csakugyan külön szakaszban intéz el azzal, hogy a bevételnek a kiadásokat és az amortizációt meghaladó része a háztartási kiadások fedezésére fordítható, túl szabad lépni a polgári tisztas haszon kereteit.

Nem egészen így áll a dolog. Túl optimista a tervezet, mikor a fent felsorolt jóléti intézményeknél a 10%-ig emelkedhető haszonra gondol. Ezek nagy része vagy deficités vagy alighogy fedezi a kiadásokat, s legfőljebb az élelmezési üzemek lehetnek kellő kereskedelmi vezetéssel vagy forgótőkével a fogyasztók érdekeinek lehető figyelembe vétele mellett is jövedelmezők.

Ha a községi üzemek csak arra valók, hogy nagy hasznot hozzanak s a háztartás költségeinek fedezetére nyújtsanak segítséget, akkor derűre-borúra községesítsünk minden vállalkozást s a községi háztartás, a lakók egyetemes érdekeinek gondozása helyett, térjen át merőben üzleti alapra. A községi üzemeknek talán mégis már más a hivatása. Az, hogy ragadjon a kezébe minden olyan, a közönség széles rétegeit érdeklő üzemet, amelyeknél a magánvállalkozás kiuzsorázásra vezethetne. Az, hogy kockázatokat vegyen magára oly esetekben is, ahol a magánvállalkozás vagy túl óvatos vagy kockázatát

nagyon is gyorsan és busásan meg akarná fizettetni. Az, hogy a község vagyonával (telkek, házak, szántók, erdők) gazdasági és szociális politikát űzzön.

A tervezet szerint a községi villamos vasutak a végtelenségig emelhetnék a tarifákat, mert nem tartoznak a 10% haszonra korlátozott üzemek sorába; a városi kislakásokért tetszés szerinti bért lehetne kérni, hogy ezzel a jövedelem-többlettel a háztartás költségeit fedezzék; viszont a városi középiskoláknak a tandíjait a 10%-os határig lehetne emelni. Az üzemeknek ez a rideg, tisztán fiskális szempontból való vizsgálata mutatja, mennyire nem ismeri a tervezet a községi háztartás és üzempolitika magasabb szempontjait.

Külön fejezet (azonban mindössze két szakaszból álló) intézkedik a községi pótdóról, melynek kivétési alapja a földadó, házadó, társulati adó s ezzel kapcsolatban az igazgatósági és felügyelő-bizottsági tagok, választmányi tagok és napi-biztosos javadalmazása után járó különadó. A kivetésnek ezen adóalapok mindegyike után egyenlő kulccsal kell történnie s a kivetés az adóalap 150%-át nem haladhatja meg. A pótdó százeléket a költségvetés készítése alkalmával határozzák meg; ez a százelék kivételes fölemelése évközben akkor történhetik (pénzügyminiszteri hozzájárulással), ha valamely elemi csapás vagy egyéb rendkívüli körülmény ezt föltétlenül szükségessé teszi.

A felső hatósághoz való utalást ezúttal szerencsésnek találjuk, mert községeinknél nagyon is dívott a pótköltségvetésekkel való gazdálkodás, amire különben az is kényszerítette őket, hogy költségvetéseik és zárszámadásaik évszámra vártak jóváhagyásra. Megszorító értelemben magyarázták korábban a községek költségvetési jogát abban a tekintetben is, hogy a kiadásokat csak a költségvetés összeállításakor ismert mérvben irányozhatták elő, s szorosan ehhez kellett szabni a kivethető pótdó kulcsát: a költségvetés tehát az első váratlan kiadásnál szükségszerűen elvesztette az egyensúlyát.

Most, úglátszik, az eredeti költségvetés szerkesztésénél löbb szabadságot kívánnak adni, ellenben az utólagos foltozgatást veszik szigorúbb ellenőrzés alá, amit csak helyeselni lehet.

Átmenetileg, két évre, a pénzügyminiszter 300%-os kivétést is engedélyezhet, azonban csak úgy, hogy előbb a pénzügyi hatóságokkal megvizsgáltatja az illető város vagy község gazdálkodását. Ez az átmeneti intézkedés annyival indokolt, hogy a községek előtt megnyíló új bevételi források jelentőségé-

ről, mint említettük, egyelőre nem lehetünk tájékozva s így — bármennyire emelkedett az adóalap is a munka mozdulatlanságához képest — lehetnek községek vagy városok, amelyeknél az új jövedelmi források minden kombinációja sem lesz kielégítő.

Az eddigiekben azonban még mindig nincs teljesen kimerítve a községek terheinek fedezetéről való gondoskodás. Megjelenik a magyar adórendszer egén a jövedelemadónak 10%-os pótlékolása, mely arra a célra szolgál, hogy addig is, amíg a községi adminisztrációt nem államosítják, a községi jegyzők, segédjegyzők (úgyszintén a nyugdíjasok, özvegyek és árvák) illetményeit az állam előlegezze, továbbá, hogy a városokat és községeket államsegélyben részesítsék akkor, ha szükségleteiket a legmagasabb pótdadó mellett (az első két évben 200%-ot meghaladó pótdadó mellett) sem tudják fedezni.

A tervezetnek ez eljárásra és jogorvoslatra vonatkozó része, a költségek gazdasági politikája szempontjából, nem tartalmaz említésre méltó részleteket, a vegyes és átmeneti intézkedések közt azonban több új jelentős tétel van. Az egyik szakasz kimondja, hogy a városok és községek a termelés és a javak elosztása terén vagy a kereseti tevékenység körében kizárólagosságot nem igényelhetnek. A helyi monopóliumoknak ezen általános tilalma mellett azonban közegészségi, közlekedési és közvilágítási célú intézmények fenntartására vagy rendkívüli szükség esetén és annak tartamára a kormány ily jogot engedélyezhet. Ez a megoldás érdemben szerencsés ugyan, de átmenetileg alakilag fog nehézségeket okozni, mert az érvényben lévő helyi monopóliumok (amelyek ugyan mind a fentemlített engedélyezhető kategóriába tartoznak) a törvény imperatív szavai nyomán valószínűleg újabb felülvizsgálatra és megerősítésre szorulnak.

Egy másik figyelemreméltó szakasz azt mondja ki, hogy a belügyminiszter — esetleg a pénzügyminiszterrel együtt — a városok és községek közigazgatási eljárását, ügyvitelét, pénzkezelését és számvitelét bármikor megvizsgáltathatja s a szükség esetén igazgatási szervezetük fejlesztésére vagy a létszám apasztására kötelezheti őket. Ha e felhívásra a megfelelő határozathozatalt megtagadnák, az illetékes miniszterek rendeletileg intézkedhetnek. Az itt tervezett felülvizsgálat nem novum; a minisztériumoknak ez a joga korábban is meg volt, de ritkán s csak kirívó esetekben éltek vele (l. az emlékezetes Kaffka-féle vizsgálatokat). Tekintettel arra, hogy a tisztviselői létszám növelése vagy apasztása, ha másként nem, a költségek

vetés jóváhagyásra bemutatása alkalmával, szintén felsőbb revízió alá kerül, lényegében nem új a tervezett intézkedésnek az a másik része sem, amely a minisztereket e tekintetben beavatkozásra jogosítja föl. A kettőnek kombinációját a javaslatban kimondani azonban mégsem volt fölösleges munka s ha a miniszteriális kiküldöttek gyakrabban figyelnék meg közvetlen közelből a városi és községi igazgatásnak és gazdálkodásnak a módjait, kétségtelenül sok helyreigazítható fonák-ságra találnának, de sokat tanulhatnának is.

KSH Könyvtár

A katholicizmus és kereszténység.

Magyarország területe ma egyharmad része annak az egységes földrajzi területnek, amelyet a magyarság több mint ezer év előtt elfoglalt, s amelyre a nyugati kereszténységet az ország első királya, Szent István, több mint kilenc század előtt beültette. A katholicizmus fejlődését tehát Magyarországon nem lehet másként, csak bizonyos történelmi perspektívából tekinteni, s különösen nem lehet *a megcsonkított* Magyarorszag katholicizmusának életét vizsgálni, ha előbb annak az utolsó pár évtizednek a szellemi és szociális mozgalmait nem tekintjük át, amikor Magyarország még egységes volt.

A magyarság a IX. század végén került arra a területre, melyet félkörben a Kárpátok öveznek, délen pedig a Száva és az Alduna határolnak. A X. században e harcvágyó nép sokat kalandozott Európában, nyugaton és keleten egyaránt: szövetségesekre keleten talált, Bizáncban, s a keletrómai császársággal meginduló összeköttetése kezdetben a görög keresztény vallásnak szerzett híveket az országban. A század vége felé azonban a nyugati összeköttetések is élénkültek, római katolikus szerzetesek jöttek az országba, akik a fejedelmi udvar közelébe jutottak és István fejedelem — a későbbi Szent István király — nemcsak maga tért háznépével és udvarával a nyugati kereszténység kebelébe, hanem bölcs előrelátással megfontolva az ország hivatását Nyugat és Kelet között, teljes elhatározottsággal a nyugati kereszténység és nyugati művelődés felé hajlott s népét is ebbe az irányba vezette. A lassú átmenet hátrányait felismervén, művét gyorsan be akarta fejezni és keményen szembeszállt a lázadókkal, akik akaratának ellenszegültek.

Szent István koronát kapott II. Szilveszter pápától s apostoli királyi címet buzgólkodásáért. Neki köszönhető több püspökség, számos kolostor alapítása s ezeknek a fenntartásukhoz szükséges ingatlan javakkal való ellátása.

Az ország keleti felében szórványosan élő görög vallású hívők leszámításával az egész magyar nép a római katolikus

hitet vallotta a XVI. század elején bekövetkezett reformációig. Ez az időpont Magyarországnak történetében egyéb okokból szomorú nevezetességű: a török hadsereg ekkor lett úrrá az ország nagy részén, az uralkodó ház ekkor halt ki és vált az ország királyválasztó pártoskodás színhelyévé. Az ország nyugati része a Habsburg-családból választott király mellé állott, a keleti rész nemzeti királyságot akart, s ezt részben meg is valósította a török fenhatóság alatt Erdélyben létesült önálló nemzeti fejedelemséggel. Bár Magyarországon a hűbéri-ség sohasem volt oly mereven kifejlődve, mint a nyugati államokban és ezért a reformáció után a cuius regio, illius religio elve sem érvényesült annyira, mégis az országnak az említett kettéválása a vallási viszonyok tekintetében is elég éles határvonalakat vont. A katolikus Habsburg-családhoz szító nyugati rész ellenállott a hitújító törekvéseknek, míg az erdélyi fejedelemség területén, valamint az ország északi részén a protestantizmus terjedt s ennek elismerését s a szabad vallásgyakorlatot az erdélyi fejedelmek által indított hadviselések erőszakolták ki a nyugati részekben is. A protestantizmus népszerűségét növelte, hogy e hadviselések egyúttal mindig nemzeti célzatúak is voltak, s az abszolutizmusra törekvő Habsburg uralommal szemben az ország féltett ősi alkotmányát védték s ennek biztosítása érdekében is kisebb-nagyobb sikereket értek el.

A katolicizmus sem maradt azonban tétlen; a hitvitázó irodalomban, mely a XVII. században érte el legnagyobb fejlettségét, a protestáns eszmékkel szemben a katolikus vallás tisztaságát számtalan irodalmi mű fejtegette. Bár a hitvitázó irodalom hangja a kor szokásaihoz képest nyers volt, a vallási kérdések iránt való érdeklődést ébren tartotta s egyengette az útját az *ellenreformációnak*: a katolicizmus újabb terjeszkedésének, melynek főelőmozdítója Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek volt, korának legnagyobb szónoka, írója és államférfia.

A protestánsoknak a katolikus egyházba való visszatérése a következő évszázadban, Mária Terézia királynő uralkodása alatt még egyszer nagyobb lendületet nyert, ugyanekkor a keleti részekben elszaporodott görög vallásúak közül is kivált egy tekintélyes rész, amely a római szentszék fenhatóságát elismerve, görög szertartású katolikussá vált.

Amióta Magyarországon népszámlálások számszerűen följegyzik a lakosság hitfelekezését, azóta a katolicizmus, ha nem is túljors ütemben, folyton terjedőnek látszik. Az alább

említendő népszámlálási években a római katolikusok az ország népességének a következő hányadát tették :

1869	45-8 %	1900	48-7 %
1880	47-3 %	1910	49-3 %
1890	47-9 %		

E fejlődésnek okai közt egyik legfontosabb a katolikusoknak nagyobb természetes szaporodása, mely a nép mélyebb vallásos érzésével függ össze s azzal, hogy nem húzódik úgy a gyermekáldástól, mint a protestánsok, akik közt több a birtokos elem, s a birtok megosztástól félve korlátozzák a gyermeklétszámot, csakúgy mint Franciaország déli részének birtokossága.

De egyéb okok is közrejátszanak a katolicizmus erősebb fejlődésében. Magyarország politikai életében a múlt század hetvenes éveitől a kilencvenes évekig, a protestantizmus nagyobb szerepet játszott és erősen liberális hajlandóságú volt. A kilencvenes évek közepén meghozták az egyházpolitikai törvényeket, a felekezetenkívüliségnek, a polgári házasságnak, az addig közhitelességű egyházi anyakönyvek helyett a polgári anyakönyveknek stb. bevezetésével. Bár ezek az intézkedések részben nem a katolicizmus ellen irányultak, hanem az egyházi anyakönyveket rosszul, sőt elferdítve vezető zsidó és görögkeleti felekezetek ellen, kétségkívül nagy visszahatást keltettek a katolicizmusban, amelynek vallásos érzéseit sértették. Az egyházpolitikai törvényeket elkeseredett küzdelem után, s csak alig néhány szótöbbséggel lehetett meghozni; eredményük azonban a katolicizmusnak reneszánsza lett Magyarországon, a vallásos érzésnek általános felbuzdulásával, amely a háború után fellépett egyházellenes forradalmak dacára is változatlanul tart és újabban áthatotta az egyéb keresztény felekezeteket is.

Az egyházpolitikai törvényhozás számszerű eredményei közt szórványos adatokat találunk arra, hogy gyermekeket nem kereszteltek meg, az egyházi temetést mellőzték (főleg a szociáldemokrata munkásoknál, de itt is nagyon elenyésző hányadban), vagy egyházi házasságkötést nem végeztek, (leginkább a keresztény-zsidó vegyes házasságoknál) többen felekezetenkívülivé váltak, de ritkább esetben atheizmusból, főleg a görögkeleti és protestáns egyház köréből való falusi hívők, akik a nazarénus felekezetbe léptek be, s minthogy ezt az állam nem ismerte el, formailag felekezeteken kívül állók maradtak. Az ő túlbuzgóságuk nem vallástalanság, hanem a vallásosság helyes útjainak félreismerése. Legszembeötlőbb

kára e törvényalkotásoknak a polgári jog értelmében az elválásoknak a megkönnyítése, ami csakugyan nagyon növelte a házasságok felbontását fokozatosan. Ennek a lazább erkölcsi felfogásnak a terjedése azonban szintén a katholicizmust érinti legkevésbé.

Viszont számos egyéb adat a katholicizmusnak ez idő alatt való fokozatos térfoglalásáról szól. Az egyes felekezetek közt való áttérések állandóan a katholicizmus javára billentik a mérleget; az 1900—1915 közti három évtődben a katholicizmus ezen a címen több mint 15.000 főnyi növekvéshez jutott. A vegyes házasságokban (amelyeknek aránya Magyarországon, tekintettel arra, hogy a felekezetek elég keverten élnek, 12—15% közt szokott lenni) a születendő gyermekek vallása iránt a polgári házasság előtt kötendő megegyezés többnyire a katolikus fél javára szokott szólni; az 1911—1915. évek átlagában az ily megegyezések 59%-a a gyermekeknek katolikus vallásban való nevelését mondja ki.

Ezek a hivatalos statisztika által is obszervált külső jelek mutatják, hogy a katholicizmusra hátrányosnak ígérkező egyházpolitikai törvények hatástalanok maradtak, sőt az ellenhatásként föléledő buzgóság a katholicizmus számbeli erejét csak növelte. A számbeli erő növelésére a másik oldalon közrehat a katolikusoknak egészségesebb természetes szaporodása. A görög orthodox felekezetűeket — hiányosabb műveltségük miatt — megfelelő születési arány mellett a halálozásoknak, különösen a gyermekhalandóságnak magassága gyöngíti s tette szaporodásukat gyöngévé; a protestáns felekezeteknél a halandósági arány jóval kedvezőbb, viszont azonban a születéseké igen gyöngé, mert soraikban sok helyen divik a Franciaországra emlékeztető egy gyermekrendszer, amely itt-ott a szomszédos katolikus népre is áterjedt. A születések számának általános hanyatlása dacára azonban mégis a katolikus házaseslet a legtisztább és gyermekekkel leginkább megáldott, aminek következménye a fentebb említett erőteljesebb népszaporodás.

A világháború Magyarországon azzal a szomorú eredménnyel járt, hogy geografiailag a Réclus által is egységes államalkotásra legalkalmasabbnak mondott területe öt részre daraboltatott.

A megcsonkított Magyarország, amely 92.607 km² területen 7.6 millió lakost számlál, 4,772.000 római katolikus hívőt tudott megtartani, az egész ország katholicizmusának 53%-át s 4,238.000-et veszített el. A megcsonkított Magyarorszá-

gon ezenkívül a legnagyobb számban élnek reformátusok (1,632.000), ágostai evangélikusok (484.000), zsidók (471.000), görög katolikusok (165.000), görögkeletiek (65.000), nazarénusok (5000) és egyéb felekezetűek (8000).

Az országtól a Cseh-Szlovák köztársaság javára elszakított rész 63.000 km² területű s 3,568.000 lakosából 2,112.000 a római katolikus. Ebben az új államban a katholicizmus jövő helyzete még nem alakult ki tisztán. Kezdetben úgy látszott, hogy a csehek oly nemzeti egyházat akarnak alakítani, amelyhez a Magyarországtól elszakított részben magyar, részben német, részben tót ajkú katolikusok nem igen csatlakozhattak volna. Ha a helyzet nem is fejlődött ki ily élesre, a Cseh-szlovák köztársaság egész berendezkedése alig felel meg a katholicizmus kívánt érdekeinek.

A Romániához csatolt magyar terület kiterjedése 102.181 km², 5,236.305 lakóval, akik közül 990.000 római katolikus van. Romániában az uralkodó államvallás a keleti görög egyház, amely a nyugati keresztény felekezetekkel szemben általában türelmetlen. Súlyosan érzi ezt úgy a Romániához csatolt magyar katholicizmus, amely korábban virágzó iskoláit sorra kénytelen megszüntetni, mert a fönntartásukra szükséges anyagi eszközöket (alapítványi birtokokat) a román állam elvette tőle, de megszenvedik a protestáns felekezetek is, amelyeknek magyar és német ajkú egyházai szintén egzisztenciájukban vannak fenyegetve. A protestantizmus erkölcsi és főleg anyagi támogatásra talált a nyugati (angol és németalföldi) protestantizmusban; nagyon üdvös volna, ha a nyugati katholicizmus is több figyelmet fordítana a Romániába került magyar katolikusok létfenntartási gondjainak megfigyelésére és enyhítésére.

A harmadik állam, az S. H. S. királyság, mely Magyarország területéből 21.031 km² földet és 1,519.013 lakót kapott, 845.000 római katolikus hívőre terjesztette ki jogarát. Ebben az államban is túlnyomó ugyan a görögkeleti vallás, a magyarságon kívül azonban nagy számmal vannak horvát, szlovén és német katolikusok is, úgyhogy a magyar katholicizmus nincs oly nagy mértékben izolálva, mint Romániában.

Ausztria Magyarország területéből 4026 km²-nyi területet kapott 292.600 lakóval, akiknek túlnyomó része, 246.000, katolikus vallású. Ausztria népessége túlnyomóan katolikus, élénk, fejlett hitélettel; a katholicizmus kellő érvényesülésének azonban, ezidőszerint, nagy gátja az állam uralmát részben irányító szociáldemokrata párt.

Amint a föntiekből látszik, Magyarország szétdarabolása után az elszakított részek katolikusai mind több-kevesebb nehézséggel tudnak elhelyezkedni az idegen népkeretben, amelybe akarattuk ellenére kerültek.

Kedvezőbb a helyzet a megcsonkított Magyarország területén, nemcsak azért, mert az itteni keretben, az egyházi szervezetben, társadalmi alakulatokban változatlanul megmaradhattak, hanem azért is, mert — bár Magyarország katolikusainak közel felét elvesztette, a görög felekezeteknek nagy mértékű kiválása folytán — a katolikusok aránya 49·3%-ról 62·8%-ra emelkedett.

Mint föntebb említettük, a katholicizmusnak az egyházpolitikai törvények óta megindult reneszánsza külső akadályba azóta egyszer ütközött, a háborút követő forradalmak, különösen a kommunizmus idején. Papok üldözése, bebörtönzése ekkor gyakori volt, sőt kivégzése is nem egy esetben fordult elő. Mégis, mint jellemző tünetet kell felemlítenünk, hogy a katholicizmus ugyanekkor ébredt erejének tudatára s Budapesten a kommunizmus rettegett uralmának a gyöngítése éppen egy úrnapi körmenettel kezdődik, amikor egy, az Oltárszentséggel szemben tiszteletlenül viselkedő kommunistát alig tudtak megmenteni a felháborodott nép haragjától.

A megpróbáltatásoknak ez a néhány, rövid, de kínos hónapja a magyar keresztény felekezeteket — a katholicizmust és a protestánsokat — egy táborba terelte, a rég óhajtott felekezeti békét meghozta és ma a társadalomban és politikában egyaránt a katolikusok és protestánsok együtt és egymást megértve működnek. Az összhangot kissé zavarja ugyan a reformátusoknak egy szélsőbal szárnya, amelyet azonban a protestánsoknak túlnyomó része maga is elítél. A keresztény felekezeteknek ez a békéje természetesen lehetővé teszi, hogy a politikában, valamint a nemzeti érdekű közös társadalmi mozgalmakban nincsenek önálló, katolikus alakulatok.

A magyar politikai életben, egyszer, az egyházpolitikai törvények meghozatala idején alakult ugyan *néppárt* címen oly politikai párt, amely sokáig kizárólag katolikusokból állt, azonban ez a párt is a keresztény gondolat és erkölcs terjesztését tűzte ki programjául, nem pedig szeparáltan katolikus törekvéseket.

A mai magyar parlamentben két kisebb párt viseli a keresztény jelzőt, a többségi párt (*egységes párt*) azonban zömében szintén keresztény programmú, a liberális, radikális

és szociáldemokrata felfogással szemben a keresztény világnézet érvényesítéséért küzd, felekezeti veletlenségek nélkül.

Megállapíthatjuk azt is, hogy amíg a múltban felekezeti feltékenységek, torzsalkodások fel-felbukkantak vagy a politikában, vagy méginkább a társadalmi életben, újabban ez sokkal ritkább és elmosódottabb, s a keresztény felekezetek a közös küzdőtéren dolgozva, a maguk külön munkakörében legfeljebb abban versengenek, hogy melyik tud eredményesebb munkát végezni.

A katholicizmust kétségtelenül igen nehéz helyzet elé állította az ország megcsonkítása és az értékek devalválódása a magyar korona romlása folytán, mert ezek alapján megrendítették a katolikus intézmények fenntartására rendelt birtokokat és alapítványi összegeket.

Az ország megcsonkítása a katolikus egyház magyarországi egyházi kormányzatában is rendkívüli nehézségeket okozott. Négy katolikus püspökség egész területével elveszett az ország számára : az északi vidéken a nyitrai, besztercebányai és a szepesi, keleten pedig az erdélyi. Hat egyházmegyéből a plébániák nagyobb része megmaradt ugyan, sőt két püspökség, a székesfehérvári és veszprémi, s egy érsekség, az egri, semmi területi kárt nem szenvedett. Viszont azonban az esztergomi egyházmegye — melynek élén a magyar püspöki kar feje, a hercegprimás áll — már csak kisebb töredéket tudott megtartani korábbi területéből, öt püspökségnél pedig a plébániák legnagyobb részével együtt a főpásztori székhelyet is elszakították. Az egyházkormányzatnak ilyen módon támadt nehézségeit csak növelik azok a zaklatások, amelyeknek a papok és püspökök ki vannak téve kötelességeik ellátása tekintetében. Erdély püspöke hosszabb ideig internálva volt, a csanádi püspököt pedig nemrég utasította ki a román kormány székhelyéről, Temesvárról. Magyarország megcsonkítása folytán a római katolikus plébániáknak több mint fele elveszett és a 3310 parochiából csupán 1432 maradt az ország határain belül.

A területi veszteség maga után vonta az egyházi s a közoktatási és jótékonyági intézmények fenntartására szolgáló birtokok nagyrészének elvesztését. Különösen szembeötlő ez az esztergomi főegyházmegyénél, amelynek egyházkormányzati és közjótékonyági teendői úgyszólván változatlanul megmaradtak, de anyagi erői rendkívül megfogyatkoztak. Igen érezhető a m. kir. vallásalap, továbbá a vallás- és tanulmányi alap birtokai elvesztése, mert ez alapokból kifejezett egyházi célokon kívül még a kir. katolikus középiskolákat tartották

fenn. Nagy veszteségük van e címen a tanító szerzetesrendeknek is, amelyek a magyar középoktatás terén töltenek be nagy áldozatokkal járó hivatást. A tanító szerzetesrendek közül a benedekrendiek, ciszterciták, premontreiek és kegyesrendiek látnak el legtöbb iskolát; néhány tanintézetet a jezsuiták és a minoriták is tartanak fenn.

Más szerzetesrendekre, főleg a női rendekre, viszont a pénzérték devalvációja szinte katasztrofális jellegű. A magyarországi katolikus leányifjúság oktatásában kezdettől fogva a női szerzetesrendek buzgólkodnak legjobban s ahhoz képest, amint a nők oktatása mindig tervszerűbben történt s mindig magasabb iskolafokokozatokra terjedt ki, a női szerzetesrendek is fejlesztették iskolaprogramjukat: tanítónőképzőket, kereskedelmi iskolákat, leánygimnáziumokat létesítettek, ami egyfelől a szerzetesrendek tagjai egyetemi kiképzését, másfelől iskolák építésének és fenntartásának több költségét okozta. A női szerzetesrendek fenntartására többnyire nem ingatlan birtokok, hanem tőke alapítványok szolgáltak; ezeknek és kamathozadékuknak elértéktelenedése súlyos anyagi válságba sodorta őket s velük a katolikus leányoktatást is.

A többször említett egyházi törvényhozás után a hitélet föllendült buzgósága lehetővé tette több új szerzetesrendnek létesülését Magyarországon; a férfirendek többnyire a pasztorálást választották hivatásul, a vidéken is, de többnyire a fővárosnak gyorsan épülő, s nem elég lelki gondozásban részesülő külvárosaiban; a női rendek kiseddóvással, elemi oktatással, betegápolással foglalkoznak. Ezek az újabb települések szintén alapítványi tőkéből tartván fenn magukat, ugyancsak súlyos anyagi válságba kerültek. A hazai katolikus társadalom úgy ezen rendek, illetőleg intézmények fenntartásában, valamint önkéntes egyházi adók vállalásával anyagi erejéhez képest igyekszik az anyagi terhekben részt venni, de maga is nehézségekkel küzdvén, nem tehet sokat.

Már pedig a katolikus hívők lelki gondozása terén még nagyon sok teendő van, amiket a hosszan tartó háború kényszerű akadályai után most annál sürgősebben meg kell oldani. Talán föltűnt a figyelmes olvasónak, hogy a föntiekben oly számokat idéztünk, amelyek szerint Magyarország a felosztás után katolikusainak több mint felét (félmillióval többet) tarthatta meg, plébániáiból azonban felénél kevesebbet. Ez már mutatja, hogy a hívők átlagos létszáma egy-egy plébánia területén a megcsonkított Magyarországon sokkalta nagyobb, mint az ország elszakított területein. Az átlag azonban kirívó szélső-

ségeket takar, s rendkívül magas létszámot találunk éppen olyan plébániáknál, ahol a hívők lelki gondozása különben is több nehézségbe ütközik egyéb okok folytán. Így különösen nagyon nagyok a plébániák a fővárosban, ahol pedig a városi élet durvasága, erkölcstelensége és a szociáldemokrácia egyházgyűlölete ellen kellene küzdeni, továbbá a nem zárt falvakban, hanem egymástól több kilométernyi távolságban felépült tanyai alföldi lakosság körében, ahol viszont a földrajzi távolság teszi szinte lehetetlenné a távoli hívők s a lelkész érintkezését.

Mind a két baj orvoslására megtörténtek a kezdő lépések ; a fővárosban 22 új plébánia fölállítása van tervbe véve, s megfelelő számú új templomok létesítése is ; addig is azonban, míg ez kellő megalapozottsággal megtörténhetik, kisegítő kápolnákkal és helyi lelkészi expozitúrákkal igyekeztek átmenetileg segíteni a bajon. A katolikus lelki élet buzgósága igen szépen megnyilvánult e kisegítő intézmények anyagi támogatása és lelki vigaszért való fölkeresése tekintetében.

Ami a társadalmi, irodalmi, művészeti, közjótékonyági mozgalmakat illeti, e tekintetben Magyarországon a katolicizmusnak igen sok régi keletű és értékes multra visszatekinthető alkotása van ; viszont sok régi alapítású intézmény csak az utolsó évtizedekben indult nagyobb virágzásnak, akkor, amikor újabb alakulatok is szaporították már a katolikus szervezetek sorát és mindezek dacára sem mondhatjuk el, hogy a katolicizmus minden érdeke ki volna elégítve és nem lenne még számos megoldásra váró probléma és egyesítésre váró erőszétforgácsolás.

A sajtó kérdését illetőleg ki kell emelnünk, hogy Magyarország fővárosában több, mint fél évszázadon át volt kifejezetten katolikus jellegű politikai napilap. A proletárdiktatúra megszünte óta, a keresztény felekezetek békéjének jegyében nincsenek határozott jellegű felekezeti napilapok, hanem általában keresztény jellegűek ; ezeknek száma azonban 7—8-ra szaporodott, s közülük többnek katolikus a vezetősége, s a vidéki keresztény napilapok irányítása többnyire katolikus kézben van. A keresztény — s nagyoobbrészt katolikus — politikai, társadalmi és tudományos revűk száma is nőtt, úgyszintén a szépirodalmi folyóiratoké, amik együttvéve a keresztény, illetőleg katolikus szellemnek figyelemreméltó térfoglalását, illetőleg az elveszített pozíciók visszanyerését jelentik. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar sajtónak a múlt század nyolcvanas éveiben megindult nagyarányú fejlődése nem a keresztény gondolat és erkölcs irányában történt meg, hanem túlliberális elve-

ket lassan becsempésző nemzetközi szellemben. Ennek a szellemnek a terjeszkedése rontotta a közönség izlését és felfogását, elvonta a teret a keresztény írók érvényesülése elől és tengődésre kárhoztatta magát a keresztény sajtót. A háború és forradalmak tisztító tüzének kellett jönnie, hogy a keresztény közvélemény belássa: hogy az agitációnak mily fontos eszközét engedte át arra méltatlan idegeneknek. Ma már nem hiányzik a bátorság a keresztény eszméknek a sajtóban való propagálására; mennyiségileg nagyot nőtt a keresztény orgánumok száma, azonban az évtizedeken keresztül a tekintetben rosszul nevelt vagy közönségessé vált közönség egy része ma is támogatja még a megszokott, rossz irányú sajtótermékeket és kifejezetten egyházi kérdéseket tárgyaló, vagy hitbuzgalmi tartalmú sajtóorgánumok számában és közönségében kevésbé állt be változás.

A katolikus sajtó képviselőinek külön szervezete van Pázmány Péterről elnevezve; a tudomány és a szépirodalom katolikus hívei pedig a Szent István Akadémiában, egy négy szakosztályra tagozódó, korlátolt taglétszámú tudós társaságban tömörülnek; a keresztény filozófia művelését tűzte ki feladatául az Aquinói Szent Tamás Társaság.

Egyik legrégebb tudományos, irodalmi s ismeretterjesztő katolikus társaság Magyarországon az 1848-ban alapított Szent István-Társulat, amiből később sarjadt ki a fentemlített Szent István Akadémia is. A Szent István-Társulat vallás-erkölcsi alapon álló népies füzetek közreadásával kezdte meg működését, később azonban tudományos (főleg bölcséleti, teológiai, történet- és természettudományi) munkák kiadására is vállalkozott és a multban egyik nevezetes kísérlete volt egy Magyar Enciklopédia kiadása. Igen szép nyomdája, könyvkereskedése van és évi közgyűlései a magyar katolicizmus legszebb ünnepei közé tartoznak.

Az egyes élethivatások közül különösen a tanári és tanítói pályán működő férfiak alakítottak legrégebben egyesületet; újabban az orvosok, mérnökök stb. nemzeti szövetségei kifejezetten keresztény jellegűek. A nép szélesebb rétegeiben a katolikus népszövetség van elterjedve, amelynek naptárai keresett olvasmányok. Az ipari munkások között, bár sajnos, a szociáldemokratizmussal még nem versenyző mértékben a keresztény szocializmus hódít, s az állami és városi közüzemek munkásai közt többségre is tett szert.

A szociális gondozás terén a női szervezetek fejtenek ki legértékesebb tevékenységet. Nem szólva a vidéken is nagy

számú katolikus nőegyesületekről, melyek legtöbbszörre a kisdédovás és szegénységélyezés terén működnek, országos fontosságú munkakört töltenek be e tekintetben a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetsége, méginkább az Országos Nővédő Egyesület, legkiterjedtebb mértékben pedig a Szociális Missziótársulat. Egy újabban alakult és nagy taglétszámú egyesület, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége részben ugyanezen célokat szolgálja, de általános keresztény jelleggel.

A magyar katolicizmus egységének és összetartó erejének bizonyosságaként a minden évben tartatni szokott Országos Katolikus Nagygyűlések egyre nagyobb jelentőségűekké válnak. E nagygyűlések az ország papi és világi előkelőségeinek a részvételével több napon át tartanak és ezekkel kapcsolatban megy végbe számos katolikus szervezet gyűlése is.

Mindezt összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a katolicizmus előrehaladása Magyarországon közel három évtized óta örömdetes fejlődést mutat, s az utolsó négy évben ismét szép lendületet vett. Igen nagy vesztesége azonban a magyar katolicizmusnak a magyar ajkú katolikus hívők millióinak idegen, sőt a magyarsággal és katolicizmussal szemben ellenséges uralom alá jutása és nagy akadálya a további fejlődésnek, hogy az anyagi eszközök az ország elszegényedése miatt hiányzanak. A nép szélesebb rétegeihez való hozzáférhetést sem a katolikus egyházi szervek, sem a társadalmi alakulatok még nem érték el a kívánt mértékben; egyes társadalmi osztályok közömbössége ellen, más rétegeknek a szociáldemokrácia karjaiból való kivételése érdekében még nagyon sok tennivaló volna, ami a mai viszonyok mellett anyagi okokból is lassabban történhetik. De az ország a szerencsétlenség idejében jobban visszatér Istenéhez (a templomok az Egyházat üldöző kommunizmus idején voltak a legsúlyfoltabbak) s erős akarattal, szívós munkával igyekszik pótolni az elmulasztottakat.

A régi magyar királyok buzgalma a boldogságos Szűznek ajánlotta fel az országot; most érezzük leginkább, hogy mennyire szükségünk van rá, hogy sorsunk felett szerető gonddal virrasszon a Patrona Hungariae.

Beszédek.

Vargha Gyula államtitkár előtt a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal nevében mondott beszéd.

(1914. II. 27-én.)

Méltóságos Államtitkár Úr!

A mai nagy napon hivatott ünnepi szónokunkat, az igazgató urat sajnosan nélkülözzük. Az ő távollétében bármelyikünk vállalkozhatik arra, hogy a tisztviselői kar érzéseit tolmácsolja Méltóságod előtt, mert ugyanazt érezzük valamennyien, mindnyájunkat egyformán fölemel és büszkévé tesz Méltóságod magas kitüntetése, de mindnyájunkat egyformán le is sujt és elszomorít az a gondolat, hogy Méltóságod pályájának ez az új, fényes fordulata miránk milyen súlyos veszteség.

Ünnepelnünk lehet Méltóságodat, de egyuttal búcsúznunk is kell. Amilyen könnyű és kedves az első, olyan nehéz és fájdalmas a második.

Élénken emlékszünk rá, milyen nehéz viszonyok között vette át Méltóságod ezelőtt 13 évvel ennek a hivatalnak a vezetését. Egy, az önérettől szinte duzzadó új törvény a büszke feladatoknak, de egyuttal a súlyos gondoknak egész halmazát róttá akkoriban a hivatalra. S a merész vállalkozáshoz nemcsak kicsiny, hanem megnyirbált személyzet, nemcsak elégtelen, hanem indokolatlanul leszállított költségvetés állott csupán rendelkezésre. A tisztikar előléptetési viszonyai akkor váltak a legkedvezőtlenebbekké; az új nemzedéknek akkor volt legkevesebb kilátása arra, hogy soraink közé kerüljön. Kivülről pedig bizonyos féltékenység, vagy legalább is a rokonszenvnek csekély mértéke fogadta a statisztikai hivatal működését.

A Gondviselés rendelte úgy, hogy Méltóságod ekkor vegye át hivatalunk vezetését. Hogy a nagy feladatokba belémerítse óriási munkabírását, a szűkös viszonyokba példaadó önzetlenségét, a személyzet panaszaihoz elvigye megértő, jóságos lelkiületét, s a külvilág rokonszenvét szerénységével, méltány-

lását pedig nagy koncepciójú munkásságával fordítsa újra felénk.

Nehéz évek voltak eleinte, de annyi értékes és önfeláldozó munka, a kötelességérzetnek az a heroikus felfogása, amennyit és amit Méltóságod hivatásának szentelt, nem maradhatott eredmény nélkül.

Mikor most itt állunk Méltóságod előtt, a milliós költségvetésű hivatalnak megkétszereződött számú tisztviselői, hogy a búcsú órájában visszatekintsünk Méltóságod 13 évi igazgatói működésére: csakugyan nem tudjuk, minek a magasztalásához fogjunk előbb: azt a jóságot említsük-e hálásan, amivel Méltóságod a mi érdekeinket mindig szerető gonddal támogatta, vagy azt a nagyszabású munkáját, amivel a hivatal tekintélyét, tudományos súlyát, közéleti fontosságát annyira emelte?

Akkora státusban, amilyen most már a miénk, lehetetlen, hogy időnként ne akadjon némi panasz, elégedetlenség. De azt valljuk mindnyájan, hogy nem volt soha oly panasz, amit Méltóságod türelmesen meg ne hallgatott volna, nem volt olyan jogos kívánság, amit a lehetőséghez képest ne teljesített volna. Egyenként és összesen, mindegyikünknek nagyon sok köszönni valónk van. A hivatali személyzet mindkét szakában az előléptetési lehetőségek ez idő alatt hatalmas lendületben javultak. S ehhez a materiális előnyhöz Méltóságod gyöngéd jósága, bajainkban figyelmes részvéte, örömlényünkben együttérző osztozkodása olyan páratlan, szinte családias bensőségű hivatali viszonyokat teremtett számunkra, amiért mindenkor és mindnyájan a legmelegebb hálával fogunk megemlékezni Méltóságod igazgatói működéséről.

A mi önzésünk csupán, hogy Méltóságod működésének elsősorban arról az oldaláról emlékeztem meg, amivel érdekeinket közvetlenül támogatta és elősegítette: a másik oldal nem kevésbé érdemes és maradandó: hivatalunk színvonalának emelése, a tudományos és gyakorlati élet valódi hasznára szolgáló alkotások egész sorozata.

Méltóságod nevéhez fűződik, de nemcsak nevéhez, hanem kezdeményező crejéhez, a megtervezésben nagy koncepciójához, a részletekben lelkiismeretes fáradhatatlanságához, — mindaz a szép alkotás, ami az utolsó másfélévtizedben hivatalunkat fokról-fokra előbbresegítette a közvélemény rokonszenvében, a kormányzat megbecsülésében, a külföld elismerésében.

Két nagy népszámlálás mintaszerű feldolgozása, az áruforgalmi statisztikának ismételt tökéletesítése, demografiánk folytonos fejlődése, a kulturális és gazdasági statisztikai ágak-

nak mindnagyobb intenzitása, kiadványainknak hatalmas könyvtárrá nőtt, s minden részletében értékes sorozata: ime ez még csak néhány emléke annak a tartalmas, munkás korszaknak, amelyet Méltóságod teremtett meg.

S mikor Méltóságod a statisztika világosságát olyan elfogulatlanul, a tudósnak olyan becsületességével, a hazafinak olyan komoly aggodalmával tartotta oda közviszonyaink elé: elérkezett — ismét csak Méltóságod érdeméből — hivatalunk legszebb feladatköre: a statisztika munkáját egyre jobban felhasználták a nemzet legnagyobb érdekeit érintő kérdések megoldásánál.

A pártmozgalmak akárhogyan hullámozhattak, a Méltóságod által képviselt igazság mindig egy és ugyanaz maradt: az, amit fájának meleg szeretetével, életének gazdag tapasztalataival és tudományának megvesztegethetetlenségével kiderített. S a míg ezeket az igazságokat hirdette, a maga apostoli szerénységében, de apostoli meggyőződéssel is, a személyi érdekektől illetlen alakja egyre nőtt mindenek szemében.

Régóta a legelső magyar tisztviselőnek tisztelik már Méltóságodat; most látják már, hogy a tisztviselői keretből messze kimagaslik az alakja. A tudásnak, kötelességteljesítésnek, szigorú erkölcsi erőnek az a mértéke, ami Méltóságodban van meg, többre kötelez és többre érdemes: arra, hogy az ország ügyeinek intézői sorába állítva igyekezzék nemzetét boldogulása felé kormányozni.

S most ime, a statisztikai hivatalban 42 éven át folytatott nehéz munkája után Méltóságodnak a procul negotiis csöndes örömei helyett, amelyek után vágyakozott, újabb, nagyobb küzdelmek zajába kell indulnia. Az apostoloknak nincsen pihenőjük. Elmenvén, tanítsatok minden népeket... Elmenvén, vidd el páratlan buzgalmat, fajszerető lelkesedéset, kitartó szívósságot, puritán egyenlőségdet, hogy példád tüzevel gyűjts fel másokat is, s hirdetett igazságaid hívőivé avass föl másokat is.

Nemzetünknek mostani válságos éveiben közgazdasági életünk is a legnagyobb megpróbáltatások között hanyódik. A kereskedelemügyi miniszter Úr Ó Nagyméltóságának bölcsességére és emberismeretére vall, hogy e válságos időkben Méltóságodat kéri maga mellé első munkatársául. Buzgóbb segítséget, megértőbbet és cselekvésre készebbet nem találhatott volna. Nem találhatott volna olyat sem, aki nagyobb tapasztalatokkal, a gazdasági élet mélyebb ismeretével léphetne mellé munkatársul.

És mi, akik annyi ideig tanui voltunk Méltóságod rendkívül értékes munkásságának, bizton hisszük, hogy a nagy vállalkozás, amelyre most Méltóságod indul, nemzetünkre ismét csak hasznot és áldást hozhat, mint minden eddigi munkája, annál nagyobb, minél magasabb helyről, s minél szélesebb hatáskörben dolgozhatik. Bizton hisszük, hogy az az erkölcsi megújulás, amelynek Méltóságod oly lelkes szószólója, közgazdasági életünkben is maradandó nyomokat hagy és hisszük, hogy nekünk statisztikusoknak lesz még módunkban büszkén följegyezni a Méltóságod működésének áldásos eredményeit.

Azzal a fogadalommal bocsátjuk útjára Méltóságodat, hogy nemcsak emlékélt fogjuk hálásan megőrizni, hanem tanításait is követni. Szelleme itt marad mindig közöttünk, kicsinyek és nagyok igyekszünk egyaránt aszerint élni és aszerint dolgozni.

Kérjük, őrizze meg Méltóságod kegyes atyái jóindulatát irántunk továbbra is. A mi őszinte ragaszkodásunk és tiszteletünk kisérni fogja Méltóságodat mindvégig. Büszke örömmel tekintünk nemes alakjára, aki annyi ideig csak a mienk volt s lelkünk egész melegével kívánjuk, hogy az Isten áldása óvja s a nemzet megértése jutalmazza fontos munkáját.

Az Isten vezérelje Méltóságodat !

Beszéd Hajdu László temetésén.

(1914. IV. 18.)

Megállítunk utolsó utadon, kedves barátunk, szeretett főnökünk. Sors már nem lehet szomorúbb, végzet nem lehet megrendítőbb, mint a te gyors elmúlásod. Hosszú esztendőkön át úgy láttuk, hogy az idő nyomtalanul repül el fejed fölött : fiatal erőd, duzzadó életkedved frissen, üdén tartott meg akkor is, mikor másokat már régen lankaszt a kor súlya. S a rendíthetetlen egészség derős tekintetével nézve a világot : lelkedet egy ambíció hevítette, hogy abban a munkakörben, amelynek kötelességtudó, derék katonája voltál mindig, a vezérnek diszes tisztje jusson osztályrészedül.

Úgy látszott már, hogy vágyaid teljesülnek : s ekkor jön váratlanul egy alattomos, romboló betegség, összekuszálja szép terveidet, megtöri daliás alakodat, fölemészti friss erőidet, s a Felsőleges király bizalma, mely csakugyan vezérünkké emelt, már csak a mi fájdalmas kegyeletünk virágaival egyszerre érkezhetik koporsóhoz.

Búcsúzunk tőled, főnökunktől, akiben csak reményeink voltak, még fájóbb szívvel búcsúzunk tőled, kedves társunktól, barátunktól, akihez együtt töltött szép idők, együtt végzett munkák emlékei fűznek, s akinek jó szívét, nemes, baráti érzéseit évtizedeken át ismertük és becsültük.

Eggyel, sajnos, megint gazdagabb a mi drága halottaink sorozata; szeretetünk, kegyeletünk virraszt a te emléked fölött is.

Isten veled!

Igazgatói székfoglaló beszéd.

(1914. VIII. 5-én.)

Igen tisztelt Uraim, kedves Tisztviselőtársaim!

Hálásan köszönöm szíves ovációjukat, hálásan köszönöm szónokuknak kedves, megtisztelő szavait is. Úgy látom ebből, hogy igazgatói működésem legfőbb tényezőjét, a tisztviselői kar bizalmát és támogatását, ha egyelőre előlegezve is, szívesen kínálják felém. Ez a legkedvezőbb kilátás, amivel utamra indulhatok; s ha valaha, most csakugyan szükség van kedvező auspiciumokra.

Nemcsak arra az országos megpróbáltatásra célok ezzel, mely most nemzetünket életre szóló mérkőzésbe viszi, hanem azokra a helyi válságokra is, amelyek hivatalunkat ismételten megrázkódtatták. Koporsókon kellett keresztül lépnem, amíg erre a helyre jutottam. Közvetlen elődömet csak nemrégiben kísértük ki utolsó útjára, hogy korai sírjába temessük az ő működéséhez fűzött sok biztató reményünket. De az én szemeim előtt ott van egy másik koporsó is, amelyet néhány esztendővel ezelőtt tettünk le egy csöndes kis falusi temetőbe. Egy évtizeden át abban a nyugodt hitben voltunk — hiszen a természet rendje is arra utalt volna — hogy hivatalunknál Vargha Gyula dicsőséges korszakát a Vizaknai Antalé fogja föl váltani, hogy ez a hivatal abban a merész lendületében, amelyet az utolsó másfél évtized alatt vett, még messzebb, még följebb haladva, továbbra is büszkesége maradjon a magyar állami szervezetnek.

A végzet nem engedte, hogy így legyen. De amikor én, az epigon, most mestereimnek, Vargha Gyulának és Vizaknai Antalnak örökébe lépek, első kijelentésem az kell, hogy legyen, hogy működésemben az ő példájukat igyekszem mindenben követni. Hogy köteleességteljesítésüknek azt a kultuszát, amellyel hivatásuknak éltek, életfelfogásuknak azt a komolyságát,

mely saját magukkal szemben volt legszigorúbb, másokkal szemben azonban sohasem volt megértés és engesztelődés nélküli, tudom-e követni oly biztosan, annyi határozottsággal, mint ők, az még a jövő titka.

Csak egy bizonyos, hogy minden törekvésem előfeltétele kedves tisztviselőtársaim támogatása, buzgó együttműködése. Közel két évtizede dolgozván az Önök soraiban, igen tisztelt Uraim, ismerem Önöket, nagyrabecsülöm munkájukat, s azt a kötelességtudó szellemet, amely az egész tisztikart átlengi. Ebben bizva, merem kérni szíves támogatásukat már most is, amikor teljesen üres kézzel állok Önök elé, s még csak ígéreteket sem csillogtathatok meg szemeik előtt.

Az ígéretnek nálam csak akkor fognak kezdődni, amikor már beválthatásukban is egész biztos leszek; a mai nehéz viszonyok között minden ígéret könnyelműség volna. Isten tudja, milyen nehéz hónapok, vagy talán esztendőök következnek az országra, s azt a szörnyű pusztítást, amit a háború vérben és anyagi erőben okoz, hogyan fogjuk kiheverhetni. Tisztviselőtársaink nagy része életét is kockáztatja közös javainkért; nekünk, itthonmaradottaknak kétszeres kötelességünk az, hogy dolgozzunk helyettük is, s egyéni panaszainkat, kívánságainkat, ha még oly jogosultak is, fojtsuk el egyelőre: el fog jöni majd az ideje, s mindnyájan arra igyekszünk, hogy minél előbb eljőjjön, amikor az ország sebeinek a gyógyultával a mi óhajaink teljesítésére is sor kerül.

Azokon a határokon belül azonban, amelyeket az országos bajok nem érintenek, ígéretre sincs szükség, annyira természetes és kötelességszerű, hogy a tisztikarnak minden méltányos óhaját a lehetőséghez képest teljesíteni akarom, s igazgató és tisztviselői kar közt az őszinte, nyílt, barátságos és megértő viszonyt kívánom fenntartani. Közeledjenek hozzám, kérem, teljes bizalommal, ez küszöböl ki minden félreértést, s ez biztosítja leginkább, hogy bajaikról közvetlenül tudomást szerezve, azokat tehetségemhez képest orvosoljam.

Az eddigiekből is láthatják, igen tisztelt Uraim, hogy itt nem készül semmiféle rendszerváltozás. A komoly munkának s egymás méltánylásának azt a rendszerét kívánom továbbra is fenntartani, amely ebben a hivatalban eddig is dívott. Végezzük munkánkat egyforma odaadással, a rokonszenv és együttérzés teljes harmóniájával. Igyekszem ebben jó példával előljárni. Minden munkám, minden erőm és tehetségem a hivatalé lesz, minden szeretetem és barátságom az Önöké!

Buday László válasza egy körkérdésre.

1. Statisztikus vagyok, az utolsó 10 évből $6\frac{1}{2}$ éven át az állami Statisztikai Hivatal igazgatója voltam, azóta pedig a budapesti Technikai Főiskolán a statisztika és agrárpolitika tanára vagyok. A statisztikát tehát gyakorlatilag és tudományosan műveltem. Új módszerű statisztikai felvételekre az elmúlt 10 év nem volt alkalmas, sőt annyiban bizonyos visszaesést kellett konstatálni, hogy a háborúban és háború után készleteiből kifosztott ország közellátása érdekében oly adatgyűjtéseket is végre kellett hajtani, amelyek nem csupán a statisztika érdekét szolgálták. Legkirívóbb volt ez 1919-ben, amikor Magyarországon öt hónapig tartó kommunista uralom volt. A legújabb időkben azonban a közönség bizalma a hivatalos statisztikához visszatért és azóta ha nem is új módszerekkel, hanem a változott viszonyokra való tekintettel új adatgyűjtésekkel folyik, főleg a gazdasági statisztikai ágak számbavétele. A tudományos statisztika művelése egyetemi előadásokon folyik, továbbá az ifjúság részére tartott statisztikai szemináriumokban, a Magyar Tudományos Akadémiának, Magyar Statisztikai Társaságnak előadásain és egyéb rokoncélú közegészségi, közgazdasági társaságok előadásain. E 10 év alatt több szigorúan tudományos jellegű statisztikai munka jelent meg ugyan, az irodalmi termelés azonban az előző évtizedhez képest csökkent. A háború befejezte óta, amikor az új országhatárok és a megváltozott gazdasági helyzet miatt a közönség tájékozottságát kellett nevelni, népszerűsítő munkák is jelentek meg. De a tudományos és népszerűsítő munkák kiadásának egyre nagyobb akadályja a nyomdai, papír- és könyvárak rendkívül magassága, továbbá az, hogy a hivatott tudósokat a nehéz megélhetési viszonyok a szakszerű munkásságtól elvonják. Saját szemináriumomban és egyetemi előadásaimon is tapasztalnom kell, hogy a külföldi forrásmunkák beszerzésének rendkívül nehézsége mily hátráltatóan hat az ifjúság kellő kiképzésére és tájékoztatására.

2. A statisztikai adatszolgáltatás iránt a közönség érdeklődését újabban sikerült magasabbra csigázni. Annál jobban

növekedett a statisztikai eredmények után való érdeklődés különösen azóta, amióta a rendkívüli áreltolódások kihívták a multtal és a más országok jelenlegi eredményeivel való összehasonlítást. Teljesen tiszta képet ebben a tekintetben sem lehet azonban szerezni az eredeti forrásmunkák hiánya miatt. A külföldi statisztikai adatokat legtöbbször német forrás alapján lehet csak idézni. A napisajtó, dacára korlátozott terjedelmének, szintén több érdeklődést mutat statisztikai összeállítások iránt, különösen az árjelző index-számítások iránt. Az államnak a statisztikára való áldozatait kizárólag az állami Statisztikai Hivatal foglalja le. A Magyar Tudományos Akadémiában néhány, ma már jelentékenyen értékét veszített pályadíj szolgálja a statisztika ügyét, a Magyar Statisztikai Társaság pedig, amely nem régen alakult, még nem tud beszámolni arról, hogy a társadalom a mai nehéz helyzetben milyen anyagi segíellyel támogatja. Az érdeklődés iránta tagadhatatlan, de anyagi áldozatok tekintetében a társadalom oly sok irányban igénybe van véve, hogy a tudományos törekvéseket nem támogathatja eléggé.

3. A statisztikusok kiképzése két irányban történik. Vagy a szükséges államtudományi egyetemi kvalifikáció megszerzése után, gyakorlati úton az állami és fővárosi Statisztikai Hivatalban való gyakorlással, amely gyakorlati képzést egy statisztikai szakvizsgával kell kiegészíteni, vagy pedig egyetemi szemináriumokban. A kiképzés azonban ezidőszerint igen nagy nehézséggel jár, mert semmiféle tudományos pálya nem bír a fiatalságra elég vonzó erővel, tekintettel a szellemi munkások rendkívüli sanyarú helyzetére. Az új nemzedéknek a hiánya most is érezhető, mert a háborúban több mint négy évet elveszítettek azok, akik a kiképzés során már bizonyos fokig eljutottak, a legújabb nemzedéket pedig az élet gondja megakadályozza tudományos munkásságában. Ennek a helyzetnek a javítása összefügg a szellemi munkások helyzetének általános javulásával, mindenkifelett az egyetemi tanárok díjazásának megfelelő felemelésével, másfelől a komolyan dolgozni vágyó fiatalság részére oly tanulmányi segélyek nyújtásával, amelyek az életküzdelemben anyagilag segítenek rajtuk. Ha csak azt az egyet említem meg, hogy az egyetemi tanárok jövedelme egynegyed része a szintén szegény Lengyelország egyetemi professzorainak, már megvilágítottam a helyzetet.

4. A statisztika művelése szempontjából a hivatalos statisztikai szerveken kívül legtöbb szolgálatot tett a Magyar

Tudományos Akadémia, amelynek 63 év óta fennálló nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága, anyagi eszközeihez képest, a statisztika művelőinek alkalmat adott tudományos munkásságuk fejlesztésére. A Magyar Tudományos Akadémia helyzetéről nálam illetékesebb hely bővebben nyilatkozhatnak. Egy másik szerv, amelynek kebelében a statisztikai tudományos munkásság megnyilvánulhatott, a Magyar Közgazdasági Társaság, amelyben és amelynek folyóiratában (Közgazdasági Szemle) alkalom nyílt megfelelő munkásság kifejtésére. Legújabb alakulás a Magyar Statisztikai Társaság, amely kiadványainak sorozatát évnegyedes francia nyelvű revüvel kezdte meg. A társaságnak a kezdethez szükséges anyagi ereje közadakozásból gyűlt össze, jövőbeni fejlődéséről még nem tudok határozottan nyilatkozni. A külföldi kiadványoknak megküldése és az említett revünek külföldön való támogatása mindenestre kívánatos volna.

5. Ezidőszerint a külfölddel való összeköttetéstől a magyarországi statisztikus meglehetősen el van zárva annál is inkább, mert a háború kezdetekor egyes külföldi statisztikai társaságok magyar tagjaikat kifejezetten kizárták tagjaik sorából. A helyzetnek a javulása csak a Nemzetközi Statisztikai Intézet felvilágosító munkásságának minden vonalon való elismerésétől várható.

6. A magyar viszonyokat illetően a statisztika állapotáról azon élethivatásom folytán vagyok tájékozva, amelyet az 1. pont alatti válaszomban jeleztem, továbbá annál fogva, hogy a Magyar Statisztikai Társaságnak ezidőszerinti elnöke, folyóiratának, továbbá a magyar közgazdasági folyóiratnak, a Közgazdasági Szemlének szerkesztője vagyok. A külföldet illetően a német, olasz és svájci forrásmunkákból, továbbá ezen országokban, valamint Ausztriában levő kollégáimmal való érintkezésből tájékozodom. Információmát teljesebbé ismét csak a francia, angol, amerikai kiadványoknak megszerezhetése és a Nemzetközi Statisztikai Intézet működése tehetné.

7. Ugyanezeket mondhatom általában a többi magyar statisztikusra is a külfölddel való viszonyunkban, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy idősebb kollégáimat az évtizedek során át táplált személyes összeköttetések fűzték külföldi kollégákhoz, a háború befejezte után azonban ez az összeköttetés, éppen megfelelő organizáció hiányában, nem olvadt fel eléggé és most néhány barátságos, de tartózkodó levélváltásra szorítkozott. Nemzetközi organizációnak, mint fentebb emlí-

tettem, egyedül a Nemzetközi Statisztikai Intézet látszik hivatottnak.

8. A statisztika jövőbeni fejlődése tekintetében, véleményem szerint, a társadalmi és gazdasági ágak elmélyedőbb kutatása válik szükségessé. A világháború azt mutatta meg, hogy a statisztika a nagy megrázkódtatásokat világszerte nem tudta elég hiven feljegyezni és ez a fogyatékosága ráutal arra, hogy a megfigyeléseknek sok, eddig külön futó szálát kell ezután jobban összefoglalni.

9. A statisztikának a jövőben való fejlődését illetőleg a részletekben való elmélyedést tartom szükségesnek. A magyar statisztikusok ebben is igyekeznek közrehatni, de amennyiben bizonyos nemzetközi nyilvánosság előtt felszólalhatnának, külföldi szakkörökkel való együttműködésük a tudományos és gyakorlati művelést egyöntetűbbé tenné és előmozdíthatná.

KSH Könyvtár

Levelek a falura.

Kedves György,

amíg csakugyan nagy betegnek érezted Magadat, s bajodat a szubjektív elkeseredés sokkal nagyobbnak láttatta a valónál, addig természetesen csak résztvevő, vigasztaló és bátorító szavaim lehettek számodra. Örömmel hallok, hogy azóta nemcsak betegségedből gyógyultál ki, hanem abból a félelemből és aggodalomból is, amely betegséged után még mint hosszú árnyék elhúzódott. Már régen jó kedvvel, erős léptekkel járod megint a szokott sétáidat földjeid mesgyéjén, s aki nem mertél néhány napra előre gondolni, most ismét bizakodva tervezed meg a jövő gazdasági év beosztását, s gondolsz utána következőkre is, hogy mik lesznek a folytatólagos teendőid akkor.

Azt hiszem, elérkezett már az időpont, amikor lelki egyensúlyodnak megbolygatása nélkül beszélhetünk újra a betegségéről. Neked ez egy elmúlt gyötrelmes emlék, amit csak azért jó időnként visszaidézni, mert utána ékelődött már a teljes gyógyulás biztos érzete. Nekem pedig furcsa és jellemző szimp-toma képében mutatkozik betegséged egész története, jellemző rád és a többi falusi barátaidra is.

Halljátok meg a városi ember kritikáját, próbáljátok meg egyszer az ő szemüvegével is végigtekinteni ezt a dolgot, azokkal a szomorú következményekkel együtt, amelyeket végül hozzá fűzök. A műveltségnek egyforma színvóján állunk ; ami különbség van köztünk, az a ti javatokra szól, mert ráérő téli estéken nemcsak frissíthetitek az itt-ott halványuló emlékeket, hanem műveltségetek körét tágíthatjátok is több oldalú olvasmányaitokkal. Mi városiak folyton szaladunk a kenyér után, s talán jobban specializáljuk tudásunkat egy- vagy más részben, de annál többet veszítünk egyetemességben.

Mégis, ez az egyforma műveltségi színvonal itt-ott egyenlenségeket mutat. Talán, mert nekünk többet kell küzdenünk, tesszük azt csakugyan lankadatlanul és csüggedés nélkül. Nektek, harmonikusabb és békés életetekben kevesebb küzdeni valótok van ; ezért legtöbbször inkább kitértek előle és inkább megnyugosztok, nemcsak a természet rendelkezéseiben, hanem

szokásaitoknak — bocsánat a szóért — renyhességében és mozdulatlanságában is.

Hogyan is volt a betegségeddel, György? Kezdtél fájdalmakat érezni, Te, a vasegészségű ember. Eleinte azzal vigasztaltad magadat, hogy holnapra, holnaputánra elmulik. Környezetedet kimélni akartad, s elhallgattad fájdalmadat; majd mikor az étvágytalanság, fogyás, gyöngülés következett, valami igen nagy, talán végzetes betegség sötét árnyékát kezdte kirajzolni fölizgatott képzeleted.

S ekkor, — ekkor elhatároztad, György —, hogy megemlíted bajodat a falusi orvosnak. Nem sokat tartottál róla, mert kis falusi körorvosi állomásotokon sűrűn váltogatták egymást az orvosok; az egyiknek kicsiny volt a Ti kis Macedóniátok, a másik már mint az élet hajótöröttje vetődött hozzátok, hogy rövid idő múlva tépett vitorláival más kikötőbe vándoroljon. Leküzdvé azt a meggyőződésedet, hogy orvosotok úgy is keveset tud, lelkére kötötted, hogyha bajodat olyannak találja, amely pesti konziliumot kíván (ez a gondolat a Ti szemetekben a sürgős végrendelkezéssel egyértelmű), ezt rögtön hozza tudomásodra.

A szegény orvos pepecselt rajtad, amit tudott. Hogy Pestre küldjön (tehát a maga ügyességének a csődjét bevallja), attól visszatartotta a hiúsága; hogy meggyógyítson, abban — egyebek közt — megakadályozta szigorú akaratom, hogy napi foglalkozásod nem fogod abba hagyni, s dologidőben nem érsz rá feküdni.

Bajod tehát egyre jobban elesigázott anélkül, hogy tudtad volna, mi bánt voltaképpen. Ha lábad törik, vagy kezeden ejt sebet késed, vagy fegyvered, bizonyára nem késtél volna a megfelelő gyógymódot keresni rá. De mert ismeretlen belső baj fájdalmát kellett túrnöd, tehetetlenül vártad, hátha elmulik a sok házi orvosságtól, amit jobbról-balról ajánlgattak, vagy a poroktól, amelyeket orvosod abban a nyugodt tudatban rendelt, hogy legalább — ártani nem fognak.

A folytatás, hogy egyre rosszabbul lettél, s ekkor eszedbe juttatták, hogy a szomszédos városka egyik orvosa valamelyik húgodat egyszer valamelyik bajából sikeresen kigyógyította. Nosza, bizalmad egész bőségszaruját öntötted rá reménybeli megmentődre. S ez az ember volt legalább annyira intelligens, hogy, ha maga nem is ismerte föl bajodat, legalább egy budapesti orvos lakáscímét nyomta a kezeden, aki viszont kórházba küldött, ahol néhány Röntgen-átvilágítás után konstatálni tudták bajodat, amit tulajdonképpen az ismerentlől való

félelem csigázott oly nagyra, s mihelyst a pontos diagnózis megvolt, hamarosan ki is gyógyítottak belőle.

Közel egy negyed évet kinlódtál fölöslegesen, mert nem ott kerested a gyógyulást, ahol az legkönnyebben és leggyorsabban kínálkozik. A falusi ember szemében rettegés orvoshoz fordulni, s szegény, vagy legalább is halálfélelem kórházba menni. Műveltségetek minden más irányban, ismétlem, legalább is vetekedik a városi emberével; ebben az egyben a falunak beteges féelme és konzervativizmusa visszatart attól, hogy a magatok érdekében jól és okosan cselekedjete.

Talán magyaráznom kellene, hogy a falusi orvos bármily képzett legyen is különben, nem lehet fölszerelve a tudományos vizsgálatnak azzal a nagy apparátusával, amelyben a nagyvárosi kórházak laboratóriumai oly gazdagok. Nem kell magyaráznom, hiszen tudod — elméletben. Tudod, hogy ebben a kis országban négy egyetem felszereléseéhez és tudós professzoraihoz fordulhat, akinek szüksége van rá; tudod, hogy az egyik, éppen a budapesti, tőled csupán négy órányi távolságra fekszik, s az egészség helyreállításának olyan eszközeit kínálja, amikről nemcsak évtizedekkel, hanem négy-öt évvel ezelőtt még alig álmodtunk.

Miért van meg bennetek az élet szeretetének az a tunyasága, hogy magas intelligenciátok dacára házi kuruzsláshoz, egyébként szeretetreméltó kis húgocskák ajánlásához fordultok ahelyett, hogy a legbiztosabb ajtón kopogtatnátok. Magad szerencsésen megúsztatd ezt a naiv kísérletezést, csupán kétszer annyi ideig voltál beteg, mint kellett volna, s kétszeres fájdalmakat s sokszoros aggodalmakat állottál ki. De hányan vannak közöttetek épp oly közönyösek az egészség dolgai iránt, s épp oly ijedezők és kapkodók a fájdalom óráiban, mint Te voltál, akik tiz-, tizenöt esztendővel bűnhődnek ezért a mulasztásukért. A teát, a kávé mindenesetre elsőrendű budapesti cégektől szerzitek be, az egészségügyi oltalmat azonban, úgy hiszitek, a helyi és rokon piacon is jutányosan be lehet vásárolni.

Mégis nem ezért, s nem főleg ezért írok ma Neked, György, csak alkalom ez, hogy elmondjam: amilyen fatalisták vagytok a magatok egészségének a gondozásában, épp úgy hiányzik belőletek az érzék arra, hogy a másokéval, a környezetetekével gondoljatok. Nálad voltam egyszer, amikor hangos ének- és jajszóval utolsó útjára kísérték a falu legszebb és leggazdagabb leányát, akit 17 éves korában pusztított el a tuberkulózis. De nem ő volt az első és nem ő az utolsó; fiatal leányok, legények hosszú sora vándorolt idő előtt a temetőbe, s mikor

kérdeztem, mi viszi őket a korai sirjukba, vállvonogatva felelték: a tüdővész.

Azt mondják, s csakugyan úgy van, hogy a tuberkulózis ellen való küzdelem elsősorban pénzkérdés. De hiszen a Ti falutok elég módos, sőt gazdag is; acélos búzátokból mindenkire megfelelő jólét fakad. Úgy kell-e annak lennie, hogy népeteket ez a baj mégis megtizedeli, s úgy kell-e annak lennie, hogy Ti ebbe egykedvűen beletörődtek, mint változhatatlanba?

Nem akarlak kioktatni a védekezésnek azokról az egyszerű módjairól, amit minden művelt embernek tudnia kell, hiszen olvasmányaidból nagyon jól tudod azokat magad is; inkább azt a kérdést vetem föl, miért nem terjesztitek ezeket az ismereteket falutok népe előtt, nemcsak felolvasással, vagy füzetkék osztogatásával, hanem házról-házra járva, az emberek lelkére beszélve. Nem vád-e minden koporsó, amely idő előtt kerül a földbe, a falu minden művelt embere ellen?

Mily résztvevően beszélitek meg — hisz valamennyien jó emberek vagytok — ha egy gazdának az ökre a lábát törí, vagy lovát elkötötték egy éjjel; s milyen fatális közönnel veszitek tudomásul, ha a fia, vagy lánya meghalt. «Igen, az anyja is mellbeteg volt, a bátyja is fiatalon pusztult el, úgy látszik, már a családban van a baj.»

Úgy hiszem, ebben a kérdésben, amelynek a súlyosságát nem is sejtitek, minden műveltségeteket és tudástokat legyőzi a falun élő embernek az a végtelen türelme, s a történő dolgokba való belenyugvása, amellyel — a gazdasági károkon kívül — passzív megadással viseltek minden bajt, ami rátok nehezül.

Tavaly, mikor az olasz sáska pusztította a vetéseket, sietve védekeztetek ellene, s ugyancsak noszogattátok azt a nemtörődöm parasztgazdát, aki nem vett részt a közös munkában. Volt akkor felvilágosítás, magyarázat, tettere kész segítség bőven.

Úgyan, menjetek egy lépéssel tovább az olasz sáskánál, segítsétek egymást akkor is, amikor nem a búzakaiasz beteg, hanem valamelyik parasztyerek.

Ahogy a Te fájdalmas betegséged lefolyásából láttam, kedves György, egészség dolgában Ti két véglet közt vergődtek: vagy a túlzott ijedelem fog el, vagy a tompa megnyugvás, de mind a két esetben hozzáértés nélkül. Szinte az egyszerű nép naivitásával nézitek a dolgokat.

Világért sem mondom, hogy orvosi dolgokba kontárkodjatok, s valami lexikális olvasottság nyomán találgassatok olyasmit, ami kívül esik a tudásotok határán, nincs ennél

veszedelmesebb dolog; magatokban hipochondriát neveltek belőle, mások számára pedig kuruzslókká váltok. Ami az orvosi tudománynak nehéz és fáradságos tanulás után megtanulható titka, azt bízzátok azokra, akik ezt tényleg tanulják.

De minden művelt ember kezére járhat az orvosnak, s küzdhet a maga s mások egészségéért, ha átgondolja, hogy mindez közös kötelességünk. Segíthet az orvosnak, ha a maga, vagy hozzátartozói bajával nem késlekedik, hanem keresi mindjárt nemcsak az orvosi tanácsot, hanem azokat az eszközöket is, amelyet a nagyvárosok klinikái bőven nyújtanak a baj felismerésében s annak gyógyításában is.

És segíthet az orvosnak — ezt nem tudom eléggé a lekekre kötni —, ha azokban az egészségügyi rendszabályokban, amelyek a tömegbajoktól a népet megóvhatják, az orvos mellett lelkes és állandó prédikátornak csap föl. Oly egyszerűek, oly könnyen érthetők és megmagyarázhatók ezek a rendszabályok, hogy ezeknek az észszerűségét nemcsak minden intelligens laikus átérti, hanem a kisebb műveltségű köznép is fel tudja fogni, sőt, ami a fő, életmódjának alig észrevehető változásával követni is tudja.

De a magatok lelkéből is adhattok ahhoz, amit az orvostól tanultatok. Abban, hogy a módos parasztgazda családja is lassacskán kipusztul a tuberkulózis miatt, nektek nemcsak azt kell látnotok, hogy hány temetéssel van több, hanem azt, hogy egy, még nagy feladatokra hivatott faj hogyan sorvad. Nemcsak a birtok kallódik el és kerül idegen kézre, hanem a Magyar Alföld népe fogy és gyengül. Azé az Alföldé, amely eddig is a városnak a magyar érzelmű dolgozó elemet adta, azé az Alföldé, amely harcainkban legtöbbször vért és legvitézesebbül verekedett.

A magyar erényeknek eddig dús tartaléka csökken egyre, oly betegség miatt, amiben nem kellene elpusztulnia, amit nem a sötét végzet rótt rá, hanem a maga gondatlansága és hivatott vezetőinek a közömbössége.

Föl a fejjel, György! Magadon kitapasztalhattad, hogy nem vagy oly beteg, mint ahogy kishitű síránkozásod eleinte elhitette veled, s hozzáértő kéz megszabadított panaszaidtól. Értsd meg most, s értsék meg barátaid is, hogy az egészség védelme — amennyiben rajtunk, s nem az orvosokon mulik —, aránylag könnyű, de nagyon fontos dolog. Az első kis hibát, látszólag muló rosszulletet kell megragadni és rögtön szakértőhöz fordulni.

De mennyi ilyen első kis hiba van dolgozó falusi népetek

körében, amely előbb-utóbb úgy megbosszulja magát, hogy később már hiábavaló a segítség! Szegény időkben, nehéz időkben szinte kétségbe kell esnünk, mert nem tudunk segíteni rajtuk, aminthogy alig tudunk segíteni azokon, akik a városok rosszlevegőjű műhelyeiben dolgoznak napestig, hogy azután a sötét, nedves lakásokban térjenek nyugovóra.

A Ti falusi népeteknek könnyebb volna a helyzete, ha meg-rögzött szokások nem sodornák őt is ellenállhatatlanul a végzetes pusztulás felé. Anyagi viszonyai jobbak, élelme kiadósabb, a tej, amit bőven fogyaszthat, elsőrendű orvosság, a napsugár, amit élvezhet, a leghathatósabb gyógyító erő.

Bizony mondom, György, a falu népének pusztulásában részesek azok is, akik jó tanáccsal állhatnának mellette, de az elmulás fatalizmusában közönyösek maradnak. Ne vedd rossz néven, de ha még egyszer korai koporsót kísérünk ki temetőikbe, szememben ott lesz a könny a halottért, de a szemrehányás is — Veletek szemben.

A korallsziget.

Ismeritek-e a korallokat? Látni nem láthatatok soha, mert ilyen parányi állatokat meg nem láthat senki, legfeljebb csak sokszorosán nagyító üvegen keresztül.

Azok a pirosgyöngyök, amelyek füzérré fonva a leányok nyakát díszítik, a korall munkájából erednek.

A korallok a legmélyebb tengerek fenekén kezdik építeni munkájukat, kicsi kóházakat, vagy mondjuk inkább sejteket építenek, amelyekben százezer számra élnek.

Az ilyen kis, egymáshoz tapasztott kősejteknek ezrei kellenek ahhoz, hogy akkora darabot alkossanak, mint pl. egy zsebóra.

De az ezrekhez újabb ezrek és milliárdok járulnak, úgy-hogy a rettenetes mélységben, ahová a nap fénye le nem látszik, ahová a tengervilág halszörnyetegei sem jutnak le, a szörnyű csönd és némaság e hazájában a korallok megszámlálhatatlan sokasága megkezdí nagy munkáját, egymás mellé és egymás fölé építvén kősejtjeit és öntudatlanul is felfelé törekszik, ahol a nap fénye ragyog, amit nem is látnak, csak sejtenek.

Századok és évezredek munkájába telik, amíg a koralloknak ez az építménye feljebb és feljebb halad, a tenger mélyén egymásba fonódott szilárd oszlopot képez, s újabb századok eltelnek, amíg a tengervize átláthatatlan sötétségén keresztül valamit derengeni kezd feléjük a napsugár — amely eljut legalább a kisebb mélységéig.

A korallok kitartó munkája ezután sem szűnik meg. Elpusztulnak milliárdok, de jönnek helyükbe tizannyian és folytatják az építést öntudatlanul tovább, míg az első korallszirt végre-végre kiemeli fejét a tenger vize alól s közvetlenül érzi az éltető napsugár melegét.

Ez mindjárt a halála is a koralloknak, ők maguk nem építhetnek tovább, legfeljebb azok a testvéreik, amelyek még a víz színét el nem érték. Egymásután emelkednek tehát a víz színéig a koralldarabkák s olyan kis szigeteket alkotnak, amelyek tulajdonképen nem is szigetek, hanem inkább a hajó-

zást fenyegető láthatatlan víz alatti zátonyok, amelyeknek a feje csak itt-ott bukkanik apály idején a levegőre. Máskor a hullámok át-átcsapnak rajtuk és láthatatlanná válnak.

De a korallzátonyokból mégis sziget lesz. Arra vetődő tengeri füveknek hinárja megakad rajta. Egy-egy, a tenger mélyén folytatott küzdelemben elpusztult állat hullája is kivetődik rá, a fű feltartóztatja, akad már valami szélesebb felület ami kiemelkedik a vízből. Azután madarak szállnak rá megpihenni útjukban és kiejtenek a csőrükből egy-egy magot, amelyet valahol a szárazföldön szedtek föl. A mag kicsirázik és megjelenik a szigeten az első növényzet. Az első növény újabb magvakat hint el, a korallszigetben megakadt úszó tárgyakból mindig több termőfelület válik, a tenger vándormadarai mindig sűrűbben látogatják s a növényzet is most már változóbb lesz, a füvek között fáknek karcsú töve fejlődik ki, a fák lombozatán éneklőmadarak ütnek tanyát és a korallsziget lassacskán terjedve és mindjobban kiemelkedve várja az első emberlakót, aki ott letelepedjék és munkába vegye azt a területet, amelyet láthatatlan apró lényeknek milliárdjai hoztak a tenger legnagyobb mélységeiből felszínre és az ég madarai tettek termővé.

Micsoda óriási munka az, amit a korallok végeznek, amikor a tenger mélyén semmiből építeni kezdik azt a korallszigetet, amely később földművesek egész seregének adhat tanyát! És ha öntudatlanul végzik is, egész életüknek micsoda erőfeszítése kell ahhoz, hogy odaadják magukat egy olyan célért, amelyet nem ismernek, amelyről nem tudnak, de ösztönük súgja és parancsolja, hogy ezért a célért dolgozniuk kell, amíg az életük tart.

Mi is a mélységek mélységében vagyunk. A nap elborult előttünk már hét esztendő óta. Egy ideig még láttuk a körülötünk küzködő szörnyeknek a viaskodását, most azt sem látjuk. Gazdaságilag teljesen a lehanyatlás útjára jutottunk, népünk szegény, keresete csekély és az adósságok milliárdnyi gondja nyomja a vállait. Az elszakított testvéreinket már régen nem látjuk, nem is ismerjük, azok talán más tenger sötétjében fuldokolnak, vagy idegen nap fénye süt rájuk, ha ugyan egyáltalán van nap, a mi süssön.

Mi történék, ha hirtelen megszállaná az egész magyarságot egy nagy gondolat, hogy ne tétlenül pusztuljon itt a sötét vizek mélyén, hanem mindenki a maga kicsi munkáját, a maga korallsejtjét tapassza szorosán a másikéhoz, ezt tegye a harmadik, a negyedik, a századik, a milliomodik egyaránt és

összefogva, szótlánul szorgosan kezdjük építeni azt a korallzátonyt, amelynek a célja, hogy a kősziklánál szilárdabb legyen, s előbb-utóbb kiemelkedjék a vizek mélységéből.

Úgy látszik már, hogy nem egy élet, nem egy nemzedék munkája volna ez, hanem önfeláldozóan bele kellene nyugodnunk abba, hogy sorra belepusztul mind az, aki építi és ragasztja a maga kis sejtjét a többiéhez s utódainak örökül hagyja, aztán ők és további utódaik folytassák a megkezdett építést.

Mi történnék, ha Magyarország minden lakója közös akarattal elszánná magát arra, hogy névtelen hőse legyen egy szívós közös munkának, ahhoz hasonlónak, amit a korallok végeznek és a gazdasági pusztulás, az elhagyatottság és testvértelenség mélyéből újra igyekeznek kihozni ezt az országot?

Mi történnék, ha ugyanez a szent elhatározás lepné meg azokat is, akiket most elszakítottak tőlünk és idegen államok rabpolgáraivá tették őket? Ha ezek is megkezdenék lassan, önfeláldozóan a felfelé építésnek, az egyesek érdekei helyett a közös érdek előmozdításának nagy munkáját, nem lankadó buzgalommal, a kiáltó mélységekből föl a tenger színe felé?

Mi történnék akkor, ha a nagy nehéz munka után, amelyben a névtelen hősök áldozatul esnek ugyan, de a haza megmarad, egyszerre ütné fel a fejét öt korallsziget az igazságtalanságoknak és üldözéseknek ebből a tengeréből, mely a Kárpátok és Alduna között alakult, öt új korallsziget, amelyek közül egy Budapest táján magaslanék ki, a másik kincses Kolozsvárott, a harmadik a bánági rónaságon, a negyedik az osztrákoknak jutott síkságon, az ötödik a Tatra tövében.

És mi történnék akkor, ha ezek a korallszigetek minden vihar dacára a csapkodó hullámokon felül emelkednének és a béke és egyetértés vándormadarai elszórnák itt a további boldog fejlődés áldott magvait?

Borsosberény.

Szép május est, akácvirágos,
Csöndes nyugodt falusi kertben.
Ó, telefonos, lármás város,
De jó, hogy téled távol estem.
A fák fehér ruhában állnak,
Lágy szirmokat visz szét a szellő...
A régi jó paróchiának
Nyugalma, friss, életre keltő.

Itt nem sietünk. Lassan rendben
Megjő a dél, az este, éjjel;
Vidám szó meghitt környezetben
Meleg derűjét hinti széjjel.
Hüvös szobába hosszú árnyát
Veti a hallgatag fenyő.
Pihenni vágysz? A puha párnád
Gyöngéd kezek adják elő.

Mit álmodol? Valami régi szépet,
Mit negyven év törölt belőled,
A messze eltűnt gyermekévek
Emlékei most újra nőnek.
Ott, nézd csak a cifra keresztet,
Hallod: a Kapos hogyan siet;
S öreg diófánk mit rebesget
A présház gyermeknépinek.

Ott, nézd: a vaskos négy toronynak
Frissen faragott csúcsos ékjét;
A Zongorról nézd, hogyan olvad
Ezüstbe át a tiszta kékség.
Kisértsd meg: most a csöndes éjben
A régi kripta hogy fogad,
S keress föl a temetővégen
Besüppedt gyermekhantokat.

Egy percre még, ó, hadd pihenjek,
Ha fáj is néha, szép az emlék ;
Gyermekábrándot, könnyű kedvet
Ha álmomban nem, hol keresnék?
Ti régi árnyak, régi fények,
Lesek rátok, éledjetek ;
Falusi csöndem örömének
Osztályosai, jöjjetek.

Egy percre még. Aztán sietnem
Kell újra a szokott robotra.
Sok régi baj, friss gyász szívemben,
Áradt folyó törtfényű sodra.
Megérted-é mogorva város,
Hogy megváltoztam idekint ;
S a kis falu, akácvirágos,
Hogy az lett úr rajtam megint?

Der Arbeitsbereich der Statistik.*

Aus der Entwicklungsgeschichte der Statistik ist der scharfe litterarische Kampf bekannt, der vom Ende des XVIII. Jahrhunderts bis zum ersten Drittel des XIX. Jahrhunderts dauerte, und welcher zwischen der Staatskunde der Göttinger Schule — den Ziffern nur eine untergeordnete Bedeutung zusprechenden und eine mündliche Darlegung des Staatslebens verlangenden Beschreibung — und den tabellarischen Statistikern, der die Begebenheiten mit konkreten Zahlen zu erfassen wünschenden Richtung mit seltener Heftigkeit ausgefochten wurde. Der Streit der beiden Parteien entschied sich zu Gunsten einer dritten, und Quetelet bezeichnete als Arbeitsbereich der Statistik mit solcher Bestimmtheit die Erforschung der Gesetzmässigkeiten des gesellschaftlichen Lebens der Menschen, dass unmittelbar darnach gegenteilige Worte kaum laut wurden, höchstens weiter erläuternde und von neuem systematisierende.

Doch hat das Auftreten von Quetelet auch den Samen

* Die Ungarische Statistische Gesellschaft veröffentlicht in dem, zur zehnten Jahreswende des Ablebens ihres ersten Präsidenten, *Ladislau Buday*, für den Druck geordneten Sammelband seiner charakteristischeren hinterlassenen Werke, als einzige nichtungarische Arbeit eine — vom Verfasser wahrscheinlich nicht durchgesehene und ebendeshalb nicht völlig druckreife — deutsche Übersetzung des Aufsatzes «A statisztika munkaköre» (Arbeitsbereich der Statistik). In ungarischer Sprache ist diese Studie in der Ausgabe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften bereits im Jahre 1923 erschienen; französisch gelangte dieselbe im «Journal (Revue) de la Société Hongroise de Statistique» unter dem Titel «La sphère d'activité de la statistique» (I. Jg. 1923., S. 77—88, 116—135.) zur Mitteilung. Wiewohl die mehr als 10-jährige Entwicklung der Wissenschaft die Zielsteckungen und Gedanken Buday's in manchen Beziehungen naturgemäss überholt hat, erscheint die unveränderte Veröffentlichung des nunmehr schon vor 12 Jahren verfassten Aufsatzes doch für begründet. Einerseits besitzen zahlreiche seiner Feststellungen auch heute noch ihre Aktualität, andererseits bildet die umfassende Studie auch in ihren einzelnen überholten Teilen einen sehr beachtenswerten Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Statistik. Die Abhandlung ist natürlich auch vom Gesichtspunkt der Bewertung der bedeutungsvollen wissenschaftlichen Tätigkeit Buday's lehrreich. Die auf Buday's Leben und Tätigkeit bezügliche — auch die nichtungarischen biographischen Beiträge anführende — Bibliographie s. S. VI—VII.

eines solchen neueren Streites gesäet, welcher sozusagen bis auf den heutigen Tag anhält, und in welchem die Auffassung, dass die Statistik eine mit der Gesetzmässigkeit des gesellschaftlichen Lebens sich befassende Wissenschaft sei, bereits den kürzeren zu ziehen beginnt. Der Hinweis auf die Wahrscheinlichkeiten, die Betonung des Gesetzes der grossen Zahlen, laut welchem die Gesetzmässigkeit der Erscheinungen umso stärker ins Auge fällt, je grösser der Kreis der Untersuchung ist, und umso mehr das im Dunkeln bleibt, was zufällig und individuell ist: hat einen Teil der Forscher zur weiteren Analyse dieser interessanten und neuen Untersuchungsmethode verleitet. Man hat nicht nur diese Methode weiterentwickelt und verbessert, sondern auch ihre sehr grosse Verwendbarkeit bei sonstigen wissenschaftlichen Forschungen wahrgenommen. Die Klarlegung der Gesetze des gesellschaftlichen Lebens schritt nicht so raschen Tempo vorwärts und bot auch nicht so viel neuere Lehren, als wie sich das Gebiet der Anwendung der statistischen Methode entwickelte. Man bemerkte, dass auch im Reiche der Natur die Erscheinungen sich nicht nach solchem identischen Schema gestalten, dass die Beobachtung von ein-zwei Fällen bereits zur Folgerung auf das Allgemeine berechtigen würde, sondern eine Observation grösserer Massen nötig ist, um das in identischer Entwicklung sich offenbarende System erkennen zu können. Bei den Veränderungen der Windrichtung, des Niederschlags, der Temperatur können die Regelmässigkeiten nur aus den Aufzeichnungen einer langen Reihe von Jahren herausgelesen werden; über die Lebensverhältnisse gewisser Tier- und Pflanzenarten müssen unter den verschiedenen territorialen, Boden- und klimatischen Verhältnissen gesonderte Beobachtungen gesammelt werden, um in deren Masse die gerade Linie der ständigen Tendenz finden zu können. Zuerst gelangte man zur Feststellung dessen, dass die statistische Methode mindestens zur Untersuchung der Lebenserscheinungen der organischen Welt nötig ist: dann kam man darauf, dass auch in den Erscheinungen der anorganischen Welt die Gleichförmigkeit nicht so gross sei, dass wiederholte — massenhafte oder mindestens der Masse sich nähernde — Beobachtungen zur Erkennung der Regelmässigkeiten nicht nötig wären, und es wird heutzutage unter den Naturwissenschaften so ziemlich nur die Chemie als solche betrachtet, welche keine statistische Methode benötigt, weil einige Versuche zur Feststellung der Natur und wechselseitigen Wirkung der Elemente genügen.

Je mehr so die Erkenntnis der vielseitigen Verwendbarkeit der statistischen Methode fortschritt, und je besser sich der Zusammenhang der Regeln — man könnte fast sagen, Kniffe — der statistischen Methode entfaltete, umso grösser wuchs das Fragezeichen, welches bereits in den Gedanken der ersten Forscher der Methodefragen auftauchte: wenn die statistische Methode — deren Spezialität und Abweichung von der Induktion zeitgerecht erkannt wurden — ein geeignetes Forschungsmittel für eine ganze Schar von Wissenschaften bildet, wohin sind jene Kenntnisse einzureihen, welche diese Methode über die Gestaltung des gesellschaftlichen Lebens ermittelt? Die eine, mildere Auffassung fasste das Wissenswerte über die Methode unter dem Titel «Theorie der Statistik» zusammen und gab nach Muster der angewandten Volkswirtschaftslehre den Namen «angewandte Statistik» allen jenen Lehren, welche mit dieser Methode über das gesellschaftliche Leben gewonnen werden können.

Die andere Methode ist starrer und denkt so: die statistische Methode ist wirklich eine spezielle, selbständige Forschungsart, welche den meisten Wissenschaften nützliche Dienste leistet. Deshalb verdient dieselbe es, dass sie einen gesonderten Platz unter den Untersuchungsmethoden einnehme. Doch nur unter diesen: was sie ermittelt, das vermehrt die Schätze jener Wissenschaft, in deren Interesse die Forschung stattfand. Nicht die Spezialität der Methode, sondern die geschlossene Einheit und Abgegrenztheit des Sachkreises erhebt etwas zur Wissenschaft. Die Statistik hat eine Methode, aber keinen gesonderten Gegenstand und darum ist sie auch keine gesonderte Wissenschaft. Die ärztliche Statistik dient der ärztlichen Wissenschaft, die Kriminalstatistik dem Strafrecht, die Landwirtschafts-Statistik der Agronomie; die meisten Zweige der Statistik dienen der Wirtschaftspolitik. Anfänglich konnten die durch die Statistik festgestellten Gesetzmässigkeiten nicht in den Arbeitskreis irgendeiner bekannten Wissenschaft eingeschachtelt werden und man half dem so ab, dass die Demographie als eine gesonderte Wissenschaft anerkannt, alle sonstige Forschungen der Statistik aber an ihren Zuständigkeitsort, in das Fach einer anderen Wissenschaft gewiesen wurden. Später ist indessen der Mantel der sogenannten, doch näher nicht definierten Sozialwissenschaften dermassen angewachsen, dass auch die Demographie darunter gesteckt werden konnte, und nun lautete die Beurteilung der Statistik bereits so, dass sie eine besondere Methode, höchstens

Hilfswissenschaft, Dienerin — Ancilla — anderer Wissenschaften ist, ihre Anwendungsfläche sich jedoch zum grössten Teile auf dem Gebiete der Sozialwissenschaften befindet. Diese Auffassung, zu welcher sich deutsche und englische Schriftsteller zuerst bekannten, fand bei den von Glück begünstigten Fortentwicklern der mathematischen Statistik; den Russen den stärksten Widerhall. Demgegenüber wird die Auffassung Georg Mayr's und seiner Schule, welche in der Statistik eine exakte Sozialwissenschaft: die Wissenschaft der sozialen Massen erblickt, mit gleichmässiger Konsequenz laut.

Es verlohnt sich kaum der Mühe, auf den Rangstreit näher einzugehen, ob die Statistik den Namen Wissenschaft verdient oder nicht; der unfruchtbare Disput bringt unser Wissen nicht vorwärts. Beachtenswerter ist die Untersuchung dessen, ob nicht die natürliche Entwicklung der Statistik darum eine Stockung erlitt, weil solche extreme Meinungen über den Arbeitskreis der Statistik einander gleichsam paralisieren, und ob es nicht diesbezüglich noch solche ungelöste, strittige Probleme gibt, bei denen die grosse Anzahl der Lösungsentwürfe mit einem neuen vermehrt werden könnte?

Die auf völlig theoretischer Grundlage erfolgte Untersuchung der theoretischen Fragen der Statistik, und die Vernachlässigung dessen, auf wie breite Felder sich die Statistik mittels der sozialen Forschung erstrecken kann, hat die Untersuchung in eine gewisse schiefe Richtung gelenkt. Diese schiefe Neigung ist in zwei Beziehungen zu finden. Einerseits hat die Theorie die Brauchbarkeit der statistischen Methode in allen empirischen Wissenschaften dermassen zugeshärft, dass sie vergass eingehender zu untersuchen, welche Aufgaben ihrer im spezifischsten Aufgabenkreis der Theorie: bei der Untersuchung der Erscheinungen des gesellschaftlichen Lebens harren. Theorie und Praxis begannen so auf gesonderten Wegen zu wandeln, die sich immer mehr von einander entfernten, und die erstere stellte der Tätigkeit der Statistik so rigorose Bedingungen, bei deren genauen Einhaltung die Praxis mit ihren Forschungen nicht über einen gewissen Punkt hinaus hätte gelangen können. Die Untersuchung der grossen Massen, die pedantische Regelmässigkeit der statistischen Reihen wären für die Forschung der Statistik eine beschwerliche Last geworden, wenn sie an denselben tatsächlich folgsam festgehalten hätte.

Die strenge Unveränderlichkeit der Methode kann nicht zum Ziele führen bei der Untersuchung solcher Erscheinungen,

wie die gesellschaftlichen, die sich auch selbst in einem fort verändern, differenzieren, in ihrer Wechselwirkung erstarken und verwickelter werden. Die Verfeinerung des Verfahrens bildet selbst auch dort eine hochwichtige Aufgabe der wirtschaftlichen Forschung, wo die Erscheinungen — wenigstens nach unseren Begriffen — ihre Probleme uns in unveränderter Gleichförmigkeit erschliessen. Nicht wahr, die Himmelskörper, über welche wir früher bloss Legenden und Mythen hatten, wurden uns später durch die Fernrohre näher gerückt, die höhere Mathese stahl sich ihnen nach und machte den Weg ihrer mystischen Wanderungen ausfindig, endlich hat die Spektralanalyse dieselben gleichsam nackt entkleidet und durch Zerlegung auf ihre Elemente gezeigt, aus welcher Materie sie geschaffen sind.

Die andere schiefe Beurteilung der Statistik wurde dadurch verursacht, dass infolge der abergläubischen Verehrung der grossen Massen ein anderer sich gar nicht getraute sie anzufassen, als die Berufsstatistiker, die gleich Millionen der beobachteten Einheiten mobil zu machen vermochten. Es ist beinahe der Vergessenheit anheimgefallen, welche lehrreiche Folgerungen Halley aus der bescheidenen Sterblichkeitsliste des kleinen Breslau zu ziehen wusste, doch stärker haben die Statistiker Alt-Russlands imponiert, welche auf Grundlage je eines zarischen Ukases Millionen von Beobachtungen sammeln und gigantische Zahlenkolonnen zusammenstellen konnten. Diese Ausschliesslichkeit, sozusagen Übermässigkeit offizieller Statistik hat, wie Mucke, die unduldsamste Opposition der dogmatischen Auffassung ziemlich richtig bemerkt, nicht gestattet, dass die in sonstiger Richtung stattfindenden Forschungen der Statistik mit grösserer Kraft zur Geltung gelangen. Die öff. Verwaltungs-Statistik, eine gewissermassen verbesserte Ausgabe der alten Staatskunde nahm den Platz ein und man bekümmerte sich kaum um etwas anderes, als was dem Staat selbst von der Statistik nützlich ist. Und nachdem für den Staat nicht so sehr das von Interesse ist, nach welchen Gesetzmässigkeiten die Menschen leben, sondern in erster Linie das, wie viele sie sind, richteten sich auch die statistischen Erhebungen darnach.

Alles, was man mit Statistik ermitteln wollte, wurde von diesen Gesichtspunkten geleitet, und all' jenes, was die Statistik tatsächlich erhob, wurde nach dieser Auffassung klassifiziert. Die zwei Gedankenrichtungen, dass die Statistik nur ein Hilfsmittel anderer Wissenschaften sei, und dass die Statistik mittels der Beobachtung der grossen Massen in erster Linie dem Staat Dienste zu leisten berufen ist, haben den Ar-

beitskreis der Statistik knapper bemessen, als wie derselbe in Wirklichkeit sein kann und schuf den Begriff Verwaltungsstatistik, in welchem Ideenkreis sie genug lang zappelte, und welcher Gesichtspunkt ziemlich lange auch die Aufteilung ihres Sachkreises diktierte. Wohl ist es wahr, dass die Erforschung der Detailfragen kühn auch in solchen Richtungen vorrückte, welche über die vorgeschriebenen Pfade hinaus führten: doch jene Schriftsteller, welche die durch die Statistik gebotenen Kenntnisse in ein einheitliches Ganzes zusammenfassen wollten, konnten sich nicht von gewissen Schablonen freimachen, und ihre Auffassung ging entweder von den charakteristischen Offenbarungen des Staatslebens aus, oder schmiegte sich der üblichen Aufteilung der Volkswirtschaftspolitik an, auch hierdurch andeutend, dass sie die Statistik nicht als eine Wissenschaft mit besonderem Sachkreis, sondern als Illustrator anderer Kenntniszweige betrachten. Daher kommt es, dass die meisten Verfasser, welche die Gesamtheit der Statistik umfassen wollen, immer anderswo Cynosuren zwischen deren einzelne Teile setzen, und daher kommt es auch, dass sie an Wichtigkeit zunehmende statistische Zweige nicht auf ihren Platz einfügen konnten und dieselben — die logische Einheit auflösend — gleichsam degradieren (es genüge auf die Arbeitsstatistik und die Haushaltungsstatistik hinzuweisen); der am meisten kultivierte Teil der Statistik: die Bevölkerungsstatistik verlangt sich aber — als nicht einschachtelbar — aus allen diesen Systemen hinaus.

Ich erwähnte bereits, dass die schwerer einreihbare Bevölkerungsstatistik deshalb auch von Seite jener als gesonderte Wissenschaft behandelt wurde, welche sonstige statistische Ergebnisse mit mehr-minderem Glück in andere Fächer einteilten. Auch die Moralstatistik hat sich — nach den grossen Lehren des Werkes von Quetelet — längere Zeit hindurch unter solchen günstigen Aussichten entwickelt, dass sie in der Serie der Wissenschaften eine besondere Qualifikation erhielt; später wurde sie von den meisten zu einer Chronik des Strafrechts degradiert, trotzdem es in ihrem Inhalt sehr viele solche Details gibt, welche die moralische Beurteilung zwar angehen (Scheidungen, Alkoholismus usw.), das Strafrecht jedoch nicht. Die Arbeiterstatistik, deren Lehren sich aus vielerlei kleinen — genug heterogenen — Mosaiken zusammensetzen, kann sich gleichfalls nicht placieren, und die bekannteren Einteilungen haben ihr noch keinen solchen Platz angewiesen, wo dieselbe Stand halten und von wo sie sich ruhig ausbreiten könnte.

Wenn man das bisher kultivierte Gebiet der Statistik überblickt, ist mit Staunen wahrzunehmen, welche grossen Lücken es hierin noch gibt, und wie viel Offenbarungen des menschlichen Lebens noch unberührt von jener spähenden Forschung ist, welche in Form von statistischen Fragebogen die sonstigen Erscheinungen unseres Lebens mit unerschütterlicher Neugierde belagert. Diese Lücken, die noch unkultivierten Parzellen der Statistik verursachen es sodann, dass in vielen Beziehungen, besonders auf wirtschaftsstatistischem Gebiet die bisherigen Forschungen isoliert blieben, keine Verbindungsfäden haben, und dass es nicht gelang, eine solche Regelmässigkeit in der Gestaltung der Erscheinungen, eine solche Klarstellung der mitwirkenden Faktoren zu ermitteln, zu welcher man auf dem Gebiete der Bevölkerungs- und Moral-Statistik lange Jahrzehnte vorher gelangt ist. Die Lückenhaftigkeit der Beobachtung führte gerade bei solchen Erscheinungen, welche viel mehr zusammengesetzt und verwickelt sind, als die Erscheinungen der Bevölkerungsbewegung, naturgemäss zu mangelhafteren, minder gefälligen und in die Augen springenden Ergebnissen, und dies hatte ebenso naturgemäss zur Folge, dass jene Zweige der Statistik, deren Lehren nicht genug repräsentierend waren, bei der wissenschaftlichen Bewertung in den Hintergrund gedrängt wurden. Wie aber nach der Bevölkerungsstatistik die Moralstatistik mit ihrem reichen Gehalt auftauchte, und nach ihr die Arbeitstatistik aus der Unbekanntheit zum Vorschein kam, so ist es grundsätzlich nicht ausgeschlossen, sondern genug wahrscheinlich, dass auch solche sonstige Zweige der Statistik, welche heute noch infolge mangelhafter Pflege nur ein lose zusammenhängendes und in ihrer Kausalwirkung nicht klarstellbares Zahlenmaterial bieten, später, wann ihre Beobachtung ausgebreiteter und zugleich tiefgreifender sein wird, mit einer überraschenden Serie von bisher ungeahnten Lehren dienen werden.

Die grösste Möglichkeit dazu, dass wir soweit gelangen können, wird die Vermehrung der statistischen Beobachtungen auf solchen Gebieten bieten, die bisher minder beachtet wurden, und mit solchen neueren Beobachtungsverfahren, an die man früher weniger dachte. Damit dies indessen mit einiger Planmässigkeit geschehen könne, ist es vorher nötig einen zusammenhängenden Überblick darüber zu gewinnen, auf welche Gebiete des Gesellschaftslebens sich der Aufgabenkreis der Statistik erstrecken kann und von wo wissenschaftlich standhaltende Ergebnisse zu gewärtigen seien. Man muss

mithin versuchen, a priori den Stoff der Statistik zu ordnen, um mit Hilfe der hieraus gewonnenen Lehren die Ziele derselben am richtigsten festsetzen zu können. Eine solche aprioristische Rangierung ist zwar immer nur von zeitweiliger Geltung und zumeist auch an die Person gebunden, doch ist es vielleicht keine grosse Vermessenheit, wenn man mit ihr einen Versuch anstellt, denn selbst wenn wir nichts neues zur Bereicherung des Stoffes beitragen könnten, wäre dessen Sichtung und Ausbreitung am Sonnenlicht keine unnütze Arbeit. Was bisher ernste Bestrebungen zur Entwicklung des Aufgabenkreises der Statistik verrichteten, das konnte höchstens aus zwei Gründen veralten: entweder darum, weil der unverhoffte Fortschritt der Forschungen die Rahmen überschritt, welche das Aussinnen a priori für feststellbar erachtete, oder aber darum, weil die Forschung sich nicht in solche Richtungen vertiefte, wohin sie der einordnende Gedanke verwies, beziehungsweise, wenn sie auch die Vertiefung versuchte, kein wertvolles Material an die Oberfläche zu bringen vermochte.

Ohne in eine detaillierte Analyse einzugehen, soll erwähnt werden, dass in der ungarischen Literatur der früh verstorbene Zoltán Ráth eine selbständige Methodisierung im Aufgabenkreise der Statistik versuchte. Ráth's Gruppierung teilt das statistische Material in 8 Teile: 1. Bevölkerungsstatistik; 2. Statistik des körperlichen Zustandes der Bevölkerung, d. i. die biologische Statistik; 3. Nationalitätenstatistik; 4. Wirtschaftsstatistik; 5. Statistik der öffentlichen Bildung; 6. Glaubensstatistik; 7. Moralstatistik; 8. Statistik des staatlichen Lebens. Innerhalb dieser Rahmen enthält die biologische Statistik einiges von den Quetelet'schen antropometrischen Versuchen, lässt aber auch die Umrisse der noch immer ungenügend gewürdigten Statistik des öffentlichen Gesundheitswesens durchblicken. Seine Wirtschaftsstatistik gliedert sich entsprechend der Einteilung der öffentlichen Wirtschaftslehre, in die Statistik der Produktion, des Umsatzes, der Einkommenverteilung und des Verbrauchs, von beiden letzteren bloss einen Grundriss gebend, da diese statistischen Zweige teilweise auch heute noch ziemlich un ausgebildet sind. Die zu Ráth's Zeiten schon sehr kultivierte und vielseitige Arbeiterstatistik, sowie die Statistik der Arbeiterhaushalte kann er in seinem System nicht unterbringen. Die Nationalitäten- und Glaubensstatistik hängt stützenlos; letztere wünschte sich vielleicht zur Kultur- und Moralstatistik, wenn diese nicht schroff gesondert wären, die Nationalitätenstatistik aber, zumal sie dem Rassen-

kampf kein gesondertes Kapitel widmen will, in die demographische Beleuchtungen enthaltende Bevölkerungsstatistik.

Abgesehen von den insbesondere in der Demographie eine neue Methode anstrebenden Versuchen eines Ernst Engel's, ist der Bevölkerungsabschnitt in der nach seinem Tode veröffentlichten Sozialstatistik des gelehrten Schnapper-Arndt, innerhalb der drei Hauptteile — die Bevölkerungs-, Wirtschafts- und Moralstatistik unterscheidet — ziemlich reich gegliedert, besonders die auf die Sterblichkeit Einfluss ausübenden Ursachen und die Absterbeordnung. Der Moralstatistik angegliedert sind die Glaubensstatistik, die Statistik der Ehen, inbegriffen die Statistik der Eehindernisse und Ehelösungen, dann die illegitimen Geburten, die Prostitution, der Alkoholismus, die Morde und die Kriminalstatistik. Umso dürftiger ist seine Wirtschaftsstatistik, in welcher er sich ohne logische Reihenfolge, mit den Fragen des Nationalvermögens und der Einkommenverteilung, dann mit der Agrarstatistik, Handelsstatistik, Lohnstatistik und mit der Statistik der Privathaushaltungen befasst.

Die mit Recht volkstümlich gewordene — weil in sorgsamer Zusammenfassung reichen Stoff bietende — Statistik Ballod's ist um die Methodisierung noch weniger besorgt; der Bevölkerungsabschnitt ist nicht genug erschöpfend, unter dem Titel Wirtschaftsstatistik spricht er — nicht unrichtig, jedoch ohne System — von der Produktion, dem Umsatz und Verbrauch der landwirtschaftlichen und gewerblichen Stoffe, und erwähnt weiterhin die Produktion von den wichtigeren fabriksindustriellen Zweigen; ausser dem Sammeltitel der Wirtschaftsstatistik bietet er in selbständigen Kapiteln eine Statistik ausgesprochen wirtschaftlichen Charakters über das Finanzwesen der Staaten, über Aussenhandel, dagegen sind seine Daten über Verkehr, Bankwesen unter sonstige Notizen heterogener Natur im Nachtrag zusammengefasst.

Bezüglich der Methodisierung tritt mit weit höheren Ansprüchen der vor kurzem erschienene, aber auch wertvollere Band von Žižek auf, der nicht so sehr Statistik, als vielmehr eine Entwicklungsgeschichte und Methodenlehre der verschiedenen statistischen Erhebungen bietet und in dieser Hinsicht wirklich neu und lückefüllend ist. Seine Methode ist unvergleichlich fortgeschrittener als die bisherigen, aber auch sie ist — wie überall, wo man einen lebenden Stoff in ein System zwingen will — von Inkonsequenzen nicht frei und weist eine unverhältnismässige Gliederung des Stoffes auf. Die Rassen- und Glaubensstatistik wird im Rahmen der Bevölke-

rungsstatistik erledigt; besondere Kapitel — aber mit genug karglichem Inhalte — sind der Statistik des öffentlichen Gesundheitswesens, der Statistik der öffentlichen Bildung, ferner der Moral- und politischen Statistik gewidmet. Alle übrigen Zweige sind unter dem grossen Sammelposten Wirtschaftsstatistik, in folgender logisch nicht überall zusammenhängenden Reihenfolge zusammengehäuft: in der Untergruppe der Produktion erwähnt er bei der Besprechung der Ergebnisse der landwirtschaftlichen und industriellen Produktion die Vereine der Produzenten, die Statistik der Konkurse, Versteigerungen, ferner die Feuer-, Wasser- und Frostschäden. In der Gruppe des Umsatzes werden die Verkehrsmittel, der Aussen- und Binnenhandel, die Statistik der Vorräte, das Preisproblem, die Statistik des Kreditwesens und die Frage der Zahlungsbilanz behandelt. Eine separate — und begreiflicherweise minderegliederte — Untergruppe gibt Rechenschaft über die Einkommensverteilung, wohin das Armenwesen und auch das Privatversicherungswesen eingereiht wird. Ebenso dürftig ist die Untergruppe der Verbrauchsstatistik, die Arbeiterhaushaltungen sind aber ziemlich richtig hier verbucht. Die Wohnungsstatistik gehört nur teilweise, dagegen die städtische Grundstücksstatistik kaum hieher. Eine Untergruppe der Wirtschaftsstatistik bildet bei *Žižek* auch die Arbeitsstatistik, obwohl sich deren zahllosen sozialen Beziehungen aus diesen Rahmen hinaus verlangen. Im allgemeinen ist es prinzipiell unrichtig, statistische Zweige, die mit den Lebensverhältnissen der Arbeiter im Zusammenhange stehen — gleichviel welcher heterogener Natur sie auch wären — unter einen Sammelposten zusammenzufassen und dadurch auch unbewusst den Kreis der Entwicklung zu beengen.

Es steht mir fern, bewährte und in ihrem Zusammenhange in das allgemeine Bewusstsein eingewurzelte Methoden eben nur aus Neuerungsabsichten aufzuwühlen, um die Zahl der methodisierenden Versuche um eins zu vermehren. Ich bin jedoch der Ansicht, dass wenn man die Entwicklungsstufen im wirtschaftlichen und sozialen Gebaren des Menschen logisch durchdenkt, von der bisher üblichen Einteilung des statistischen Stoffes in gewissem Masse abgewichen werden muss, wobei diese neue Bestimmung des Aufgabenkreises nicht bloss eine formelle Umgruppierung bedeutet, sondern auch jene Lücken der bisherigen Stoffsammlung der Statistik beleuchtet, deren Ausfüllung dann unsere Kenntnisse von der Konstruktion des wirtschaftsozialen Lebens vielleicht in sehr beachtenswerter Weise

erweitern dürfte. Der über die Statistik des wirtschaftlichen und sozialen Lebens ermittelte Stoff mochte bisher vielleicht deshalb keine ähnlichen Lehren, ergeben haben, wie wir sie in der Bevölkerungs- und Moralstatistik sehen, — demzufolge diese statistischen Erhebungen unterschätzt und ihr wissenschaftlicher Wert bezweifelt wurden — weil diese zum grössten Teil mehr oder minder parallel laufende, aber sich nie begegnende Fäden waren und wohl auch kaum darauf ausgingen, die ohnehin schwer auffindbaren Zusammenhänge aufzufinden.

Der Entwurf meiner nachstehend dargelegten Einteilung geht von der Gedankenwelt aus, dass der erste Gegenstand der statistischen Untersuchung der Mensch selbst ist, sammt seinen physischen Lebensoffenbarungen. Von hier schreitet man an die Untersuchung der menschlichen Tätigkeit, deren primitivste Offenbarung die wirtschaftliche Tätigkeit ist, mit ihren Urformen: Produktion und Konsum. Jene verblieb als höchstes Mittel, dieser als letztes Ziel; mit der Zeit aber fügten sich zwischen beide die zwei differenzierteren Formen der menschlichen Wirtschaftstätigkeit: der Umsatz und die Einkommenverteilung. Höherwertig und von späterer Offenbarung ist die Entwicklung des geistigen und moralischen Lebens der Menschen; eine noch weitere Form ist die Gruppierung in soziale Schichten, und die durch diese Schichtung sich schon kollektiv offenbarende Tätigkeit, die in dieser Form den Kampf der einzelnen Schichten gegen einander schon durchblicken lässt; der höchste Entwicklungsgrad aber ist, wenn das soziale Leben sich in organisierten Einheiten, in Staaten und in innerhalb dieser sich bildenden autonomen Gruppen sammelt, und die Staaten neben einander ihr friedliches oder kampflustiges Leben führen.

Diese Einteilung würde also folgende Hauptteile aufweisen: I. Bevölkerungsstatistik, hierunter auch öffentliches Gesundheitswesen. II. Statistik der Produktion. III. Statistik des Umsatzes. IV. Statistik der Einkommenverteilung. V. Statistik des Verbrauchs. VI. Statistik des geistigen und moralischen Lebens. VII. Die Kämpfe der sozialen Schichten. VIII. Statistik des staatlichen und autonomen Lebens.

Freilich ist es unmöglich ein einheitliches Ganzes so zu gliedern, dass strittige Fragen nicht zurückbleiben und scheinbar gewaltsame Lösungen sich nicht aufdrängen würden; mit dieser Gruppierung aber hatte ich die Absicht, sämtliche Erscheinungen des wirtschaftlichen und sozialen Lebens in dem Themenkreise zu behandeln, an den sie mit den meisten Fäden der Zusammenhänge gebunden sind, hierbei stets noch aufrecht

erhaltend die zwingende Notwendigkeit, eine andere Richtung ihrer Zusammenhänge sachgemäss in einer anderen entsprechenden Gruppe neuerlich zu erörtern. Deshalb kommt die Nationalitätenfrage nicht nur als demographisch charakteristischer, sondern auch als sozialer Berührungspunkt vor; das ohne Grund beisammen gehaltene Problem der Arbeiterstatistik zergliedert sich je nach dem, ob es in den Kreis des öffentlichen Gesundheitswesens, der Produktion, der Einkommenverteilung, des Verbrauchs schlägt oder schliesslich zur Verewigung der sozialen Klassenkämpfe dient.

Forscht man innerhalb dieser grossen Gruppen des Systems auch in den Details nach der entsprechenden logischen Reihenfolge, so fallen die vielen Mängel der bisher kultivierten Statistiken auf, infolge welcher ein gewisser Zusammenhang nicht aufgefunden werden konnte. Diese Ausarbeitung des neueren Systems bildet also nicht nur eine Umgruppierung, sondern ist zugleich auch ein Hinweis auf solche Lücken, deren Ausfüllung auf keine unüberwindbare Schwierigkeiten stösst. Ich unterliess die Hinweise, die sich auf die mit unseren heutigen Mitteln noch unerreichbaren Beleuchtungen beziehen, da unser Ziel unmöglich ein Jagen nach Utopien sein kann. Gelingt es der Statistik auch nur in einigen Zweigen im Sinne dieses oder eines ähnlichen Systems neuere Gebiete zu erobern, so ist später ohnehin die wahrscheinliche Möglichkeit geboten, auf der neuen Grundlage neue Weiterforschungen zu unternehmen.

Die Aufzählung der Details ist eigentlich kaum mehr, als ein weitläufiges Inhaltsverzeichnis; von seinen Leitworten werde ich nur bei jenen länger verweilen, welche eine Aufklärung, oder hie und da eine Entschuldigung erheischen. Jedes grössere Kapitel wird durch die Erläuterung und Kritik der Quellen des betreffenden statistischen Zweiges eingeleitet; es ist dies eine notwendige Vorbedingung des Suchens nach Vergleichbarkeit und geeignet, zumindest jene beachtenswerte Erstversuche vorzuführen, von deren weiterer Verbreitung das Hervorspriessen neuer statistischer Lehren zu erwarten ist. Solche sind in der Bevölkerungsstatistik, nebst den allgemein bekannten Quellen, die in einigen Weststaaten geführten Bevölkerungs-Grundbücher. In der Bevölkerungsstatistik würde ich auf die Behandlung der Bevölkerungsgeschichte Gewicht legen, um so mehr, da z. B. in Ungarn, ebenso wie anderwärts ein grosser unausgebeuteter Stoff vorhanden ist, der zur bevölkerungsgeschichtlichen Forschung anregt.

Bei der Untersuchung der Bevölkerung soll man nach der allgemein akzeptierten Gliederung in erster Reihe die Eigenschaften behandeln, die die eigentlichen Resultate der physiologischen und äusseren Naturfaktoren und scheinbar minder die Folgen sozialer Wirkungen sind, obwohl naturgemäss der soziale Einfluss auch hier bemerkenswert zur Geltung kommt. Hieher gehört die Zahl der Bevölkerung, ihre tatsächliche Vermehrung, Dichtigkeit und Agglomeration, ihre Gliederung nach Geschlecht und Lebensalter. Die Rolle der beiden Geschlechter erscheint später wieder in einer anderen Beleuchtung, bei der Schilderung der Kämpfe der sozialen Schichten. Mehr unter dem Einflusse der sozialen Umgebung gestaltet sich der Familienstand, die Angehörigkeit zur Familie, die Staatsbürgerschaft, der Geburts- und Wohnort, ferner die Frage der Muttersprachen und der Sprachkenntnisse, schliesslich die Frage der Glaubensbekenntnisse. Diese letztere Beleuchtung wird vielerseits als in die Statistik des moralischen Lebens gehörig angenommen: ihr Zusammenhang mit den übrigen demographischen Eigenschaften ist jedoch so enge, dass ohne dieselbe die Bevölkerungsstatistik mangelhaft wäre. Sobald aber die Zugehörigkeit zur Konfession nicht nur als demographisch charakteristische, sondern als soziale Streitkraft erscheint, kann die Beurteilung ihrer fortentwickelnden und gärenden Tätigkeit schon bei der Behandlung der Kämpfe der sozialen Schichten vorgenommen werden. Dies gilt auch für die Muttersprache, beziehungsweise für die Zugehörigkeit zur Nationalität, welche ebenfalls von diesen beiden Gesichtspunkten zu behandeln sind.

In der Reihe der Vorerwähnten fehlt die Berufsstatistik. Dies bedeutet nicht, als ob ich bei den einzelnen demographischen Erscheinungen die Zergliederung des allgemein bekannten grossen Einflusses der Berufe für entbehrlich erachten würde, sondern bloss, dass die eindringlichere Erläuterung der Berufe in den Kreis der Produktion, der öffentlichen Bildung, beziehungsweise in den Kreis der administrativen Zweige gehört, in deren Dienst sie stehen.

Die Bevölkerungsstatistik soll nach den drei Hauptfaktoren: Eheschliessungen, Geburten und Sterblichkeit, beziehungsweise als deren Ergebnis: nach der natürlichen Vermehrung eingeteilt werden. Die Statistik der Geburten würde sich, beleuchtet von einer bewussten oder gewohnheitsmässigen Offenbarung des Neomalthusianismus, durch eine Skizzierung der zeitlichen und territorialen Verbreitung des

Ein-Kindsystems, und im allgemeinen durch die Statistik der Ehefruchtbarkeit ergänzen. Ein ergänzender Teil der Sterblichkeitsstatistik ist die Erörterung der Sterblichkeitstabellen, der Absterbefolge, ferner die Besprechung der unmittelbaren Todesursachen, und auf dem Wege dahin die Statistik der Erkrankungen, bei deren Ausbau es noch so viel zu tun gibt. Bei Betrachtung der natürlichen Vermehrung soll nach den Lehren der Jüngstvergangenheit auf den Einfluss äusserlich wirkender Hindernisse, der Kriege ein grösseres Gewicht gelegt werden, und zur Darlegung der Vermehrung gehört auch die Erforschung dessen, welche Beleuchtung der *Malthus-These* im Wechsel reichlicher und spärlicher Vermehrungsperioden zukommt. In der Beziehung, dass die äusserste Grenze der menschlichen Vermehrung durch die erreichbare Nahrungsfülle festgesetzt wird, ist die *Malthus-These* kaum strittig, in den Einzelheiten jedoch hat sich für seine, an einen bestimmten Zeitpunkt geknüpften pessimistischen Bemerkungen, die Grundlage zu wiederholten Malen verschoben. Die Statistik verrichtet keine unnütze Arbeit, wenn sie unter den stets wechselnden Verhältnissen, an die *Malthus-Theorie* eine Kritik der neueren Gestaltungen fügt, zumal die höchsten Interessen der Menschheit sich an die richtige Gestaltung der Volksvermehrung knüpfen, da doch die allgemeine Auffassung bezüglich der Wichtigkeit der Vermehrung, sowohl durch eine unrichtige Auslegung der *Malthus-Theorie*, als auch später durch die Überreibungen des *Neomalthusianismus* oft in eine ziemlich schiefe Richtung gebracht wurde.

Ein wichtiger Bestandteil der Bevölkerungsstatistik ist die Beobachtung der Wanderungen, sowohl des unter dem Namen «innere Wanderungen» bekannten Vorganges, dessen ständige Richtungen durch die besondere Anziehungskraft lokaler Anhäufungen gebrochen werden, als auch die Beobachtung des Strudels der äusseren Wanderungen, bei welchem die gerade Wanderlinie wiederum durch zeitliche und räumliche Sondermomente abgelenkt wird. Im Zusammenhange mit der Wanderungsfrage denke ich mir auch die Behandlung des Kolonialbevölkerungswesens.

Das Kolonialwesen fand bisher in der internationalen Statistik ganz und gar nicht die gebührende Würdigung, und wenn auch irgend ein Land infolge der Ansehnlichkeit seiner Kolonien mit der Erhebung der auf die Kolonien sich beziehenden Angaben nicht sparte, so wurde diese doch eher als eine statistische Rechenschaft der Tätigkeit irgendeines

Sonder-Verwaltungszweiges verrichtet. Man muss sich dessen bewusst sein, dass das Kolonialwesen nicht nur eine wirtschaftliche Kraftquelle der erobernden Mächte ist, sondern auch ein von den Schranken der gewohnten Konkurrenz freieres Gebiet, wo der weisse Mensch zur Geltung kommt. Es ist eine Erschliessung neuer Zivilisation, ohne den Druck der alten Bande, mit der wirtschaftlichen und technischen Aufgeklärtheit des Menschen des XIXten Jahrhunderts, aber natürlich auch mit seinem entwickelten Egoismus. Wenn nicht Dynamit und Brantwein den Menschen auf seinem kolonisierenden Wege begleiten würden, so würde das sich entwickelnde gesellschaftliche Leben alter Zeiten — mit Hilfe moderner Mittel — vor uns aufleben. Die Kolonien werden nicht nur durch Einwanderung gespeist, sondern es ist auch — wo die klimatischen Verhältnisse dementsprechend sind — ihre natürliche Vermehrung bei weitem grösser als sie in der alten Welt war; ihre Produktion macht in den entforsteten Wäldern und unberührten Minen staunenswerte Fortschritte, sie schalten sich aufs lebhafteste in den Umsatz ein, weisen bei kolossalen Extremen der Einkommenverteilung auch erhebende Zeichen von sozialem Mitgefühl auf; die Verwaltung und Organisation ihrer Finanzangelegenheiten ist zumeist frei von jenen — man könnte fast sagen, atavistischen — Schichtungen, welche sich dem Europäischen Staatsleben Jahrhunderte hindurch als Ballast ansetzten: kurzum, es zeigen sich solche augenfällig erscheinungen der freieren — manchmal vielleicht überfreien — Bewegung, welche auf ein von unserem in vielem abweichendes gesellschaftliches Leben hinweisen. Nun ist es keine Alltagsache, die Zusammenrottung und Komplizierung neuer Gesellschaften aus primitiveren Anfängen in Schichtungen, die den unseren ähnlich, zu beobachten: so lange diese spezielle Gelegenheit dauert — wir gehen nun schon ihrem Ende entgegen — muss sich die Statistik in das Studium des Koloniallebens stets mehr vertiefen.

Logisch gehen wir aber vor, wenn wir die Erscheinungen des Koloniallebens nicht in einem Komplex, sondern nach der obenerwähnten Gliederung des Sachkreises der Statistik behandeln. So gehören in den Kreis der Bevölkerungsstatistik: die Beteiligung der Kolonien an der Wanderbewegung, ihre natürliche Vermehrung und die Spezialitäten ihrer Volksagglomeration.

Hauptsächlich der Bevölkerungsstatistik gliedert sich auch die Statistik des öffentlichen Gesundheitswesens an, in deren

Kreis ausser den vorerwähnten Statistiken der Erkrankungen und Todesursachen die von *Quetelet* so liebevoll behandelte anthropometrische Statistik gehören würde, klug ergänzt durch die in unseren Schulen vielerorts, obwohl systemlos gesammelten Angaben über den in Entwicklung befindlichen menschlichen Körper, unter Beobachtung der öffentlich-gesundheitlichen Einrichtungen und ihrer Wirkung.

Eine strittige Grenzfrage bleibt die der Wohnungsstatistik, welche als Zeiger des Zusammenlebens der Bevölkerung in Familie und Haushalt, weiterhin als auf das Gesundheitswesen des Volkes einflusshabender Faktor, in den Kreis der Bevölkerungsstatistik gehört, vielerseits aber als ein wichtiger Bestandteil der menschlichen Bedürfnisse in den Kreis der Verbrauchsstatistik verwiesen wird. Auch die letztere Meinung hat ihre Berechtigung, vor allem dann, wenn man die über Wohnungsverhältnisse und Wohnungszinse ermittelten Angaben zu Worte kommen lässt. Da die vorliegenden Angaben jedoch noch immer ziemlich spärlich sind, und andererseits der Zusammenhang der Wohnung mit der Haushaltung und ihre öffentlich-gesundheitliche Bedeutung als wichtiger erscheint, würde ich auch diesen Zweig eher in den Kreis der Bevölkerungsstatistik verweisen, so dass bei der Verbrauchsstatistik stets noch eine Rückkehr zur Untersuchung der verschiedenen Wohnungsansprüche und der abweichenden Opfer für die Wohnung möglich wäre.

Die bisherigen Bestrebungen der Produktionsstatistik konzentrierten sich darauf, die Ergebnisse der Produktion ersichtlich zu machen; man befasste sich wenig mit der Beobachtung der verschiedenen Produktionsfaktoren, ja mit dem Produktionsprozess sozusagen gar nicht und ebendeshalb auch mit jenen Störungen nicht, welche die Gleichförmigkeit der Produktion beeinträchtigen. Ehe ich an die Auseinandersetzung jenes Gedankenganges schreite, nach welchem ich die Probleme der Produktion als statistisch beleuchtbar erachte, soll darauf hingewiesen werden, dass ich infolge der grossen Mangelhaftigkeit der bisherigen Statistiken vorderhand selbst den Versuch unterlasse, zwei, mit einander in Verbindung stehende Produktionsfragen zu erörtern. Die eine ist der Kapitalsbedarf der Produktion, womit sich bereits *Zoltán Ráth* befasste, ohne ein Resultat erreicht zu haben, die andere die Kosten der Produktion. Was zunächst die erstere Frage anbelangt, so wissen wir zwar einiges über die Mittel der Produktion, ihre Ausrüstungen, doch wäre für uns eher deren Detaillierung nach

ihrer Qualität von Interesse, als die Einschätzung ihres Kapitalwertes, welche bereits dem Kreise des Problems des Nationalvermögens angehört; die Festsetzung des Betriebskapitals der Produktion ist aber mit unseren heutigen Mitteln fast unmöglich. Dasselbe gilt — vielleicht mit geringem vorteilhafteren Schattierungsunterschied — auch für die Kosten der Produktion. Im Endergebnis kommen beide in der Preisstatistik zum Ausdruck; da aber der Produzent sehr oft auch den Umsatz bewirkt, so ist die Bereinigung des Preises von den durch den Umsatz anhaftenden Teilen beinahe unmöglich.

Auch in der Produktion interessiert uns zunächst der Mensch; die Beobachtung der produzierenden Berufszweige gehört also hieher. Um eine Übersicht über das Heer der produzierenden Tätigkeit bewerkstelligen zu können, müssen die Erwerbstätigen in sämtlichen Produktionszweigen nach den bedeutenderen demographischen Verhältnissen, so zumindest dem Geschlechte, dem Alter und der Rasse nachuntersucht werden: hieran knüpft sich nun organisch ein Teil der Arbeiterstatistik, die Statistik der Arbeitspersonalbewegung, der jugendlichen und weiblichen Erwerbstätigen. Es soll jedoch auch die arbeitsbereite Organisiertheit der Menschen geprüft werden, jene Betriebsgrößen, um welche sie sich gruppieren. Die Feststellung der Betriebsgrößen verspricht bekanntermassen auch auf objektiver Grundlage sehr viel Lehrreiches (Umfang der Grundbesitze, Ausrüstung der Montan- oder Industriebetriebe), sie erheischt aber auch auf personaler Grundlage eine Beleuchtung nach der Zahl der in den einzelnen Betrieben betätigten Individuen. Bisher waren wir nur im Besitze solcher Angaben, die sich auf die Personalverhältnisse der Montan- und Industriebetriebe beziehen; von der Aufarbeitung der Volkszählung vom Jahre 1920 erhoffen wir die Beleuchtung der Betriebsgrößen der übrigen Wirtschaftszweige.

Einer Beobachtung der produzierenden Betriebe nach ihren Ausrüstungen harren bereits höchst abweichende Aufgaben, je nach den Produktionszweigen. Bei der landwirtschaftlichen Produktion sollen der Boden und seine Verteilung nach Kulturzweigen, weiterhin die in diesen Kulturzweigen vorkommenden Veränderungen beobachtet werden, hierbei auch auf die die Produktion beeinflussenden klimatischen Schwankungen sich erstreckend. Die lebendige und tote Ausrüstung, womöglich nach Betriebsgrößen folgt in der Reihe nach diesen. Von verhältnismässig geringerer Bedeutung ist in der Landwirtschaft,

aber umso wichtiger in den Montan- und Industriebetrieben die Statistik der Triebkräfte, der Motoren, die nicht nur hinsichtlich der Ausrüstung der einzelnen Betriebe, sondern auch betreffs Produktionsfähigkeit der einheitlichen nationalen Wirtschaftsgebiete von grosser Tragkraft ist. Hierbei kommt nicht nur die Quantität der natürlichen und künstlichen Energiequellen, die Statistik der effektiven und der einem Ausbau noch bedürftigen Triebkräfte zur Sprache, sondern auch der Umstand — die Mangelhaftigkeit der Statistik der meisten Staaten verursacht in dieser Hinsicht zur Zeit noch vielfach Störungen, — dass die primären Triebkräfte von den sekundären getrennt und letztere nicht gesondert berechnet werden sollen, wenn die zu ihrer Erzeugung aufgebrauchte primäre Kraft bereits in Rechnung gestellt wurde, und schliesslich, dass die durch einen steigenden Verbrauch der sekundären Kräfte erreichte Ersparnis und das Bestreben nach Unabhängigkeit von den umgebenden Faktoren, nämlich der Fortgang der Elektrifizierung beobachtet werde.

Ein vernachlässigter Zweig der Produktionsstatistik ist die Darlegung des Verlaufs der Produktion. Welche Roh- und Hilfsstoffe die Produktion beansprucht, darüber besitzen wir Angaben eben nur von den grösseren Industrie- und teilweise von Montanbetrieben; was sie an Arbeitskraft kostet, darüber haben wir Aufzeichnungen, zwar nicht im Verhältnisse zum Produktionsverlauf, doch bezüglich der Tagesleistung des Menschen. Diese wurden bisher von der Arbeiterstatistik unter ihren auf die Arbeitszeit bezüglichen Ermittlungen verbucht, sind aber logisch eher hier unter den Faktoren des Produktionsverlaufs zu behandeln. Doch müssen sie sich auch hier durch jene, zurzeit noch sporadischen neueren Detailforschungen ergänzen, welche die Grenze der physischen Arbeitsleistung und die durch Ermüdung verursachte geringere Arbeitsintensität ersehen lassen. Insofern diese Forschungen bei gleichmässiger Erstreckung auf die geistige und physische Arbeit das Reagiren des menschlichen Körpers gegenüber der Ermüdung ersichtlich machen, gehört ihre Behandlung mehr zum Kreise der Statistik des öffentlichen Gesundheitswesens; legen sie aber mehr Rechenschaft über die natürlichen Grenzlinien der Arbeitsleistung ab, so gehören sie als Nachtrag zur Arbeitszeitstatistik in das Gebiet der Produktionsstatistik.

Ein Teil der unter dem Sammeltitle «Arbeiterstatistik» zusammengefassten sonstigen Probleme muss ebenfalls hieher gebracht werden, um den Produktionsverlauf zu beleuchten.

So beispielsweise die während der Produktion vorkommenden Unfälle, als Risiken der produktiven Arbeit. Die verschiedenen Gattungen der beruflichen Unfälle bilden zwar ein zusammenhängendes Ganzes, zumal dieselben charakterisierend für die Gefährdung des Arbeiterlebens und die Grundlagen gewisser sozialpolitischer Massnahmen sind, ihre Erwähnung ist aber auch bei jenen einzelem Lebensberufen unerlässlich, in deren Arbeitsgang sie vorkommen.

Ähnlich steht es mit den Streiken, die als Kraftanstrengungen einer Gesellschaftsschichte gegen die übrigen oder eine andere, zweifellos in der Reihe des Wettstreites der Gesellschaftsklassen zu behandeln sind: doch sollen sie als störende Elemente der einzelnen wirtschaftlichen Vorgänge ihrer Bedeutung gemäss auch dort vorgeführt werden; folglich ist ihre Darlegung bei der Produktionsstatistik umso notwendiger, da die Streike in der Industrie, insbesondere aber in den Bergwerken auf die Quantität der Produktion von grossem Einfluss sind. Trotzdem können nicht sämtliche Wechselfälle des Arbeitsmarktes hier eingeteilt werden: der Arbeitsmangel, die Arbeitslosigkeit üben keinen direkten Einfluss auf die Produktion aus, sondern passen sich als die Arbeiterschichte bedrohende Gefahr oder als die staatliche Beihilfe in Anspruch nehmendes Ereignis in eine andere Gliederung ein.

Bei der Besprechung des Produktionsvorganges erregen unsere Aufmerksamkeit — insbesondere bei der landwirtschaftlichen Arbeit — die Zeitdauer und Arbeitsquantität, welche durch die Hauptmomente der Produktion in Anspruch genommen werden: die örtlich und jährlich verschiedenen Anfangs- und Endzeitpunkte des Drusches, der Weinlese und Maisernte, der Winter- und Sommersaat, ferner die angewandte Arbeitskraft. Die unvergleichlich grössere Abwechslung der durch die Montan- und Industrieproduktion hervorgebrachten Einheiten, die grössere Unabhängigkeit der Erzeugung von den äusseren Faktoren versprechen zwar keine so interessante Lehren, doch sind die in der Produktionsdauer vorkommenden Änderungen und Unterschiede auch hier interessant, besonders in der grössere Einheiten produzierenden Eisen-, Metall- und Maschinenindustrie, oder in der eine fortlaufende Arbeit erheischenden Zucker- und dgl. Industrie.

Es soll noch erwähnt werden, dass ich die Statistik der Vorräte, die der Kriegszwang aus ihrem vormaligen Aschenbrödelschicksal in die Reihe der höchstem Interesse begegnenden statistischen Zweige erhoben hat, weder bei der Pro-

duktions-, noch bei der Umsatzstatistik zu behandeln wünschen würde, sondern im Kreise der Verbrauchsstatistik, da man unter Vorräten allgemein jene Warenmassen versteht, welche der Umsatz von der Produktion bereits übernommen hat und gleichsam nur den günstigen Augenblick erwartet, um dieselben dem Konsum am geeignetesten zu übergeben.

Indem ich schliesslich noch erwähne, dass auch der Bau der grossen öffentlichen Werke (Strassen, Eisenbahnen, Kanäle u. s. w.) im Kreise der Produktionsstatistik besonders berücksichtigt werden muss, weil diese sich aus der üblichen Einteilung der Produktionszweige hinaus verlangen, so habe ich über die meisten strittigen Fragen Bericht erstattet. Naturgemäss muss in der Folge die Ertragsmenge der verschiedenen Zweige der landwirtschaftlichen Tierzucht und Pflanzenproduktion ebenfalls hier behandelt werden, und natürlich gehören unter den Sammelposten der landwirtschaftlichen Produktion nicht nur die bei uns heimischen Produktionszweige, sondern auch die Darstellung jener Zweige, welche unter unserem Klima nicht gedeihen, hier aber Artikel des Massenverbrauchs sind (Reis, Baumwolle, Kaffee, Thee u. s. w.). Besondere Aufmerksamkeit verdienen jene Zweige, welche sich nicht so sehr mit der Produktion, sondern vielmehr mit der Zutageförderung von Werten befassen, nämlich die Jagd und Fischerei, hauptsächlich die hochwichtige Seefischerei. Auch die Darstellung der montanen und gewerblichen Produktion könnte nach den einzelnen Zweigen, deren Detaillierung hier der Mühe nicht wert ist, vorgenommen werden; das volle Bild würde sich aber noch durch die auf die Kriegswirren der Produktion beziehenden Aufzeichnungen ergänzen, wiewohl in dieser Beziehung die Spuren der sich auftürmenden Wechselfälle der Ereignisse von der statistischen Beobachtung nur äusserst mangelhaft und fragmentarisch verfolgt werden konnten.

Die Umsatzstatistik würde sich in drei Hauptteile gliedern: in die Statistik des Handels, des Transports und der Kapitalsorganisierung. Bei allen dreien wird unsere Aufmerksamkeit neuerdings zuerst durch die Bevölkerung erregt, die sich in den vorstehenden Zweigen betätigt, u. zw. sowohl in ihren demographischen Beziehungen, als auch in ihrer Gruppierung nach den verschiedenartigen Betriebsgrössen, so wie wir es bei der Produktionsstatistik beobachtet haben. Doch die Abwicklung des Umsatzes zerteilt sich bereits nicht mehr in so selbständige Gliederungen, wie der Produktionsvorgang, weshalb die Gestaltungen des Umsatzes zumeist durch jene

Institutionen hindurch beobachtet werden müssen, welche die Vermittlung des Umsatzes besorgen.

Am mangelhaftesten kann dieser Aufgabe bei der Beobachtung des Binnenhandels nachgekommen werden, dessen Institutionen fast gar nicht in das Netz der Erhebung einbezogen sind. Dennoch soll der Versuch unternommen werden, den Umsatz der Produktionsstätten nachzuweisen, inbegriffen den Immobilienverkehr und die Geschäftsübertragungen, weiterhin die Fluktuation der ausgefolgten und eingezogenen Gewerbelegitimationen und Lizenzen, der Firmaeintragungen und Firmastreichungen, dann die Veränderungen der Individual- und Gesellschaftsfirmen, wie auch die wirtschaftliche Ausbreitung der zu öffentlicher Rechenschaft verpflichteten Unternehmungen, mit steter Beobachtung der Kapitalserhöhungen. Gegenüber der Ausbreitung harren auch die Misserfolge der Versuche von Umsatz unternehmungen einer Beleuchtung: folglich ist die Gestaltung der Liquidierungen, Konkurse, Zwangsvereinbarungen ebenfalls an dieser Stelle zu besprechen.

Unter den Gestaltungen des Binnenhandels sollen beobachtet werden: der den Ortwächselnde Hausierhandel, die örtlich und auch zeitlich gebundenen Jahrmärkte, die Marktverkäufe, Ausstellungen, Auktionen, Messen, ferner der ortsfeste und zeitlich fortdauernd tätige ansässige Handel. Bei all diesen bleibt unsere Übersicht betreffs Grösse des erzielten Umsatzes lückenhaft, so dass aus dem ansässigen Handel der Genossenschaftsverkauf, zumal er auch Angaben über den Umsatz bietet, besonders hervorgehoben werden muss.

Auch die Tätigkeit der Börsen beleuchtet das Pulsieren des Binnenhandels: an Angaben über den abgewickelten Umsatz mangelt es jedoch auch hier.

Einen weit reicheren Stoff bietet die Statistik sämtlicher Staaten über den internationalen Handelsverkehr, dessen klare Übersicht bloß dadurch gehindert wird, dass die Warenverzeichnisse nicht nur nach Ländern abweichen, sondern auch in ein und demselben Lande in den Einzelheiten sich oft verändern. Ich möchte in der Darstellung des internationalen Handels drei charakteristische Teile unterscheiden: den Verkehr der europäischen Wirtschaftsgebiete untereinander und mit den Staaten geringerer wirtschaftlicher Kultur anderer Weltteile, dann den Verkehr der Kolonien mit dem Mutterland und anderen Staaten, und schliesslich den, mit Europa konkurrierenden Aussenhandelsverkehr der Staaten grösserer wirtschaftlicher Kultur in der Neuen Welt. Auch betreffs der Zeitperioden

bietet sich eine dreifache Gliederung: Darstellung des Aussenhandelsverkehr vor dem Weltkrieg; des auf die ausserordentlichen Verhältnisse des Weltkrieges beschränkten Aussenhandels, und schliesslich Schilderung der nach den Verlusten aufs neue — doch bereits zwischen anderen Staatsgrenzen — auflebenden wirtschaftlichen Verbindungen.

Mit der Frage der Handelsbilanzen kann man sich an dieser Stelle befassen, ohne aber auf diese Berechnungen, hauptsächlich in der Übergangsperiode des Krieges und der seither verflossenen Jahre, ein besonderes Gewicht zu legen. Ist es doch leicht möglich, unabhängig davon, dass die Handelsbilanz nur ein Posten der Zahlungsbilanz ist, dass das Aktivum der Handelsbilanz an und für sich eine ungünstige, ihr Passivum aber eine günstige Erscheinung bildet. Nach grossen Katastrophen kann man das bloss an Konsumartikeln entstandene Einfuhr-Plus eines Wirtschaftsgebietes auch so bewerten, wie wenn ein Schwerkranker zum ersten Mal stärkende Nahrung zu sich nimmt. Umso weniger dürfte die statistische Prüfung der Zahlungsbilanzen hierher gehören, die nach Übersicht sämtlicher Faktoren der Wirtschaftskräfte des Staates in den Kreis der Statistik des staatlichen Lebens schlägt.

Ein wichtiger ergänzender Teil der Handelsstatistik ist die Darstellung der Preisgestaltungen. Bei den meisten Fragen, die man laut Obigen hier besprechen muss, spielt die Bewertung der durch den Handel in Bewegung gesetzten Waren je eine andere Rolle; die wichtigsten Einzelheiten des Preisproblems erheben aber auch Anspruch auf eine besondere Übersicht. Die Handelspreise gehören grösstenteils zu den sogenannten Engrospreisen und es genügt hinreichend, in der selbständigen Darstellung der Preisgestaltungsfrage sich mit diesen zu befassen, ja eine Ausbreitung auf die Detailpreise wäre sogar von störender Wirkung. Die Bedeutung letzterer tritt an anderer Stelle hervor: erstens in der Statistik der Einkommenverteilung, wo die Differenz zwischen Engros- und Detailpreisen ein Behelf zur Berechnung der kaufmännischen Einkommen ist, zweitens in der Statistik des Verbrauchs, wo das Mass des durchschnittlichen Konsums der Haushaltungen sich aus den Preisen der verschiedenen Lebensbedarfsartikel zusammensetzt. Folglich würde ich die in den letzten Jahrzehnten mit so viel Vorliebe kultivierte Statistik der Arbeiterhaushaltungen, dann die seit Kriegsschluss fast in aller Welt gesammelten Index-Berechnungen als nicht in den Rahmen der eigentlichen Preisstatistik gehörig betrachten.

In der Statistik der Kapitalsorganisation ist zunächst die Darstellung jener Institutionen und ihrer Tätigkeit notwendig, welche den Produktions- und Verkehrsunternehmungen den Kredit bieten. Die Statistik der Banken, Sparkassen, Genossenschaften, Gewerbe- und Handels-Aktiengesellschaften gehört also hieher. Aus den bisherigen Daten ist aber nicht einmal das klar erkennbar, welchen Produktionszweigen wieviel Kredit geboten wurde (beispielsweise dem Landwirt Wechselkredit, dem Kaufmann Hypothekarkredit auf das Geschäftsgebäude); über die Grösse des Kreditbedarfs der einzelnen Produktionszweige jedoch — auch in Verbindung mit einer gewissen räumlichen Verteilung — und darüber, in welchem Masse die Kreditorgane diesen Bedarf decken, besitzen wir nur höchst mangelhafte Belege. Die statistische Beobachtung soll sich auch in dieser Richtung erstrecken, sowie jene Konzentration mit steter Aufmerksamkeit verfolgen, wie die Unternehmungen sich um grössere finanzielle Gruppen häufen, schliesslich soll sie auch jene Kapillarität studieren, wie die gross gewordenen Kapitalsreserven aus den Ersparnissen der kleinen Leute gespeist werden. Die Rolle der Notenbanken und Postsparkassen, als Kreditbedarf befriedigender Organe, soll ebenfalls hier gewürdigt werden; der mit den staatlichen Finanzangelegenheiten verbundene Aufgabenkreis aber kann richtig nur in der Statistik des Staatslebens beurteilt werden. Das Geld — ob Papier oder Edelmetalle — soll seiner zweifachen Rolle gemäss auch in unserer Statistik an zwei Stellen besprochen werden: die Schwankungen des Wertes, seine zur Besorgung des Umsatzes nötige Menge u. s. w., stehen im Zusammenhange mit der Preis- und Umsatzstatistik; seine mit dem staatlichen Wirtschaftsleben zusammenhängende Rolle aber erfährt, als ein Mittel des Staatskredits, bei der Behandlung des Organismus des Staatslebens eine Beleuchtung.

Die Statistik der Einkommenverteilung ist bis zur Zeit der am lückenhaftesten ausgearbeitete Teil, wiewohl ihr Stoff mit geringer Erweiterung der über die Steuerbemessungen angefertigten Aufzeichnungen in einer Fülle ohne Gleichen zur Verfügung stehen könnte. Der grösste Teil des Stoffes muss trotz der Mangelhaftigkeit der Steuerbelege den vorhandenen Statistiken der direkten Steuer, der Einkommensteuer und Vermögensteuer entnommen werden; seine Gliederung müsste aber derartig durchgeführt werden, dass zunächst die dem Vermögen entstammenden Einkommen ins Auge gefasst würden. Hieher gehören das Einkommen der Immobilien, auch

das der landwirtschaftlichen Immobilien (bei welchen, da die Nutzertragnisse der landwirtschaftlichen Bestellung bereits nicht nur Früchte des Vermögens, sondern Ergebnisse einer gesonderten Erwerbstätigkeit sind, als Richtschnur am geeignetsten die Pachtwerte dienen mögen), ferner die Einkommen der Häuser, deren Feststellung leichter durchführbar ist. Unter den Einkommen der mobilen Vermögen erregen unsere höchste Aufmerksamkeit die Kapitaleinkommen: die Einkommen der Aktien und Spareinlagen; bei letzteren — insoweit dies beobachtet werden kann — auch mit Würdigung der Grössen-kategorien und der sozialen Verteilung der Einlagen. In der Reihe der dem Erwerb entspringenden Einkommen müssen wir (nachdem man selten im stande ist, den Unternehmergewinn vom Arbeitseinkommen abzusondern) die Lösung wählen, dass wir die Einkommen der selbständigen Unternehmer von jenen der Angestellten, die nur von ihrer Arbeit leben, gesondert untersuchen. Nach erfolgtem Untersuchen der Einkommen landwirtschaftlicher, gewerblicher, kommerzieller Unternehmer und freier intellektueller Berufstätiger soll also ein Einblick in die Einkommen der landwirtschaftlichen und der bei Industrie-Verkehr Angestellten, sowie der Beamten genommen werden. Hieran knüpfen sich wieder zwei Zweige der Arbeiterstatistik: die Arbeitlohnstatistik, samt den durch freie Vereinbarungen oder kollektive Verträge festgesetzten Arbeitslöhnen, ferner die Statistik des Arbeitsmangels, der ausgebliebenen Arbeitseinkommen. Das Problem der Einkommenverteilung umfasst bereits die Frage, wieviel von den Einkommen zu Gunsten wirtschaftlichen Fremdgebietes entfällt; insofern also in der Reihe der Kapitalien das Fremdkapital nachweisbar ist — und dies ist es insbesondere bei den Immobilien, dann bei den Aktienkapitalien — so erfordert dieser Umstand seine besondere Beleuchtung. Ebenfalls hierher gehören die nach jedweder Methode über das Nationaleinkommen angestellten Berechnungen, und hier können die auf das Einkommen sich beziehenden Details der auf subjektiver Grundlage, und mittelst der Methode Foville durchgeführten Nationalvermögensberechnungen nutzbar gemacht werden. Eine schwierige Aufgabe ist es, die Kriegswirren der Einkommenverteilung zu beleuchten; die wenigen Angaben, die diesbezüglich noch zur Verfügung stehen, sollte die Statistik ehemöglichst aufarbeiten, um zum Ausfüllen der hierbei an den Tag tretenden Lücken die enteilende Zeit nicht gänzlich entschlüpfen zu lassen.

Bei der Verbrauchsstatistik zeigten sich bisher ebenfalls kaum einige Wegweisersteine, und die Feststellung des Verbrauchs bestand zumeist aus rein abstrakten Rechnungsoperationen: wo bezüglich eines Artikels die Menge der heimischen Produktion bekannt war, da addierte man die Zahlen-ergebnisse der Einfuhr hinzu, subtrahierte die der Ausfuhr, dividierte den Rest durch die Seelenzahl des Landes, und so erhielt man die auf je einen Kopf entfallende Verbrauchsmenge. Eine ernstere Grundlage zur Verbrauchsstatistik kann nur die Evidenzhaltung der Vorräte bilden. Gehen wir von dieser Basis aus, so müssen wir wohl mittelst Anwendung der Ergebnisse der Produktion und des Aussenhandelsverkehrs arbeiten, unser Bestreben muss jedoch über das leere Durchschnittsmass des auf je einen Kopf entfallenden Verbrauchs hinaus gerichtet sein, um nach Gegenden und sozialen Schichtungen das Mass der wichtigeren Konsumartikel möglichst festzustellen. Dazu wäre die eingehendere Kenntnis der Warenverteilung notwendig; so lange die Statistik des Binnenverkehrs nicht ausgebaut ist, kann eine nähere Orientierung — was zumindest gewisse Volksschichten anbelangt — aus den Daten der Genossenschaftsverkäufe erwartet werden. Die Feststellung des Verbrauchsmasses wird jedoch durch ein ziemlich ausgebildetes Kapitel der Arbeiterstatistik gefördert, welches sich sächlich am allerengsten hierher anschliesst, nämlich die Arbeiterhaushaltsstatistik, beziehungsweise die Statistik des Haushalts all jener sonstigen Familien (Beamte, Kleingrundbesitzer usw.), auf welche die monographische Beobachtung sich zu erstrecken pflegt oder erstreckbar ist.

Sollen diese an unsere Forschungen herangezogen werden, so erwächst uns schon in zweifacher Richtung eine Aufgabe der Verbrauchsstatistik: hieher gehört einerseits die Forschung danach, welche Menge von wichtigeren Verbrauchsartikeln je ein Wirtschaftsgebiet benötigt, andererseits, in welchem Masse die Lebensbedürfnisse der verschiedenen sozialen Schichten befriedigt werden. Hier verwickelt sich die Konsumfrage naturgemäss mit dem Problem der Kleinhandelspreise und hier ist die Frage der Preisbewegung der Lebenshaltung klarlegbar, welche zur Zeit so umfangreich und mit häufiger Ausserachtlassung der zur Vergleichung wirklich geeigneten statistischen Grundlagen mittelst mannigfachen Teuerungs-Indexberechnungen behandelt wird. Ebenfalls in den Kreis der Verbrauchsstatistik gehört die Wohnungsstatistik in jenem Teil, in welchem von der Wohnung als einem unentbehrlichen Lebens-

unterhalts-Faktor und von dem durch die Wohnungspreise beeinflussten Mass sonstiger Bedarfsbefriedigung die Rede ist. Dasselbst soll auch der durch zufällige Schäden hervorgerufene, nicht planmässige Verbrauch erwähnt werden: die Feuer-, Wasser-, Hagelschäden, und ihre Abwehr, auch Versicherungen, die das Risiko der unerwarteten Elementarschäden so zu verteilen suchen, dass diese Risiko-Bruchteile bereits unter die gewöhnlichen Kosten der Lebenshaltung eingefügt werden können. Bei der Verbrauchsstatistik soll darauf geachtet werden, dass vor dem Weltkrieg ein recht geringer Stoff derselben gewonnen wurde: die Masse der Daten sowohl über die Vorräte, als auch über die veränderliche Zusammensetzung der Lebensbedürfnisse und Detailpreise, ist ein Ergebnis der letzten 8 bis 10 Jahre, und bietet so stets ein Übergangsbild des Verbrauchs, der infolge des Krieges Verschiebungen ausgesetzt war und von Zeitperiode zu Zeitperiode sich verändert hatte.

Mit ganz anderen Begriffen haben wir es bei der statistischen Beobachtung des geistigen Lebens des Menschen zu tun. An erster Stelle müssen wir uns mit der Religionsfrage befassen, zumal der Mensch durch seinen Urinstinkt zuerst dieser und später der Kultur zugeführt wurde, deren Fäden lange Zeit hindurch ebenfalls von kirchlichen Organen gesponnen wurden. In der Statistik der Religionen sollen hier Gliederung und Ergänzung der verschiedenartigen kirchlichen Organisationen, dann die äusseren Offenbarungen des konfessionellen Lebens beobachtet werden: die Ermittlung der inneren Intensität des Religionslebens ist nicht Aufgabe der Statistik.

Die kulturellen Institutionen eröffnen unserer Forschung ein viel weiteres Gebiet. Wir können von dem Standpunkte ausgehen, dass man die Institutionen des Unterrichtes in der fast hierarchischen Reihenfolge ins Auge fasst, wie sie sich über einander reihen, und da müssten wir nach der Kinderbewahrung und dem Elementarunterricht die auf die Elementarschulen folgenden Fachschulen in Betracht ziehen, nach den Bürgerschulen den anschliessenden Fachunterricht, nach den Mittelschulen aber jenen Fachunterricht, dessen Vorbedingung zwar die Absolvierung einer Mittelschule, aber doch nicht von Hochschulcharakter ist, und schliesslich die Hochschulen selbst.

Einen zur internationalen Vergleichung gewiss geeigneteren Stoff erhalten wir indessen, wenn wir die Unterrichtsmittel nach Lebensberufen zerlegen und innerhalb dieser Teilung die

niedrigeren oder höheren Stufen der Schulen untersuchen. Demnach sollten die zur allgemeinen Volksbildung vorbereitenden Institutionen in einer Gruppe behandelt werden, dann die für die Produktion vorbereitenden Institutionen, weiterhin die für den Verkehr vorbereitenden Schulgattungen, endlich die zur geistigen Verwaltung des Volkes vorbereitenden Typen. Welchen Weg immer wir einschlagen, darf unser Augenmerk von folgenden Gesichtspunkten nicht abgelenkt werden: In welchem Verhältnis steht die Produktion der Unterrichtsinstitutionen zu den faktischen Bedürfnissen des wirtschaftlichen und kulturellen Lebens? In welchem Masse sind die verschiedenen Abstufungen der Volksbildung in den einzelnen wirtschaftlichen Schichten vertreten; die Forschung nach dem Schulbildungsgrad der Gesamtheit — worin Ungarn voranging — mag bezüglich vorstehender Frage höchst belehrende Aufschlüsse bieten, und schliesslich: auf welcher Stufe steht die Bildung der unmittelbaren Leiter des Volkes? Darum gehört die Besprechung der Befähigung der Notare, Geistlichen, Lehrer, und ihrer wichtigeren demographischen Daten ebenfalls hieher.

In die Statistik der Unterrichtsmittel ausserhalb der Schule gehören nicht nur der sogenannte freie Unterricht, sondern auch die Inrechnungnahme der Frequenz von Museen, Bibliotheken und sonstigen wissenschaftlichen Institutionen, die Statistik der literarischen Produktion, die Tätigkeit literarischer und wissenschaftlicher Gesellschaften, die Statistik der Theater, Kinos, die Verbreitung und Inanspruchnahme der vortragenden Künste. Die Statistik bleibt in diesen Zweigen wohl häufig nur formal, da sie die geistigen Werte nicht messen kann. Dennoch sind ihre Beobachtungen dazu geeignet, die Wirkung der geistigen Werte auf die Massen zu beweisen. Bleibt auch die Operette noch lange stärker als Shakespeare, so ist es doch wahrscheinlich, dass das Publikum der Shakespeare-Werke verhältnismässig stets zunimmt.

Auch die Statistik des Morallebens ist zumeist formal, haftet an Aussenerscheinungen und dennoch sind ihre Lehren ausserordentlich augenfällig. Einzelne Teile der Moralstatistik sind wohl noch höchst ungleichmässig entwickelt, weil in vielen Beziehungen die gewissen äusseren Merkmale, die die moralischen Momente einer Beobachtung zugänglich machen würden, kaum wahrnehmbar sind. Von den gegen die moralische Ordnung verstossenden und wider die eigene körperliche Unverletztheit des Menschen gerichteten Handlungen sind die Selbstmorde und Selbstmordversuche am besten beobachtbar: ihre

Statistik ist auch ziemlich ausgedehnt. Die Statistik des Alkoholismus ruht schon auf unsicherer Grundlage; die die moralische und körperliche Unversehrtheit bedrohenden sonstigen Leidenschaften aber, wie Kartenspiel, Wetten, Morphinismus, in Fremdländern die Leidenschaft des Opiums, sind für die Statistik noch schwerer zugänglich. Die zweite Gruppe wird durch die wider die Familienmoral verstossenden Erscheinungen gebildet, indessen sind von diesen ebenfalls nur einige beobachtbar, die übrigen könnten zwar in ihren einzelnen Vorfällen Aufmerksamkeit erregen (z. B. Ehebruch), in ihrer Masse aber entziehen sie sich der Beobachtung. Dennoch kann man hier über illegitime Geburten, Prostitution, Konkubinate und Ehelösungen Bericht erstatten. Die wider die moralische Ordnung der Gesellschaft verstossenden Handlungen werden bereits im Strafkodex evident gehalten, die Statistik dieser ist aber auch am vollständigsten. Die fast verhängnisartige Wiederholung strafbarer Delikte brachte *Quetelet* auf den Gedanken, dass das soziale Leben einer den physikalischen Gesetzen ähnlichen Regelmässigkeit unterworfen ist, doch die hohe Entwicklung der Kriminalstatistik führte uns seither zu der Erkenntnis, dass den vorliegenden Angaben nicht die Gleichförmigkeit, nicht die Beobachtung der Wiederholung ihren wirklichen Wert verleihen, sondern vielmehr der Umstand, dass sämtliche Gegenden, jegliches Lebensalter, alle sozialen Schichtungen ihre speziellen Sünden aufweisen, und selbst die moralische Beurteilung, womit wir die Sünde aufnehmen, ändert sich zeitweise. Wenn irgendwo, so hat man in der Kriminalstatistik darauf zu achten, dass die aus dem allgemeinen Bild sich offenbar widerspiegelnden Lehren uns auf dem Wege nicht zum Stehen bringen mögen, sondern, dass wir in den Einzelheiten das Charakterbild des unter veränderlichen Verhältnissen verschiedenartig sündenden Menschen aufsuchen mögen.

Schon die Kriminalstatistik weist vereinzelte Fälle auf, wie der Einzelne gegen jene Regeln kämpft, die ihm die Mehrheit der Gesellschaft vorschreibt.

Indessen sollen die in der Gesellschaft stattfindenden Kämpfe bereits in jenem Stadium beobachtet werden, da selbe noch nicht von gesetzzetsrörender Tendenz sind, jene Kämpfe, welche im Wirtschafts- und Kulturleben zwischen den abweichenden Geschlechtern, Rassen und Schichten fortwährend dauern, ständige Reibungen verursachen, und inzwischen fortwährende Ausgleichung erheischen. Es scheint, als ob der

Aufgabenkreis der Statistik in der Beobachtung der sozialen Kämpfe gleichsam kulminieren würde, zumal all jene Lehren, welche bei den übrigen Zweigen gesondert mit engerem Gesichtskreis betrachtet wurden, hier zur Geltung gebracht und weiterentwickelt, in ihrer Zusammenwirkung dargestellt werden können. Ist es möglich, die vorerwähnten parallel laufenden Fäden, die bisher keinen besonderen Drang zur gegenseitigen Annäherung zeigten, irgendwo zusammenzubringen, so kann dies gewiss hier geschehen, wann wir schon sämtliche sonstigen und primitiveren Offenbarungen des menschlichen Lebens und seiner Tätigkeit überblickt haben. Die statistische Schilderung der sozialen Kämpfe mag vielleicht mit jener Disparität am richtigsten eingeleitet werden, welche in der Lage der beiden Geschlechter besteht, und zu deren Paralisierung der Kampf der Frau um erhöhte Geltung und unabhängiger Existenz schon seit Jahrzehnten andauert. Vereinzelt statistische Beobachtungen gibt es diesbezüglich bereits in Fülle, doch sind sie nicht genug intensiv. Wir sehen das Raumgreifen der Frauen in den verschiedenartigsten gesellschaftlichen Positionen, ohne beobachtet zu haben, ob in diesem stufenweisen Vordringen dichte Massen sich rasch ablösen oder ob in den Vordringenden die Beständigkeit gesichert ist, ferner ohne darauf geachtet zu haben: welche Wirkung dieser Drang nach erhöhter Geltung auf die Volksvermehrung hat? Auf der den Frauen am frühesten eröffneten Laufbahn, im Lehrkörper ist aus einigen Daten ersichtlich, dass die Frauen im Durchschnitt viel früher aus dem Dienste scheiden als die Männer: indessen müssen diese Beobachtungen besser gegliedert und auf das wirtschaftliche Leben weiter erstreckt werden, um die bisherige Entwicklungslinie der erwerbstätigen Frauen, und was die Hauptsache ist, die physischen Folgewirkungen vorerwählter Erscheinung überschauen zu können.

In zweiter Linie sollen die Rassenkämpfe, als ein die Menschen seit längster Zeit, und am beständigsten gegen einander reizendes Motiv beobachtet werden, nicht in der äussersten Offenbarung, da man bereits zur Waffe greift (die Statistik der Kriege würde ich in der Statistik des staatlichen Lebens behandeln), sondern in ihren vorbereitenden Bewegungen, wo die Rassen unter dem Deckmantel des friedlichen Beisammenlebens erobern oder Raum verlieren, andere Rassen einschmelzen oder sich selbst assimilieren, in der Zahl vordringen oder materielle Kräfte sammeln, mit kultureller Über-

legenheit oder unterdrückender Absicht kämpfen. Die Kultivierung der Nationalitätenstatistik in diesem Sinne ist nicht nur sehr berechtigt, sondern auch von recht grosser Wichtigkeit. Fast hinter jeder sozialen und wirtschaftlichen Kraftanstrengung steckt die Feder eines gewissen Rassenvordringens, ähnlich einer zusammengerollten Fahne, die erst im Siegesmoment ausgesteckt werden kann. Nicht nur in der zerfallenen Monarchie ging in der Vorkriegszeit der Rassenkampf lautlos, doch umso erfolgreicher vor sich, brennende Glut unter der Asche ist beispielweise auch in der Schweiz, trotz dem scheinbar friedlichen Beisammensein der einzelnen Rassen; einige Rassen wieder, wie die Juden, Zigeuner setzen ihren Kampf vermischt unter mehr oder weniger anderen Rassen, angemessen den eigenen und den Kräften ihrer Umgebung, überall fort. Die Statistik ist nicht nur zur Feststellung von Tatsachen, sondern auch kausaler Zusammenhänge berufen, folglich darf sie unter den Kausalbestimmungen der wirtschaftlichen Erscheinungen das Rassenmotiv nicht vergessen.

Der Kampf der Konfessionen gegen einander äussert sich zur Zeit in einem bereits geringerer Masse als in den vergangenen Jahrhunderten, und ist er auch zweifellos distinguiertes, milder und weniger instinktmässig als der Rassenkampf, so verursacht er mit langsamer Zähigkeit dennoch solche wirtschaftliche und soziale Umgestaltungen, die die Statistik nicht nur bemerken, sondern auch von ihnen ermitteln muss, in Folge welcher Kausalwirkung dieselben zustande kamen.

Um vieles verwickelter ist der Kampf der durch abweichende geographische Gruppierungen hervorgerufenen Interessengegensätze, namentlich die Bestrebungen der Stadt- und der Landbevölkerung, die in sehr vielen Beziehungen von entgegengesetzter Richtung sind. Folglich müssen die charakteristischen Merkmale der städtischen und ländlichen Gesellschaftsklassen — wenn sie auch in anderen Teilen der Statistik berührt wurden — hier von neuem und zusammenfassend überblickt werden. Es ist zwar ein gewisser logischer Verstoß, die vollkommene Erkenntnis vorstehender Gegensätze früher zu wünschen, als die Untersuchung der durch die Berufe verursachten Reibungen, wo doch letztere die gesonderten Wege der Stadt und des Landes zumindest in demselben Masse determinieren, wie die geographische Gliederung. Dennoch scheinen in dem Gegensatz von Stadt und Land mehrere solche beständige — die Reibungen jedoch weiter nicht zuspitzende — Züge vorhanden zu sein, die letzten Endes den Kampf zwischen

beiden in grösserem Masse mildern, als die durch die Berufe hervorgerufen Unterschiede, welche seit der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts die bedeutendsten und auch in ihren Ergebnissen die wirkungsvollsten Motive der sozialen Kämpfe sind, weshalb auch ihrer Behandlung in der Reihenfolge der letzte, dem Wesen nach der grösste Platz zukommt.

Hier müssen wir mit den Hauptscheidelinien der sozialen Gliederung und nebst den, in die Kategorien einteilbaren minder bedeutsamen Bruchteilen, mit der zahlenmässigen Stärke und den sonstigen charakteristischen Eigenschaften des Bürgertums, der Intelligenz und der Arbeiterklasse bekannt werden, des gleichen mit den Organisationen des Bürgertums im politischen Leben, mit der Rolle der Parteien, Klubs, Vereine, sowie mit ihren wirtschaftlichen Organismen: den agrarischen, industriellen, kommerziellen und sonstigen Interessenvertretungen der Arbeitgeber. Die Beobachtung soll auch auf die politischen und wirtschaftlichen Organisationen der Arbeiterschaft erstreckt werden. Bei der Untersuchung des Wettstreites zwischen beiden Lagern werden die Interessenkollisionen zwischen den Arbeiter- und den Bürger Organisationen ersichtlich, man lernt die Streike, Aussperrungen und sonstigen Waffen des Klassenkampfes kennen. Indessen treten im Laufe des Kampfes auch die ausgleichenden Bestrebungen an den Tag: der Arbeiterschutz, der Kampf gegen die Arbeitslosigkeit, die Arbeiterversicherung, die Armenpflege, der Kinderschutz, die Invalidenversorgung. Sowohl an den Kämpfen, als auch an dem Ausgleich nehmen beide Lager — obzwar auf verschiedene Art und Weise — Anteil: die in charitativer Hülle tätige Freiküche ebenso, wie die Unterstützungen der Streikkassen sind eigentlich die Sanitätstruppen der kämpfenden Parteien.

Bei der statistischen Beleuchtung der Klassenkämpfe und der ausgleichenden Bestrebungen können wir auf all jene Einzelheiten der Arbeiterstatistik übergangen, welche sich den bereits vorerwähnten Zweigen organisch nicht anschliessen; hier ist die Besprechung der verschiedenen Gattungen sozialer Wohltätigkeit angebracht, und hieher kämen die Ergebnisse der Vereinsstatistik, falls hiezu die ansonst mit Leichtigkeit organisierbaren Erhebungen eine Möglichkeit bieten.

Zwischen den Mühlsteinen der beiden stärkeren Gesellschaftsklassen zermalmt sich und ist nicht imstande ihrem Innenwert gemäss genügend Kraft zu entwickeln: die intellektuelle Klasse; über ihre Rolle und ihre unstete Lage in den sozia-

len Kämpfen haben wir ebenfalls schon bisher manches zu verzeichnen. Die intellektuelle Klasse ist ein engerer Begriff als die Mittelklasse, zu deren Verstärkung in den letzten Jahrzehnten so zahlreiche Vorschläge ohne Wiederhall verklungen. Die Intelligenz blüht zwar auch auf dem Boden anderer Gesellschaftsklassen auf, da sie aber kaum eigenen Humus hat, so verwelkt sie alsbald. Die Statistik der Intelligenz, der unterdrückten wertvollen Pflanze zwischen viel wucherndem Unkraut, soll und kann mit besonderer Sorgfalt kultiviert werden, hierbei danach forschend, woher sie stammt, welche ihre Lebensbedingungen sind. Dieser schliesst sich die statistische Beleuchtung einer zweiten, wichtigen Frage an: auch bei den übrigen Schichten gibt es ein Durchsickern durch die Scheidelinien der einzelnen Klassen, mit steigender oder sinkender Tendenz, von ständigem oder vorübergehendem Charakter. Die Schulstatistik, die Statistiken einzelner gewerblicher Organisationen geben hierüber Aufschlüsse von unerwartetem Interesse, doch auch Lehren in der Richtung, wie sehr wir unser Urteil nicht voreilig fällen dürfen. Die um die Jahrhundertwende eingetretene Krise in der Industrie stärkte bei uns scheinbar das Bürgertum, weil die Arbeiter, die in Budapest keine Placierung fanden, sich notgedrungen in der Provinz selbständig machten; sobald aber die Lage eine bessere Wendung nahm, beeilten sie sich die ungewisse Selbständigkeit mit dem sicherern Brot des Arbeiterloses auszutauschen.

Zur Schilderung der sozialen Kämpfe gehört auch das statistisch erfassbare Bild jener internationalen Solidarität, welche die einzelnen sozialen Klassen verbindet, ja sogar unabhängig selbst von den dazwischenfallenden staatlichen Wirkungen, zur gemeinsamen Aktion bewegt, schliesslich die Schilderung der Kriegerschütterung der sozialen Organe, mit Berücksichtigung sowohl der Verschiebung der Kräfte, als auch der Veränderungen, welche in den zum weiteren Klassenkampf verfügbaren Mitteln eingetreten sind.

Diese Mittel einzuschränken und zu konfiszieren trachtete, eben infolge und auf Grund des Weltkrieges, die Staatsgewalt. Jegliche soziale Bestrebung passt sich notgedrungen dem Staatswillen an, solange dieser genug stark ist. Folglich ist es ganz natürlich — auch in den Systemen anderer Autoren ist es so, — dass das Schlusskapitel der Statistik berufen ist, die Lebensbetätigung der bestorganisierten sozialen Kraftgruppe, nämlich des Staates, und der unter dem Wirkungskreise des Staates über mehr oder weniger Selbständigkeit verfügenden

autonomen Organe zu beobachten. Die Beleuchtung der Innenkonstruktion: die Beschreibung der administrativen Einteilung der Staaten, ihrer Gemeinde-(nicht Bevölkerungs-) Agglomeration ist schon an und für sich eine statistische Arbeit. In der Reihe folgt zunächst das Abmessen der materiellen Kräfte der Staaten und Gemeinden: die Untersuchung der Vermögensposten, sowie des Ursprunges und der Verteilung der Schulden.

Hierauf folgt die Statistik des ausser dem Vermögensertrag entstehenden Einkommenerwerbes; hier kommt die Reihe an die Darstellung der Systeme und Ergebnisse der direkten und in direkten Steuerentrichtung, und an die Erörterung sonstiger Staatseinkommen: der Zölle, Gebühren, Monopole. Das Bild des Einkommenerwerbes wird durch die über die Steuerentrichtung der autonomen Organe ermittelten Angaben ergänzt. Andererseits steht uns noch die Beobachtung der staatlichen und autonomen Ausgaben bevor, ohne jedoch hier die Rahmen der streng genommenen staatsfinanziellen Statistik zu überschreiten, weil das Bewerten der Bedeutung der Ausgaben in den Details bereits zur Besprechung der einzelnen Staatsverwaltungszweige gehört. Zur vollen Beleuchtung der finanziellen Lage der Staaten hinwieder soll man sich mit der Entwicklung der Handels- und Zahlungsbilanzen, mit der Frage des auf objektiver Grundlage berechneten Nationalvermögens, mit den statistisch ermittelbaren Fragen der staatlichen Valutapolitik, mit der Statistik der Geld- und Notenemissionen, als staatlicher Kreditmittel, hier befassen.

Eine neuere Problemengruppe bildet die Statistik der verschiedenen Zweige der staatlichen und kommunalen Tätigkeit. Hier sollte man die Tätigkeit des Staates auf dem Gebiete der öffentlichen Verwaltung und des öffentlichen Sanitätswesens, weiterhin des öffentlichen Kultur- und öffentlichen Unterrichtswesens ins Auge fassen; man soll auch die Rolle der Staaten in der Lenkung der Produktion, des Umsatzes und zum Teil der Einkommenverteilung und des Verbrauchs, andererseits aber auch ihre Rollen als unmittelbare Produzenten und Unternehmer, das ist: die Statistik der Betriebstätigkeit des Staates untersuchen. Besonders beachtenswert ist auch die Tätigkeit des Staates im Schutze der Rechtsordnung (hiever gehört unter anderen die Statistik der Zivil-Rechtspflege, und der formale Teil der Kriminalstatistik), ferner die Tätigkeit des Staates in der Ausübung der Kriegs-Hoheitsrechte.

Einigermassen anders gliedert sich die Rolle der Tätigkeit

autonomer Körperschaften. Auch hier müssen der öffentliche Verwaltungs- und öffentliche Sanitäts-Arbeitskreis, dann die öff. Kultur- und Wohltätigkeits-Aufgaben, weiters ihre auf die Versorgung des lokalen Polizeiwesens und Verkehrs sich richtende Tätigkeit beobachtet werden; ihre Aufgabe um die Landwirtschaft (bei den städtischen Organen: deren Tätigkeit zur Versorgung des Verbrauchs) tritt kräftiger hervor und auch bei ihnen ist die Statistik der in eigener Regie geführten Betriebe sehr bedeutungsvoll. Die Statistik der in den Autonomien entfaltenen Tätigkeit würde durch jenes Kapitel zum Abschluss gebracht werden, welches sich mit der die Autonomien lenkenden Funktion des Staates befasst.

Von grosser Wichtigkeit ist die Statistik der Organe der staatlichen Willensäusserung, wohin die Beamtenstatistik in jeglicher Beziehung gehört: in ihrer Verteilung unter den Staatsorganen, in ihren Leistungen, Gebühren, sozialen und demographischen Zusammensetzungen.

Noch einige Züge sind übrig, um sämtliche Offenbarungen des staatlichen Lebens kennen zu lernen. Der eine ist die Statistik der Verbindung der Staaten miteinander, die Untersuchung der Staatsverträge, insbesondere der Handelsverträge, und die Fixierung ihrer Wirkungen, die Darstellung des diplomatischen und konsularischen Netzes. Der andere ist die Schilderung der expansiven Bestrebung der Staaten: die Kolonisierung und die Koloniefrage. Als letzte bliebe die Statistik des wirtschaftlichen und politischen Kampfes der Staaten. Dies wäre einerseits, die Beleuchtung der Zollkriege, der Ein- und Ausfuhrverbote mit feindlicher Absicht, der Kämpfe um die Hegemonie andererseits die Statistik der Kriege, samt ihren in Blut und Trauer erstickenden Verlusten.

Überblickt man die lange Reihe vorstehender Aufzählungen, so macht uns fast der Gedanke bange, ob es nicht bloss naives Erdenken sei, all dies mit den Mitteln der Statistik beleuchten zu können, und zwar so, dass man nicht bei der einfachen Beschreibung, beim Aufzählen von Zahlenergebnissen verbleibt, wie es viele unserer Statistiken — namentlich die wirtschaftlicher Richtung — selbst zur Zeit noch notgedrungen tun, doch schweife man auch über unseren Aufgabenkreis nicht hinaus und biete Statistik, nicht aber wirtschaftspolitische oder sozialpolitische Erörterungen. Lassen wir die Zahlen zu Wort kommen, doch muss man unter ihnen jenen Zusammenhang auffinden, welcher in manchen

Beziehungen bisher nicht gefunden, oder auch nicht gar so sehr gesucht wurde.

Es wäre gewagt zu denken, als ob die Rahmen dieses Unternehmens von heute auf morgen durch die Arbeit einiger Männer auch nur im grossen ausfüllbar wären. Die offizielle Statistik, der die meisten Beobachtungsmittel zur Verfügung stehen, wird von ihrem Arbeitsprogramm alle Augenblick durch irgendein jäh auftauchendes neues Bedürfnis abgelenkt und infolgedessen bleibt so mancher Versuch im besten Falle fragmentarisch, ja sogar unvollendet. Durch welche Fachkenntnis immer die offizielle Statistik geleitet wird, letzten Endes wird sie von oben durch die praktische Notwendigkeit hin und her gezerrt, und statt der stets interessanten wissenschaftlichen Probleme muss sie den brennenden praktischen Mangel vom Tag zufrieden stellen.

Dennoch denke ich, versucht man bloss bei diesem oder jenem Kapitel des vorstehenden Abrisses den bisher vorhandenen Stoff zusammenzutragen und sein Ineinandergreifen zu erforschen, so kommt man alsbald zur Einsicht, wie lohnend und erfolgverheissend das weitere Sammeln und Ermitteln des Stoffes ist.

Das Sammeln des Stoffes, als erste Vorbedingung für die Verwirklichung des in vorstehendem Abriss Dargelegten, mag in den Einzelheiten an diesem Plan des Arbeitsbereiches der Statistik ändern. Da indessen zum Stoff sammeln eine gewisse Bewusstheit und ein im vorhinein durchdachter Plan notwendig sind, so haben wir vielleicht keine ganz unnütze Arbeit verrichtet, indem wir vorläufig nur die Konturen des Plans vorgezeichnet haben.

Es will dies eine Art Kompass sein, von welchem noch nicht gewiss ist, ob seine Konstruktion nicht fehlerhaft sei und seine Nadel richtig nach Norden zeigt. Den Anfang muss man aber machen, und wo kein sicherer Wegweiser vorhanden ist, dort kann — um zwischen den Sandhügeln der zahlreichen scheinbar unzusammenhängenden Einzelheiten nicht irre zu gehen — auch der noch unausprobierte Kompass von Nutzen sein, solange kein anderer konstruiert wird.

Tartalom — Inhalt:

	Oldal—Seite
<i>Buday László arcképe</i>	—
Előszó. — <i>Kenéz Béla dr.</i>	I
Avatóbeszéd Buday László síremlékénél.....	II
Bevezető. — <i>Thirring Lajos dr.</i>	VI
Buday László hátramaradt írásai:	
<i>Buday László kézírása</i>	—
A termelés statisztikája: Alapfogalmak	3
A termelés statisztikája: Alapfogalmak. (Vázlat.) ...	7
A forgalom statisztikája.	
I. Alapfogalmak	8
II. A forgalom statisztikájának forrásai	12
A halálokok statisztikájának egységesítéséhez	19
Néhány följegyzés Magyarország közgazdasági állapotának kóros elváltozásairól	21
Magyarország külkereskedelmi forgalma az Északamerikai Egyesült Államokkal	25
Magyarország szociálpolitikája és szociális viszonyai.....	38
A földbirtokreform Magyarországon	45
A községek háztartásának új rendje	57
A katolicizmus és kereszténység	89
Beszédek.	
Vargha Gyula államtitkár előtt a M. kir. Központi Sta- tisztikai Hivataln. nevében mondott beszéd	100
Beszéd Hajdu László temetésén	103
Igazgatói székfoglaló beszéd	104
Buday László válasza egy körkérdésre.....	106
Levelek a falura	110
A korallsziget	116
Borsosberény	119
Der Arbeitsbereich der Statistik	121

